

Workbook (Ukrainian version)

Рада Європи

Страсбург, 1 вересня 1998 р.

СІ (98) 1

Права людини і правоохоронні органи

Посібник для практичного навчання

Центр інформації з прав людини

Страсбург, 1998 р.

Права людини і правоохоронні органи

Посібник для практичного навчання

Переднє слово

Основною метою цієї публікації є забезпечення тих, хто викладає для представників правоохоронних органів, новим навчальним посібником, який присвячений питанням прав людини, містить посилання на конкретні проблеми, пов'язані із забезпеченням прав людини, і може використовуватись на практичних заняттях, зосереджених навколо Європейської Конвенції з прав людини та інших стандартів, дотичних до прав людини.

Для правоохоронців, що навчатимуться за посібником, додається укладена як довідковий матеріал брошура з належної практики правозастосування.

Посібник і брошуру підготував Ральф Крошоу, науковий співробітник Центру прав людини Ессекського Університету і колишній високий посадовець в поліції графства Ессекс, Англія.

Автор посібника і брошури щиро завдячує за цінні поради викладачам Міжнародної правоохоронної робочої групи ООН і поліцейським з Боснії та Герцеговини, які в 1998 р. брали участь у семінарах і практичних заняттях, організованих задля апробації й удосконалення цих матеріалів. Саме тому в центрі уваги опинились приклади й завдання, які мають відношення до зазначеного регіону, але за потреби доволі просто адаптуються для інших аудиторій, з урахуванням специфіки роботи правоохоронців з інших країн. Автор сердечно дякує причетним до підготовки навчальних засобів офіцерам поліції, а також своїм колегам з Ради Європи і з Секретаріату Європейської Комісії з прав людини, за надані пропозиції й коментарі.

Директорат з прав людини

Страсбург, 1998 р.

(повторне видання — січень 2002 р.)

Права людини і правоохоронні органи

Посібник для практичного навчання

Зміст

Переднє слово

Вступ

Бібліографія

Розділ 1. Міжнародна система захисту прав людини

Розділ 2. Право на життя

Розділ 3. Заборона катування та жорстокого поводження

Розділ 4. Право на свободу і недоторканність особи

Розділ 5. Право на справедливий судовий розгляд

Розділ 6. Право на повагу до приватного і сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції

Розділ 7. Право на свободу думки, совісті і віросповідання; право на свободу вираження поглядів

Розділ 8. Право на свободу мирних зібрань та об'єднань

Розділ 9. Право власності і право мирно володіти своїм майном

Розділ 10. Право на свободу пересування

Розділ 11. Право на ефективний засіб правового захисту і право на здійснення прав і свобод без дискримінації

Розділ 12. Права людини і відповідальність керівників правоохоронних структур

Додаток А. Висновки та рішення Європейської Комісії з прав людини та Європейського Суду з прав людини

Права людини і правоохоронні органи

Посібник для практичного навчання

Вступ

Ця публікація, при її використанні в навчальних програмах з прав людини для правоохоронців, переслідує наступні цілі:

1) ознайомити учасників з положеннями Європейської Конвенції з прав людини (ЄКПЛ) та Протоколів до неї, з відповідними аспектами юриспруденції Комісії та Суду, і з дотичними положеннями інших правових інструментів щодо прав людини (і, в першу чергу, тих документів, які безпосередньо стосуються представників правоохоронної галузі), та

2) зорієнтувати учасників на застосування поліцейських повноважень і виконання правоохоронних обов'язків згідно із стандартами, котрі викладені у зазначених вище джерелах.

Перший розділ ознайомить читачів із міжнародною системою захисту прав людини, із особливим наголосом на захист прав людини в Європі та на ключову роль поліції в забезпеченні прав людини, демократії та верховенства права. В останньому розділі посібника розглядаються обов'язки керівного складу правоохоронних органів у контексті ефективного правозастосування із забезпеченням поваги й захисту щодо цих трьох основних складників цивілізованого суспільства.

Основні матеріали викладені в розділах з 2 по 10, кожен з яких зосереджується на конкретному праві чи правах, дотичних до дій чи функцій поліції та викладених у конкретних статтях ЄКПЛ або Протоколів до неї.

Кожний розділ містить

А) Частина А — витяги з текстів Загальної декларації прав людини (ЗДПЛ) і ЄКПЛ щодо права або прав, котрим присвячений розділ, і назви інших правових інструментів, які стосуються захисту відповідного права чи прав і, зокрема, діяльності працівників правоохоронних органів;

Б) Частина Б — приклади для обговорення в складі навчальної групи; кожен приклад стосується прав, котрим присвячений розділ, і виноситься на окрему сторінку чи сторінки, що полегшить внесення доповнень і змін до посібника в разі появи додаткових правових інструментів чи рішень міжнародних органів із захисту прав людини або при виникненні нових задач і функцій правоохоронних органів;

В) Частина В (тільки для викладачів) — вказівки для тих, хто викладатиме і організуватиме навчання, щодо положень правових інструментів, висновків і рішень створених

у відповідності з міжнародними договорами органів, і конкретних аспектів зв'язку поліцейської діяльності із захистом і дотриманням тих прав, про які йдеться в розділі. Ці вказівки мають допомогти викладачам у підготовці робочих нотаток і виступів на заняттях.

11 розділ присвячено праву на ефективний засіб захисту порушених прав чи свобод, гарантованих ЄКПЛ, і праву на заборону дискримінації у здійсненні викладених у Конвенції прав і свобод (статті 13 і 14 ЄКПЛ). Природа відповідних прав вимагатиме від викладачів і запрошених фахівців не стільки проведення окремих занять, скільки посилянь на ці права при обговоренні інших прав, гарантованих ЄКПЛ і Протоколами.

11 розділ розрахований лише на викладачів і фахівців. Він складається з двох глав — одна присвячена ст. 13, друга — ст. 14. Кожна з цих глав має дві частини — А і Б. Частина А представляє право так, як воно виголошене в ЗДПЛ і ЄКПЛ; в Частині Б право пояснюється в світлі правових інструментів і відповідних висновків чи рішень органів Конвенції.

Додаток 1 містить стислі відомості про окремі висновки й рішення Європейської Комісії з прав людини і Європейського Суду з прав людини. До посібника також додаються повні тексти ЗДПЛ і ЄКПЛ, а також витяги з інших джерел, згаданих у ньому.

Оскільки публікацію було підготовлено лише для використання під час проведення занять в рамках навчальних програм з прав людини, учасникам навряд чи слід залишати її при собі після проходження курсу. Утім автор вважає, що додану до посібника і розроблену на його основі брошуру варто розповсюдити серед усіх учасників навчальних програм заради подальшого використання в аналогічних навчальних заходах, для посилянь на тексти правових документів, і просто на щоденну згадку в інтересах належної правоохоронної діяльності.

Права людини і правоохоронні органи

Посібник для практичного навчання

Бібліографія

Duffy, P. *The Police and the European Convention on Human Rights*. Human Rights Information Centre, Council of Europe, Strasbourg, 1995.

Fawcett, J.E.S. *The Application of the European Convention on Human Rights*. Clarendon Press, Oxford, 1987.

Gomien, D., Harris, D., Zwaak, L. *Law and Practice of the European Convention on Human Rights and the Social Charter*. Council of Europe Publishing, Strasbourg, 1996.

Robertson, A.H., Merrills, J.G. *Human Rights in Europe*. Manchester University Press, Manchester, 1993.

Розділ 1.

Міжнародна система захисту прав людини

Основні свободи як засади справедливості та миру в усьому світі

Права людини захищені міжнародним правом і національними законодавствами, і такого роду юридичний захист впливає на всі без винятку аспекти правоохоронної діяльності. По суті, права людини являють собою ключовий елемент функціонування поліції, оскільки від поліції вимагається не лише повага до прав людини при виконанні службових обов'язків, але й активний захист таких прав. Більш того, ефективність правоохоронної діяльності в демократичній державі, де панує принцип верховенства права, залежить від того, як у цій державі додержують і забезпечують права людини.

Цей розділ має за мету ознайомити учасників занять із міжнародною системою захисту прав людини і, зокрема, із системою захисту прав людини в Європі. Представникам правоохоронних органів важливо знати про такий міжнародний вимір їхньої роботи. Засвоєння змісту цього розділу полегшить розуміння подальших розділів посібника.

Загальна декларація прав людини і Європейська Конвенція з прав людини

Кожний подальший розділ посібника побудовано навколо конкретних прав людини, виголошених у двох міжнародних правових інструментах. Це Загальна декларація прав людини і Європейська Конвенція з прав людини.

Загальна декларація прав людини (ЗДПЛ) була прийнята резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 р. На відміну від ЄКПЛ, Декларація не має статусу обов'язкового для виконання договору, але її текст, напевно, відомий майже усім. Ухвалення ЗДПЛ було першим кроком на рівні ООН в напрямку дотримання прав людини шляхом виголошення таких прав і свобод в окремому документі.

Європейська Конвенція з прав людини, як скорочено називають Європейську Конвенцію про захист прав людини і основних свобод, була підписана в Римі 4 листопада 1950 р. Її розробила Рада Європи — перша з повоєнних європейських інституцій, заснована в травні 1949 р. Метою Ради Європи є «досягнення більшого єднання між її членами для збереження і втілення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням, а також сприяння їхньому економічному і соціальному прогресу».

Права і процедури, виголошені в ЄКПЛ, набули подальшого розвитку і розширення в декількох Протоколах до Конвенції. Наприклад, параграф 1 Протоколу 1 виголошує право, в ЄКПЛ не згадане, — право людини мирно володіти її майном.

ЄКПЛ є обов'язковою для її Високих Договірних Сторін, тобто для держав, які погодились діяти згідно з її положеннями. ЄКПЛ — далеко не єдиний інструмент серед подібних договорів, але, мабуть, найбільш розвинутий і найкраще дотримуваний. Крім того, створені відповідно до ЄКПЛ інститути, які мають забезпечувати додержання її положень, дуже ефективні й служать зразками для інших схожих систем.

Справедливість і мир, права людини, верховенство права і поліція

В преамбулах ЗДПЛ і ЄКПЛ справедливість і мир у світі згадуються в зв'язку з повагою до основних свобод; обидва документи згадують і про верховенство права. В третьому параграфі преамбули ЗДПЛ виголошується важливість захисту прав людини верховенством закону. В останньому абзаці преамбули ЄКПЛ є посилання на спільну для Європи спадщину в політичних традиціях, ідеалах, свободі та верховенстві права, що стане основою в забезпеченні деяких прав, викладених у Загальній декларації.

Посилання в ЗДПЛ і ЄКПЛ на справедливість і мир у світі є ознакою того, що ці документи створені глобальною інституцією (ООН) і регіональною інституцією (Рада Європи), які сформувались чи не одразу по закінченні другої світової війни. ООН має за головну мету підтримання міжнародного миру і безпеки, а Рада Європи перш за все прагне більшого єднання її членів.

Залежність миру й безпеки у світі, а також єднання націй від дотримання прав людини, захист прав людини законом і важливість верховенства права задля забезпечення такого захисту свідчать про велике значення належної поліцейської практики. Належна поліцейська практика — це ефективна і законна поліцейська практика. Представники поліції як правоохоронці мусять підкорятись закону — включаючи ті закони, які захищають права людини.

Права людини і міжнародні правові інструменти

Права людини

В основі прав людини лежить визнання внутрішньої гідності й цінності людської особи. Ці права універсальні, невід’ємні й однакові для всіх. Відтак, кожна людина має ці права; жодної людини не можна позбавити цих прав; жодну людину не можна примусити до відмови від цих прав, а такі права однакові для всіх — незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших поглядів, національного чи соціального походження, майнового статусу, народження чи від інших факторів.

Власне, найкращим чином такі права виголошені в таких міжнародних правових інструментах, як ЗДПЛ і ЄКПЛ. Права людини перебувають у площині взаємин людини і держави, а міжнародне і національне права контролюють і регулюють здійснення державою її повноважень по відношенню до людей, наділяють людей певними свободами по відношенню до держави і вимагають від держав забезпечення основних людських потреб всіх осіб під їхньою юрисдикцією.

Різні ознаки прав людини означають, що права людини діляться на кілька категорій. Це цивільні права, як, зокрема, право на життя і заборона катувань, політичні права та інші права, дотичні до політичного процесу, як право брати участь у врядуванні, право на свободу зібрань і об’єднань, і блок економічних, соціальних і політичних прав, як, наприклад, право на працю і право на освіту. Інші категорії прав включають, зокрема, колективні права — зокрема, право на розвиток. Наступні розділи цієї публікації присвячені тим цивільним і політичним правам, з якими найбільше пов’язана діяльність поліції та які, в свою чергу, найбільш впливають на неї.

Загальна декларація прав людини захищає цивільні, політичні, а також соціальні, економічні та культурні права, а Європейська Конвенція з прав людини переважно захищає права цивільні та політичні. В системі Ради Європи економічні та соціальні права людини перебувають під захистом Європейської Соціальної Хартії.

Міжнародні інструменти

Окрім ЗДПЛ і ЄКПЛ, положення яких покладені в основу матеріалів посібника по матеріальних правах людини, в тексті посібника містяться посилання на інші правові документи. Це тексти договорів і тексти документів, які не мають статусу договорів, — іншими словами, інструменти, які є обов’язковими для виконання їхніми сторонами, та інструменти, які самі по собі не мають сили закону. Серед цих джерел є такі, що у них закладені положення, котрі мають особливе значення для правоохоронців, і такі, що безпосередньо адресовані представникам правоохоронних органів чи їхньому керівництву та стосуються питань правоохоронної діяльності.

Договори

Договори, котрі зазвичай називаються Конвенціями або Пактами, можуть бути глобальними або регіональними, загальними або ж присвяченими конкретній проблематиці. Двома важливими всесвітніми договорами загального значення (оскільки вони виголошують чимало прав, а не присвячені якомусь конкретному аспекту захисту прав людини) є Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права і Міжнародний пакт про цивільні та політичні права. Ці два договірні інструменти разом із Загальною декларацією прав людини становлять міжнародний Акт про права людини. Вони були прийняті рішеннями Генеральної Асамблеї ООН в 1966 р. задля надання законної сили правам, виголошеним у ЗДПЛ.

Ця публікація надалі не міститиме посилань на зазначені документи, оскільки посібник присвячений захистові прав людини в системі Ради Європи. Однак, варто зазначити, що всі держави Європи, які є Високими Договірними Сторонами ЄКПЛ, є також учасницями двох згаданих вище Договорів. Окрім ЄКПЛ, існують ще два аналогічні регіональні договори — Африканська Хартія прав людей і народів та Американська Конвенція з прав людини.

Також відзначимо, що кожна держава може бути учасницею конкретних, тематичних договорів, серед яких Міжнародна Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенція про попередження і покарання злочинів геноциду, Конвенція про запобігання катуванням і жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, Конвенція про права дітей і Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок.

В системі Ради Європи особливого значення набула Конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Між нею і ЄКПЛ є суттєві відмінності. ЄКПЛ уможливує подання людиною скарги до міжнародного судового органу на державу, яка буцімто завинила перед нею, і якщо суд визнає провину держави, потерпіла особа матиме право на відшкодування. З іншого боку, Конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню передбачає існування повноваженого Комітету, який вивчає умови позбавлення волі й поводження з в'язнями з метою відвернення зловживань, а не задля забезпечення справедливої сатисфакції тим, хто вже зазнав кривди.

Правоохоронці мають пам'ятати, що члени зазначеного Комітету можуть отримати повноваження з відвідувань поліцейських відділків, доступу в усі місця поліцейського закладу і спілкування із затриманими віч-на-віч.

Документи, які не мають статусу договорів

Як зазначалось вище, деякі документи, котрі не є договорами, мають пряме відношення до питань правоохоронної діяльності поліції. Це такий текст ООН, як Кодекс поведінки працівників правоохоронних органів, і його європейський аналог — Декларація Ради Європи про поліцію; Основні принципи ООН щодо застосування сили і вогнепальної зброї представниками правоохоронних органів і Звід принципів захисту всіх осіб під арештом чи в місцях позбавлення волі.

Інструменти такого роду, хоч і не мають зобов'язального характеру, підкреслюють і підсилюють положення міжнародних договорів, розробляючи конкретніші стандарти дотримання і забезпечення загальновизнаних принципів. Відповідні тексти, як вкрай важливі для правоохоронців, додаються до посібника, в якому також містяться посилання на окремі положення зазначених документів.

Права людини і засоби їхнього забезпечення

Розробка міжнародних стандартів щодо прав людини та викладення цих стандартів у договорах та інших правових інструментах є лише першими кроками на шляху забезпечення поваги до цих прав та їхнього захисту. Далі мова піде про ті засоби, котрі були створені з метою забезпечення виконання державами взятих ними міжнародних зобов'язань щодо захисту і реалізації прав людини. Такі засоби можна поділити на дві групи — органи і процедури, передбачені міжнародними договорами, і органи та процедури, створені в системі ООН.

Органи і процедури, передбачені ЄКПЛ

Згідно з ЄКПЛ, задачу захисту прав людини було покладено на два спеціально створених органи — Європейську Комісію з прав людини і Європейський Суд з прав людини, а також на Комітет Міністрів Ради Європи, до складу якого входять міністри закордонних справ (або їхні заступники) держав-учасниць і котрий є органом, наділеним повноваженнями приймати рішення Ради Європи.

Прийнятність до розгляду скарг, поданих державами або індивідуально, досліджувалась Комісією. Якщо справа визнавалась прийнятною, Комісія надалі досліджувала факти по ній і прагнула примирення сторін. Якщо примирення не досягалось, Комісія подавала свою доповідь по

справі до Комітету Міністрів. Комітет приймав рішення і наглядав за його виконанням. Якщо Комісія або держава-учасниця звертались до Суду протягом трьох місяців з моменту подання доповіді Комісії, Суд доходив свого рішення, виконання якого контролювалось Комітетом Міністрів.

Утім з листопада 1998 р. на дещо інакших, постійних засадах запрацював новий Європейський Суд з прав людини, який замінив ті наглядові органи, котрі раніш діяли на тимчасовій основі. Звідтоді всі заявники мають прямий доступ до Суду, а всі відверто безпідставні звернення відсіюються на ранній стадії однотайним рішенням Суду, представленого комітетом із трьох суддів. Потім прийнятність заяв (як поданих державами, так і поданих окремими особами) до розгляду досліджується Палатою Суду.

Якщо Палата приймає скаргу до розгляду, вона встановлює факти і прагне примирення сторін. Якщо сторони не миряться, Палата виголошує своє рішення. Після цього сторони мають три місяці на те, щоби клопотати про передання справи до Великої Палати. Проте, ця процедура передбачена тільки для виняткових випадків, — наприклад, якщо у справі порушується серйозне питання тлумачення або застосування ЄКПЛ чи Протоколів до неї, або питання, котре становить загальний інтерес.

В таких виняткових випадках Суд виносить своє рішення на засіданні в складі Великої Палати з 17 суддів, серед яких завжди присутні Голова Суду і голови Палат (для забезпечення послідовності в практиці Суду), а також суддя, обраний від держави, справа проти якої розглядається (для забезпечення належного розуміння правової системи конкретної країни).

Комітет міністрів вже не має повноважень щодо розгляду справ по суті, хоча зберіг важливу функцію моніторингу виконання рішень Суду.

Органи і процедури, передбачені іншими договорами про права людини

Більшість згаданих вище основних договорів про права людини містять положення стосовно створення і функціонування комітетів, які здійснюють нагляд за дотриманням захищених такими договорами прав людини. Наприклад, Комітет з прав людини, створений згідно з Міжнародним Пактом про цивільні і політичні права, має дві основні функції — нагляд і застосування. Перша функція здійснюється шляхом подання періодичних звітів, у яких учасники договору інформують про заходи, вжиті заради реалізації визнаних прав, і про прогрес у здійсненні таких прав, а друга передбачає розгляд скарг від осіб, котрі повідомляють про

порушення захищених договором прав, та від держав, котрим не до вподоби якісь дії інших держав-учасниць.

Конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню передбачає діяльність відповідного Комітету, який отримує періодичні звіти держав-учасниць і досліджує інформацію, котра дає підстави вважати про систематичне застосування тортур на теренах держави — члена Конвенції.

Органи і процедури в системі ООН

В системі ООН основним органом, який опікується питаннями прав людини, є Комісія з прав людини, котра складається з 53 представників держав — членів ООН. Цей орган розробляє тексти міжнародних правових інструментів, сприяє здійсненню прав людини і реагує на заяви про порушення прав людини згідно із процедурою, передбаченою резолюціями Економічної та Соціальної Ради ООН.

Комісія ООН з прав людини заснувала Підкомісію з попередження дискримінації та захисту меншин, до складу якої увійшли 26 підібраних Комісією експертів. Підкомісія займається не лише тим, що зазначене в її назві, а й опікується правами людини в цілому, вивчаючи конкретні обставини в світлі ЗДПЛ і подаючи відповідні звіти й рекомендації до Комісії.

Нарешті, в системі ООН також розроблені окремі процедури розгляду конкретних питань, пов'язаних із правами людини. Подеколи ці процедури передбачають наявність доповідача або цілої робочої групи, які уповноважуються дослідити або якусь одну проблему, або ситуацію в конкретній країні. Прикладом першого служить створення Робочої групи з дослідження спричинених чи недобровільних зникнень людей, або ж діяльність Спеціальних доповідачів з таких питань, як незаконні страти, катування чи релігійна непримиримість. Аналогічно, спеціальні доповідачі або повноважні робочі групи призначались ООН для аналізу становища з правами людини в окремих країнах світу.

Права людини і відступ від зобов'язань

Деякі договірні інструменти про права людини, включаючи Міжнародний пакт про цивільні й політичні права, Американську Конвенцію з прав людини і ЄКПЛ, містять положення, котрі дають державам-учасницям змогу вживати заходів із відступом від деяких міжнародних

зобов'язань за надзвичайних ситуацій, що на практиці означає обмеження захисту деяких із передбачених договорами прав людини.

В ЄКПЛ цьому присвячена ст. 15, за якою під час війни або іншої надзвичайної ситуації, яка загрожує життю нації, держава може вжити заходів, що відступають від її зобов'язань за Конвенцією. Втім, такі заходи мають бути лише в межах, що їх вимагає гострота становища, і не повинні йти всупереч іншим міжнародно-правовим зобов'язанням Високої Договірної Сторони.

Не може бути відступу від ст. 2 (право на життя — з урахуванням обставин, викладених у 2 параграфі цієї статті), від ст. 3 і 4 (заборона катувань і рабства) і від ст. 7 (принцип «ніякого покарання без закону»).

В Додатку А представлені деякі відповідні висновки і рішення органів ЄКПЛ. Особливу увагу слід звернути на ті справи, де визначається надзвичайна ситуація та її ознаки, де визначаються межі розсуду держави та її органів щодо визнання ситуації надзвичайною, а також характер і межі відступу від зобов'язань заради відвернення надзвичайної ситуації, і де йдеться про концепцію «нагляду Європейських органів» за заходами із відступом від зобов'язань, взятих державою учасницею Конвенції.

Зобов'язання держави і відповідні наслідки для її правоохоронних органів

Кожна країна має забезпечити відповідність її конституції та законів міжнародним зобов'язанням і міжнародному праву, щоби належним чином захищати і забезпечувати права людини. По тому кожна держава мусить вжити необхідних адміністративних та інших правових засобів для забезпечення дотримання її конституції та законів. Якщо ці закони порушуються й від цього потерпають права людини, держава має відповідним чином і згідно із законом поставитись до порушника і водночас забезпечити відшкодування потерпілій стороні. Якщо потерпіла сторона не отримує сатисфакції, вона може звернутись по захист до органів Конвенції.

Наприклад, стаття 1 ЄКПЛ вимагає від Високих Договірних Сторін гарантування кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, прав і свобод, визначених у розділі I Конвенції, а за статтею 13 кожен, «чий права і свободи, викладені в цій Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, що діяли як офіційні особи».

Більш того, як сама Конвенція, так і висновки й рішення її органів спрямовані на забезпечення принципу верховенства права. Це означає, що ніяка особа і ніяке утворення не можуть стояти понад законом, що закон поширюється на всіх, і що ніхто не уникне відповідальності в разі порушення законів, які захищають права людини.

Для правоохоронців все це означає, що вони мають діяти за законом і ні за яких обставин не відходити від процесуальних норм і правил. Не буває випадків, коли можна виправдати порушення права заради охорони права. Зокрема, в ст. 17 Конвенції говориться, що ніщо в ній «не може тлумачитись як таке, що надає будь-якій державі, групі або особі будь-яке право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування будь-яких прав і свобод, що викладені в цій Конвенції, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж передбачено в Конвенції».

Хоча кожний працівник правоохоронних органів сам відповідає перед законом за свої дії чи бездіяльність, керівники таких органів відіграють вкрай важливу роль у додержанні їхніми підлеглими визнаних стандартів щодо прав людини. Цьому аспекту присвячено останній розділ посібника.

Розділ 1. Міжнародна система захисту прав людини

Теми для групового обговорення (1)

1. Чому верховенство права має стояти на сторожі прав людини?
2. Чи міжнародні механізми забезпечення виконання державою її міжнародних правових зобов'язань щодо захисту і здійснення прав людини дорівнюють несанкціонованому втручання у внутрішні справи цієї держави?
3. Як би Ви визначили «людську гідність»?
4. Чому стверджують, що захист економічних, соціальних і культурних прав (як право на працю, право на адекватний рівень життя тощо) залежить від захисту цивільних і політичних прав (право на свободу, право голосувати) і навпаки?
5. В ст. 29 ЗДПЛ згадуються обов'язки людини перед громадою. Як саме може конкретна людина виконати ці обов'язки?
6. Вчитайтесь у 3 абзац Преамбули ЄКПЛ. Як Ви гадаєте, чому «забезпечення і подальше здійснення прав людини і основних свобод» є засобом досягнення більшого єднання країн — членів Ради Європи?
7. Дієвість деяких міжнародних наглядових та імплементаційних механізмів забезпечення дотримання державами їхніх міжнародних зобов'язань щодо захисту прав людини залежить від інформації, котра надходить від неурядових організацій на кшталт «Міжнародної амністії». Що Ви про це думаєте?
8. Пригадайте права і свободи, виголошені в ЗДПЛ, і визначте п'ять із них, котрі Ви вважаєте найважливішими з точки зору пересічного громадянина Вашої країни. Поясніть, чому Ви зупинили свій вибір саме на цих правах.

Розділ 1. Міжнародна система захисту прав людини

Теми для групового обговорення (2)

1. Обміркуйте вимоги ст. 29.2 ЗДПЛ і ст. 17 та 18 ЄКПЛ з огляду на їхнє значення для функціонування правоохоронних органів.

2. Обміркуйте право на рівність перед законом і на рівний захист законом (так, як вони представлені в ст. 7 ЗДПЛ). Що вони означають в світлі правоохоронної діяльності? Проведіть обговорення в групі.

3. Розгляньте право на ефективний засіб захисту у формулюваннях ст. 8 ЗДПЛ і ст. 13 ЄКПЛ. Що воно означає для керівників правоохоронних структур?

4. Подумайте про права, виголошені в ст. 18-21 ЗДПЛ і в ст. 9-11 ЄКПЛ. Як може поліція захищати ці права? Якими діями поліція може поставити ці права під загрозу?

5. Обміркуйте права, виголошені в ст. 22-27 ЗДПЛ. Як поліцейська діяльність може вплинути на ці права, окремо чи укупі?

6. При яких діях поліції і в перебігу яких процедур правозастосування виникає найбільший ризик порушення прав людини? Чому?

7. В Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 р. (34/169), якою ухвалений Кодекс поведінки працівників правоохоронних органів, зазначається, що кожне правоохоронне відомство має представляти все суспільство, відгукуватись на його потреби і звітувати перед ним. У чому важливість цього принципу? Як можна забезпечити виконання зазначених вимог?

8. Якщо поліція в своїх діях керується принципом верховенства права, навіщо розробляти етичні принципи та кодекси поведінки для правоохоронців?

Розділ 2. Право на життя

Частина 1. Правові інструменти

Примітка: у цьому посібникові завжди цитується офіційний український переклад Європейської Конвенції з прав людини, затверджений МЗС і Мінюстом України 12 липня 1999 р. Український текст відповідних положень Загальної декларації прав людини узгоджено з офіційним перекладом ЄКПЛ.

Загальна декларація прав людини, ст. 3

Кожен має право на життя, свободу і особисту недоторканність.

Європейська Конвенція з прав людини, ст. 2

1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше, ніж на виконання вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за яким закон передбачає таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що його вчинено на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

- а) при захисті будь-якої особи від незаконного насильства;
- в) при здійсненні законного арешту або для запобігання втечі особи, яка законно тримається під вартою;
- с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

Інші правові інструменти

Декларація Ради Європи про поліцію

Кодекс поведінки працівників правоохоронних органів (ООН)

Основні принципи ООН щодо застосування сили і вогнепальної зброї представниками правоохоронних органів

Принципи ефективного попередження і розслідування незаконних, свавільних і здійснених в сумарному порядку страт

Розділ 2. Право на життя

Частина Б. Приклади для обговорення

Приклад 2.1

Європейський Суд з прав людини по застосуванню ст. 2 і по різних справах виголошував наступне:

1. Ст. 2.2 ЄКПЛ не визначає ті випадки, коли дозволяється умисно позбавити людину життя, а, перш за все, описує ті обставини (захист від насильства, здійснення законного арешту або запобігання втечі особи, яка законно тримається під вартою, вчинення правомірних дій для придушення заворушення або повстання), коли дозволяється «застосовувати силу», що може ненавмисно призвести до позбавлення життя.

2. Застосування сили має бути «виключно необхідним» для досягнення однієї з цілей, названих у ст. 2.2.

3. Сила має застосуватись лише в тій мірі, яка відповідає досягненню цілей, названих у ст. 2.2.

4. Суд завжди найретельнішим чином досліджуватиме обставини позбавлення життя, особливо у випадках навмисного застосування смертельних для людини засобів, і братиме до уваги не лише дії тих, хто представляв інтереси держави і безпосередньо застосував силу, але й всі супутні обставини, включаючи планування досліджуваних дій і контроль над ними.

Питання для обговорення всіма правоохоронцями

1. Обсудіть значення поняття «виключно необхідне застосування сили», запропонуйте його власне визначення і наведіть конкретні приклади, щоб проілюструвати Вашу точку зору.

2. Обговоріть, що означає «лише в тій мірі, яка відповідає досягненню цілей», запропонуйте власне визначення і спробуйте підкріпити його конкретними прикладами.

Питання для обговорення правоохоронцями начальницького і командного складу

1. Які аспекти Ви взяли б до уваги, плануючи поліцейську операцію, котра передбачатиме застосування вогнепальної зброї для захисту права на життя?

2. Обсудіть різні способи забезпечення контролю над ходом операції, в якій застосовується вогнепальна зброя.

Приклад 2.2

В ст. 12 Декларації про поліцію зазначається, що при виконанні своїх обов'язків поліцейський має з усією рішучістю досягати цілі, яка вимагається або дозволяється законом, але ніколи не може застосовувати силу поза розумними межами.

Ст. 13 Декларації гласить, що поліцейські мають отримувати чіткі та ясні інструкції щодо способу і обставин застосування зброї.

Питання для обговорення всіма правоохоронцями

1. Обговоріть концепцію застосування сили в розумних межах. Спробуйте запропонувати власне визначення.

2. При яких обставинах розумно застосувати силу проти особи, яку затримали за підозрою у вчиненні злочину?

3. Чи Ви можете пригадати випадок, коли Ви або Ваші колеги застосували більше сили, ніж було треба? Чи можна було якось цього уникнути? Як би Ви діяли зараз у разі застосування Вашим колегою надмірної сили?

Питання для обговорення правоохоронцями начальницького і командного складу

1. Розробіть чіткі та ясні інструкції щодо обставин, за яких поліцейським дозволено відкривати вогонь по людях.

2. Обговоріть ту міру, в якій поліцейські командного складу відповідають за дії своїх підлеглих в плані незаконного застосування сили, і розробіть норматив, де б чітко зазначались характер і ступінь такої відповідальності.

Це місце для Ваших власних прикладів.

Розділ 2. Право на життя

Частина В. Вказівки для викладачів і фахівців

Примітка: Всі тексти, на які містяться посилання в підрозділі, додаються до посібника. Справи, у яких органи Конвенції доходили згадуваних висновків і рішень, викладені в додатку А.

Правові інструменти

Загальна декларація прав людини

Право на життя виголошене в ст. 3 і пов'язане з іншими основними правами — правом на свободу і особисту безпеку. Хоча право на життя, напевно, є найосновнішим з усіх прав і беззастережно виголошується в Декларації, воно не має абсолютного захисту в договірних правових інструментах, які передбачають законність позбавлення життя за окремих обставин.

Європейська Конвенція з прав людини

Конвенція, як кілька інших договорів, вимагає захисту права на життя законом. Це, окрім іншого, означає, що держави мають прийняти закони, які забороняють окремі способи позбавлення життя. Важливою функцією поліції є відвернення убивств та інших способів незаконного позбавлення життя. Відповідні злочини мають розслідуватись поліцією.

В пар. 1 ст. 2 зазначається, що законним може бути лише позбавлення життя за вироком суду і за злочин, котрий передбачає таке покарання.

Примітка: Протокол 6 до ЄКПЛ стосується скасування смертної кари. У вступній частині протоколу зазначається загальна тенденція скасування смертної кари, а держави, які підписали Протокол, мають скасувати її.

У пар. 2 ст. 2 зазначені конкретні обставини, за яких позбавлення життя не порушує Конвенцію, «якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили».

Передбачаючи винятки із загальної норми, Конвенція говорить тільки про ті обставини, за яких державі може бути дозволено відібрати людське життя. Ніяких інших підстав для позбавлення життя Конвенція не дозволяє — окрім того, що зазначене в ст. 15 ЄКПЛ, за якою кожна Висока Договірна Сторона під час війни або іншої погрожуючої життю нації надзвичайної

ситуації може вжити заходів, що відступають від її зобов'язань. Не надаючи підстав для відступу від ст. 2 ЄКПЛ, ст. 15 все ж таки робить виняток для «смертей внаслідок правомірних воєнних дій».

Примітка: про ст. 15 ЄКПЛ див. розділ 1; також див. приклади для розділу 1.

Важливо підкреслити, що згадане в пар. 2 «виключно необхідне застосування сили» має бути пропорційним до переслідуваної цілі та необхідним за обставин, що склалися.

Всі положення статті 2 розглядаються в світлі висновків і рішень органів Конвенції по справах, які будуть представлені нижче.

Декларація про поліцію

Ст. 12 вимагає від поліції застосування сили в межах розумного, а ст. 13 вимагає надання поліцейським чітких і ясних інструкцій щодо способу і обставин застосування зброї.

Кодекс поведінки працівників правоохоронних органів

Ст. 3 вимагає дотримання принципів необхідності та пропорційності при застосуванні поліцією сили. У коментарі до статті зазначається, що поліція може застосовувати лише ту силу, яка в межах розумного необхідна для відвернення злочину або для здійснення чи сприяння законному арешту порушників закону або підозрюваних. Зброю можна застосовувати лише в тих випадках, коли підозрюваний чинить збройний опір або в інакший спосіб загрожує життям інших осіб і коли менш радикальні засоби не дозволяють стримати або затримати підозрюваного.

Основні принципи ООН щодо застосування сили і вогнепальної зброї представниками правоохоронних органів

Цей докладний і зорієнтований на практику документ містить 26 принципів і визначає стандарти по всіх аспектах застосування сили і зброї поліцією. Зокрема, у Принципах є положення про забезпечення поліції устаткуванням, котре уможливорює диференційоване застосування сили; про добір і підготовку поліцейських кадрів; про відповідальність командного складу за дії підлеглих; про обов'язкове звітування і про перегляд рішень по випадках застосування поліцією сили і зброї. Згідно з Принципом 9, вогнепальну зброю можна застосувати лише в разі реальної загрози смерті або тяжкого поранення.

Принципи ефективного попередження і розслідування незаконних, свавільних і здійснених в сумарному порядку страт

Цей докладний документ містить 20 принципів запобігання незаконним стратам від імені держави і забезпечення належного розслідування будь-яких подібних випадків. Зокрема, Принцип 2 вимагає від урядів запровадження жорсткого вертикального контролю над усіма посадовцями, які відповідають за затримання, арешти, утримання під вартою, позбавлення волі та ув'язнення, а також над усіма, хто при виконанні службових обов'язків може застосовувати силу чи вогнепальну зброю.

Висновки і рішення органів ЄКПЛ

Європейський Суд з прав людини по застосуванню ст. 2 і по різних справах (див. Додаток А) виголошував наступні висновки і рішення:

1. Ст. 2.2 ЄКПЛ не визначає ті випадки, коли дозволяється навмисно позбавити людину життя.
2. В ст. 2 ЄКПЛ визначаються ситуації, в яких можна застосовувати силу, що може ненавмисно призвести до позбавлення життя.
3. Застосування сили не може виходити за межі «виключно необхідного» для досягнення однієї з цілей, названих у пунктах (а), (в) чи (с) ст. 2.2 ЄКПЛ.
4. Перевірка фактів, чи застосування сили було необхідним, передбачає оцінку того, чи порушення передбаченого Конвенцією права було пропорційним по відношенню до законно переслідуваних при цьому цілей.
5. При перевірці пропорційності застосованої сили до уваги обов'язково беруться природа переслідуваної цілі, ризики для життя і здоров'я, притаманні ситуації, що склалася, і вірогідність смерті в разі застосування тієї сили, якою скористались.
6. Суд заявив, що завжди ретельно вивчатиме не тільки те, чи застосована сила повністю відповідала цілі захисту життя, але й те, чи операція з арешту підозрюваних планувалась і контролювалась таким чином, щоб якомога мінімізувати вірогідність застосування смертельної зброї.

Права людини і питання поліцейської практики

Це такі питання:

1. Важливість поліції в захисті права на життя шляхом прийняття заходів із попередження незаконних позбавлень життя (наприклад, убивств) і розслідування убивств, коли вони відбулись.

2. Важливість законного застосування сили для ефективної правоохоронної практики, і вкрай негативний вплив незаконного застосування сили на взаємини між поліцією і широким загалом.

3. Відповідальність поліцейських керівників:

А) За добір і підготовку кадрів — керівники мають забезпечити надання статусу правоохоронця лише тим, кому справді можна довірити повноваження із застосування сили;

Б) За наявність внутрішніх правил і устаткування — керівники мають подбати про прийняття чітких правил про застосування сили поліцейськими і про засвоєння цих правил особовим складом правоохоронних органів, а також про те, щоб поліцейські належно забезпечувались захисним устаткуванням і обладнанням, необхідним для застосування сили — коли таке є необхідним і лише в потрібній мірі;

В) За застосування і неналежне застосування сили і вогнепальної зброї — керівництво має подбати, щоб його підлеглі вдавались до сили чи зброї лише за обставин, котрі дозволяють такі дії за законом, і щоб випадки неналежного застосування карались згідно із законом;

Г) За дії підлеглих — керівники мають відповідати за незаконне застосування сили чи зброї їхніми підлеглими;

Д) За управління ходом операцій і контроль над ними — керівники правоохоронних структур повинні завжди очолювати й контролювати поліцейські операції із застосуванням сили, шляхом належного аналізу інформації та оперативних даних, планування та інструктажу для підлеглих, запровадження системи ефективного управління й контролю, і аналізу операції та заслухання звітів її учасників по закінченні.

1. Відповідальність всіх працівників правоохоронних органів:

А) За те, щоб за всіх обставин застосуванню сили або зброї передували спроби виконання поставленої задачі мирним шляхом, без застосування такої сили;

Б) За дотримання поваги до закону і зокрема за додержання норм і службових інструкцій щодо застосування сили або зброї.

Розділ 3. Заборона катування та жорстокого поводження

Частина А. Правові інструменти

Загальна декларація прав людини, ст. 5

Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.

Європейська Конвенція з прав людини, ст. 3

Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.

Інші правові інструменти

Декларація Ради Європи про поліцію

Кодекс поведінки працівників правоохоронних органів

Європейська Конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню

Декларація про захист всіх людей від катувань та від іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання

Конвенція проти катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання

Звід принципів захисту всіх осіб під арештом чи в місцях позбавлення волі

Розділ 3. Заборона катування та жорстокого поводження

Частина Б. Приклади

Приклад 3.1

Європейська комісія з прав людини визначила нелюдське поводження як «поводження, котре умисно спричиняє тяжкі психічні чи фізичні страждання», а катування визначені Комісією як «нелюдське ставлення, яке має певну мету, як отримання інформації чи зізнання або ж покарання людини, і зазвичай є обтяженим виявом нелюдського поводження».

Один із суддів Європейського Суду з прав людини колись сказав, що «будь-яке застосування фізичної сили до людини, позбавленої свободи, яке не є незаперечно необхідним через власну поведінку такої людини, зазіхає на людську гідність і, відтак, має тлумачитись як порушення права, гарантованого статтею 3 ЄКПЛ».

Питання для обговорення всіма правоохоронцями

1. Які інші аргументи (окрім того, що катування є карним злочином і що багато інших форм нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження теж становлять злочинні дії) Ви можете висунути проти катування людей або неналежного поводження з ними заради отримання інформації чи зізнання?

2. Обговоріть, що таке психічні тортури, і спробуйте дати їм власне визначення з огляду на конкретні приклади.

3. Яка поведінка позбавленої свободи людини може виправдати застосування до неї фізичної сили?

4. Що Ви зобов'язані зробити у випадку отримання наказу про катування або жорстоке поводження із затриманою особою?

Питання для обговорення правоохоронцями начальницького і командного складу

1. Обговоріть різні шляхи забезпечення людського ставлення Ваших підлеглих до затриманих ними осіб.

2. Які спеціальні поліцейські навички повинні бути у працівників правоохоронних органів задля зменшення вірогідності неналежного поведження із затриманими під час допитів або опитувань? Як Ви можете сприяти розбудові таких навичок?

Приклад 3.2

В цілях поживлення дискусії уявіть, що якогось чоловіка затримали за підозрою в крадіжці. Він заперечує звинувачення; у Вас достатньо підстав для його арешту, але бракує доказів для започаткування кримінальної справи.

Щоб отримати більше доказів, двоє поліцейських допитують затриманого в дільниці. Він надалі заперечує вчинення злочину; аби змусити його зізнатись, один з поліцейських кілька разів сильно б'є його по голові. Затриманий падає зі стільця; голова йде обертом, мислення втрачає чіткість. На його обличчі залишаються сліди пошкоджень, але свідомості він не втрачає.

Поліцейські силою піднімають його і змушують стояти. У відповідях на подальші питання він знов заперечує, що скоїв злочин, і тоді інший поліцейський дулом пістолета відкриває йому рота, вставляє ствол у рот і каже, що натисне на гачок, якщо той не зізнається. Охоплений жахом затриманий зізнається.

Питання для обговорення всіма правоохоронцями

1. Чи побиття людини, вставлення пістолета у рот і погрози застрелити її дорівнюють порушенням ст. 3 ЄКПЛ? Поясніть свої висновки.
2. Чи згадані в прикладі дії поліцейських є порушеннями законів Вашої країни?

Питання для обговорення правоохоронцями начальницького і командного складу

1. Чи наявність зброї при поліцейському, котрий проводить допит підозрюваного в поліцейській дільниці, є виправданою з точки зору належної поліцейської практики? Які ризики притаманні таким обставинам?
2. Яка система чи методика нагляду зможе запобігти такого роду неналежному поведженню із затриманими?

Це місце для Ваших власних прикладів.

Розділ 3. Заборона катування та жорстокого поводження

Частина В. Вказівки для викладачів і фахівців

Примітка: тексти правових інструментів додаються до посібника. Справи, висновки і рішення, про які згадується в розділі, викладені в додатку А.

Правові інструменти

Загальна декларація прав людини

Ст. 5 просто і недвозначно забороняє катування, що свідчить про повну і беззастережну заборону злочину катування. Ніяких винятків немає. Аналогічно, немає аніяких обставин, що могли б виправдати тортури або практику катування.

Європейська Конвенція з прав людини

Ст. 3 ЄКПЛ збігається зі ст. 5 ЗДПЛ. ЄКПЛ не згадує ніякі обставини, при яких катування можна дозволити чи практикувати. Це право належить до тих, де відступ згідно із ст. 15 (при надзвичайній ситуації, яка загрожує життю нації) теж не дозволяється.

Положення ст. 3 далі розглядається в контексті конкретних справ (див. Висновки і рішення).

Декларація Ради Європи про поліцію

Ст. 3 забороняє страти в сумарному порядку, катування та інші форми нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання — за будь-яких обставин. У статті зазначається, що поліцейський зобов'язаний не підкоритись і не виконувати будь-який наказ чи інструкцію щодо застосування зазначених заходів.

Кодекс поведінки працівників правоохоронних органів

Ст. 5 забороняє катування чи інакше неналежне поводження, зазначаючи, що жоден представник правоохоронних органів не може вдаватись до будь-яких тортур чи інших форм жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження, не може змушувати

інших осіб до таких дій і не може дозволяти їх. Більш того, стаття забороняє посилатись на наказ згори чи на виняткові обставини, які начебто виправдовують випадки катувань чи нелюдського поводження.

В Коментарі до статті в пар. 1 наводиться визначення катувань за текстом Декларації про захист всіх людей від катувань та від іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання.

Європейська Конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню

Ця Конвенція уповноважує однойменний Комітет із запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню досліджувати умови ув'язнення і поводження з ув'язненими в цілому, і радше з метою запобігання зловживанням, ніж задля забезпечення відшкодування потерпілим від порушень, що сталися.

Конвенція має за мету допомогти державам у захисті прав тих, кого позбавлено волі; отже, Конвенція не прагне засуджувати держави, а взаємини між її Комітетом і сторонами Конвенції будуються на основі двох принципів — співробітництва і конфіденційності. Співробітництво передбачає, що представники Комітету можуть відвідати будь-яке місце, де перебувають люди, позбавлені волі державою, окрім тих випадків, коли такого роду відвідини унеможливаються обставинами виняткового характеру.

Принцип конфіденційності доповнює принцип співробітництва; розголошення інформації по якійсь країні має місце лише тоді, коли відповідна держава не співпрацює з Комітетом або відмовляється від здійснення удосконалень, які рекомендовані Комітетом.

Відвідини Комітету діляться на дві групи — періодичні й несподівані. Періодичні відвідини всіх держав — учасниць Конвенції здійснюються на регулярній основі, а до несподіваних відвідин Комітет вдається тоді, коли їх «вимагають обставини, що склались».

Комітет має повноваження віч-на-віч бесідувати з особами, яких позбавлено волі, і вільно спілкуватись з усіма, хто, на думку Комітету, може надати йому дотичну інформацію. Після кожних відвідин Комітет готує звіт із висновками, який, якщо це необхідно, також містить поради та рекомендації.

Декларація про захист всіх людей від катувань та від іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання

Декларація, яка не має статусу обов'язкового для виконання договору, визначає катування в ст. 1. В інших положеннях Декларації згадуються вимоги щодо підготовки працівників правоохоронних органів з повним урахуванням принципу заборони катувань (ст. 5), необхідність здійснення кожною державою систематичного перегляду методів і практики проведення допитів, а також правил щодо утримання і ставлення до осіб, позбавлених волі (ст. 6) і обов'язковість вчасного розслідування тверджень про факти катувань (ст. 9).

Конвенція проти катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання

Ця Конвенція має статус зобов'язального договору і визначає катування в ст. 1 таким чином:

«В цілях Конвенції, термін «катування» означає будь-яку дію з умисного вчинення людині тяжких фізичних чи психічних болю або страждань, яка має за мету отримання від цієї або третьої особи інформації чи зізнання, або покарання цієї особи за якесь справжнє або гадане діяння цієї або третьої особи, або залякування чи примушення цієї чи третьої особи, або через дискримінацію будь-якого роду, і коли такі біль чи страждання причиняються державним службовцем або іншою особою, що діє як офіційна особа, або за наказом таких осіб, або за їхньої згоди чи потурання. Термін «катування» не включає біль чи страждання, які спричинені законними санкціями, притаманні таким санкціям або є супутніми до них.»

Ця дефініція заснована на визначенні в ст. 1 відповідної Декларації ООН і також міститься в ст. 5 Кодексу поведінки працівників правоохоронних органів, тексти яких додаються до посібника.

Дефініція в Конвенції осяжніша за визначення в Декларації, бо, зокрема, наголошує на більшій кількості цілей катування людини, — щоб, наприклад, покарати її за діяння третьої особи, чи щоб змусити катованого чи третю особу до якихось вчинків, чи через дискримінаційне ставлення. Крім того, в Конвенції, на відміну від Декларації, відповідальність представників держави поширюється ще й на ті випадки, коли до катувань вдавались «за їхньої згоди чи потурання».

Із дефініції також видно, що катування відрізняється від інших форм жорстокого поводження двома елементами — тяжкістю завданих болю і страждань, і навмисністю, тобто наявністю мети.

Подібно до Декларації, Конвенція містить схожі положення про підготовку правоохоронців (ст. 10), про систематичний перегляд методів і практики проведення допитів (ст. 11) і про вчасне розслідування тверджень про факти катувань (ст. 12).

Створений відповідно до Конвенції Комітет проти тортур наділений повноваженнями досліджувати періодичні звіти країн-учасниць і вдаватись до розслідування явної і систематичної практики катувань.

Звід принципів захисту всіх осіб під арештом чи в місцях позбавлення волі

Цей докладний документ містить 39 принципів. Принцип 1 виголошує засадничу вимогу щодо людського поводження з в'язнями, а Принцип 6 забороняє катування. Інші положення стосуються обов'язкового нагляду над поводженням із в'язнями, права отримувати правові консультації, права позбавлених волі спілкуватись із рідними, адекватного надання медичної допомоги і документування всіх обставин арешту та ув'язнення. Відповідно до п. 7.2 службовець, який гадає, що сталося чи може статись порушення, мусить поінформувати вище начальство.

Принцип 21 виголошує важливі стандарти стосовно допиту затриманих. П. (а) забороняє користатись із становища затриманого шляхом змушення його до зізнання, до свідчень проти себе чи до свідчень проти інших осіб. П. (в) забороняє застосування по відношенню до затриманого, якого допитують, насильства, погроз або інших методів допиту, котрі можуть вплинути на його спроможність мислити чи приймати рішення.

Висновки і рішення органів ЄКПЛ

Основними положеннями з матеріалів у справах, які наведені в додатку А, є такі:

1. Будь-яке катування завжди означає нелюдське і таке, що принижує гідність, поводження, а нелюдське поводження з людиною завжди принижує її гідність.

2. Нелюдське поводження — це поводження, яке умисно спричиняє тяжкі фізичні чи психічні страждання.

3. Поводження чи покарання принижують гідність людини, якщо вони явно збиткуються із неї перед іншими або змушують діяти всупереч власній волі або сумлінню.

4. Катування — це «нелюдське ставлення, яке має певну мету, як отримання інформації чи зізнання або ж покарання людини, і зазвичай є обтяженим виявом нелюдського поведження».

5. Застосування п'яти методів сенсорного подавлення, які завадили людині відчувати події навколо і вплинули на особистість у фізичному й психічному плані, становили факт «нелюдського і такого, що принижує гідність, поведження», але не призвели до страждань у тій мірі, коли інтенсивність і жорстокість поведження дорівнює «катуванням».

6. Труднощі з розслідуванням злочинів і, особливо, терористичних дій, не можуть виправдати ніякі обмеження міри захисту фізичної недоторканності людини.

Права людини і питання поліцейської практики

Це зокрема такі питання:

1. Важливість визнання повної та абсолютної заборони катувань і жорстокого поведження, і важливість дотримання цього принципу.

2. Важливість усвідомлення того, що ані при яких обставинах (включаючи накази згори або виняткові обставини) не можна виправдати катування або жорстоке поведження.

3. Відповідальність керівництва правоохоронних структур:

А) За підготовку кадрів — керівний склад органів має забезпечити розуміння усіма працівниками незаконності катувань; всі повинні отримати належну підготовку з поведження із затриманими; всі мають опанувати навички допитування затриманих без застосування методів, котрі впливають на здатність людини мислити чи приймати рішення;

Б) За нагляд і контроль — керівництво має регулярно переглядати методи проведення допитів і порядок поведження із затриманими, а також здійснювати нагляд за діями підлеглих заради забезпечення дотримання всіх законів, правил і службових інструкцій;

В) При розслідуванні тверджень про факти катувань і неналежного поведження — керівництво має забезпечувати швидке і ретельне розслідування всіх подібних випадків.

1. Відповідальність усіх правоохоронців:

А) За повне розуміння необхідності не виконувати і не брати до уваги будь-які накази чи інструкції щодо застосування катувань або жорстокого поведження;

Б) За повне розуміння того, що в країнах, які є учасницями Конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню, відповідний Комітет має повноваження відвідувати місця, де тримають ув'язнених, включаючи поліцейські відділки.

Розділ 4. Право на свободу і недоторканність особи

Частина А. Правові інструменти

Загальна декларація прав людини, ст. 3

Кожен має право на життя, свободу і особисту недоторканність.

Загальна декларація прав людини, ст. 9

Ніхто не може бути свавільно арештований, затриманий або висланий.

Європейська Конвенція з прав людини, ст. 5

1. Кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи інакше як відповідно до процедури, встановленої законом, і в таких випадках, як:

- а) законне ув'язнення особи після її засудження компетентним судом;
- в) законний арешт або затримання особи за невиконання законної вимоги суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, передбаченого законом;
- с) законний арешт або затримання особи, здійснені з метою припровадження її до встановленого законом компетентного органу на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо є розумні підстави вважати за необхідне запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;
- д) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою припровадження його до встановленого законом компетентного органу;
- е) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;
- ф) законний арешт або затримання особи, здійснені з метою запобігання її незаконному в'їзду в країну, чи особи, щодо якої вживаються заходи з метою депортації або екстрадиції.

1. Кожного заарештованого має бути негайно поінформовано зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення проти нього.

2. Кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту (с) цієї статті, має негайно постати перед суддею чи іншою службовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і має право на судовий розгляд упродовж розумного строку або на

звільнення до початку судового розгляду. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями явки в судове засідання.

3. Кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або затримання, має право на судовий розгляд, при якому суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним.

4. Кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання на порушення положень цієї статті, має захищене позовом право на відшкодування.

Інші інструменти

Декларація Ради Європи про поліцію

Звід принципів захисту всіх осіб під арештом чи в місцях позбавлення волі

Розділ 4. Право на свободу і недоторканність особи

Частина Б. Приклади

Приклад 4.1

1. 5 ст. ЄКПЛ захищає право кожного на «свободу і особисту недоторканність».

В статті зазначені шість типів обставин, за яких арешт чи затримання дозволені; серед них — «законний арешт або затримання особи, здійснені з метою припровадження її до встановленого законом компетентного органу на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення».

Стаття також зазначає, що «кожного заарештованого має бути негайно поінформовано зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту».

Питання для обговорення всіма правоохоронцями

1. Чому право людини на свободу так важливе? В які способи поліція може гарантувати повагу до цього права і його захист?

2. Розгляньте шість типів ситуацій, у яких ст. 5 дозволяє арешт, і визначте якісь інші підстави для арешту чи затримання, котрі, на Вашу думку, мали б увійти до 5-ої статті. Поясніть і аргументуйте свою точку зору.

3. Які знання й навички необхідні поліцейському, щоб забезпечити здійснення арештів лише на законних підставах і з мінімальним застосуванням сили?

Питання для обговорення правоохоронцями начальницького і командного складу

1. Обговоріть поняття «обґрунтованої підозри у вчиненні правопорушення». Як би Ви роз'яснили своїм підлеглим значення цього терміну? Наведіть конкретні приклади, які б ілюстрували Вашу точку зору.

2. Чому важливо пояснювати всім заарештованим підстави їхнього арешту зрозумілою для них мовою? Які службові інструкції у Вашому відомстві забезпечують виконання цієї вимоги? Як Ви забезпечуєте додержання встановлених процедур?

Це місце для Ваших власних прикладів.

Розділ 4. Право на свободу і недоторканність особи

Частина В. Вказівки для викладачів і фахівців

Примітка: тексти правових інструментів додаються до посібника. Справи, висновки і рішення по яких згадуються в розділі, викладені в додатку А.

Правові інструменти

Загальна декларація прав людини

Право на свободу і особисту недоторканність є одним із основних прав людини і, разом із правом на життя, захищається ст. 3 ЗДПЛ. Це право гарантує особисту свободу як свободу пересування, свободу від фізичних обмежень і правовий захист такої свободи. Особиста недоторканність означає фізичну недоторканність як свободу від арешту чи затримання.

Людина має право не бути свавільно позбавленою свободи державою. Це право експліцитно виголошене в ст. 9 ЗДПЛ.

Європейська Конвенція з прав людини

Право на свободу і особисту недоторканність гарантується ст. 5 ЄКПЛ. Її перший пункт надає захист від свавільного арешту і наводить вичерпний перелік 6 обставин, коли позбавлення свободи дозволяється. Пп. 2-4 визначають процесуальні права, які отримує кожний, кого позбавляють свободи з будь-яких згаданих вище підстав. Поліція може бути дотична до позбавлення людей свободи за будь-яких обставин, викладених у п. 1, але найчастіше їй доводиться це робити відповідно до 1 (с) — «арешт або затримання особи, здійснені з метою припровадження її до встановленого законом компетентного органу на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо є розумні підстави вважати за необхідне запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення».

Слід зауважити, що три підстави позбавлення свободи згідно з п. 1 (с) являють собою вичерпний список і що людей не можна позбавляти свободи в цілях, котрі не зазначені у цьому пункті, — наприклад, для отримання від заарештованого інформації про інших осіб.

Декларація Ради Європи про поліцію

Ст. 8 Декларації виголошує особисту недоторканність для конкретної категорії осіб — для тих, кого не підозрюють у вчиненні правопорушення, але обшукують, затримують або переслідують в судовому порядку через їхню расову належність, релігію або політичні переконання. Згадана стаття забороняє поліції долучатись до розшуку, арешту, охорони чи конвоювання таких осіб.

Звід принципів захисту всіх осіб під арештом чи в місцях позбавлення волі

Стислий опис зводу наданий в розділі 3. Питанню арешту присвячено кілька принципів. Вони повторюють ті гарантії, котрі містяться в пп. 2-5 ст. 5 ЄКПЛ.

Слід особливо відзначити наступне:

Принцип 2 вимагає здійснення арешту на законних підставах і компетентними службовими особами;

Принцип 12 вимагає документування причин арешту, часу його проведення, часу припровадження заарештованого до місця його утримання і часу його першого постановня перед судовим органом;

Принцип 13 вимагає негайного поінформування заарештованого про його права, із роз'ясненнями;

Принцип 14 вимагає, щоб особа, яка в достатній мірі не розуміє мову, котрою послуговуються представники влади, отримала всю інформацію, що на неї має право, мовою, котру розуміє;

Згідно з Принципом 16, члени сім'ї та інші причетні до арештованого особи мають бути негайно сповіщені про місце його перебування під вартою.

Висновки і рішення органів ЄКПЛ

У справах, які викладені в додатку А, органи ЄКПЛ доходили таких висновків і рішень:

1. Законність означає відповідність матеріальним і процесуальним нормам національного законодавства і, зокрема, має, в цілях ст. 5 Конвенції, захищати людину від свавілля.

2. В демократичному суспільстві, де панує принцип верховенства права, жодне затримання, яке є свавільним, ніколи не може вважатись законним.

3. Змушене проживання на маленькому острові підозрюваного в приналежності до мафії і одночасне жорстке стеження поліції за ним дорівнювало позбавленню свободи, а проживання на більшому острові під меншим наглядом позбавленню свободи не дорівнювало.

4. Позбавлення свободи не мало місця у випадку, коли десятирічну дівчинку опитували про крадіжки в поліцейському відділку, але не в замкнутому приміщенні.

5. Ст. 5.1 (в) не передбачає арешт або затримання заради відвернення порушень проти громадського спокою чи порядку або проти державної безпеки.

6. Обов'язок погодитись із проведенням обстеження в цілях безпеки може розглядатись як зобов'язання в цілях ст. 5.1 (в).

7. Вимога «обґрунтованості» в ст. 5.1 (с) ЄКПЛ становить важливий складник захисту від свавільного арешту чи затримання.

8. Наявність обґрунтованої підозри передбачає існування фактів або інформації, які дають неупередженому спостерігачеві підстави гадати, що конкретна особа могла вчинити злочин.

9. Те, що вважається обґрунтованим, залежить від усіх обставин. З огляду на особливі проблеми, зумовлені тероризмом, обґрунтованість підозр, які виправдовують арешт (підозрюваних у тероризмі), не може визначатись згідно із тими ж стандартами, які застосовуються по відношенню до звичайних злочинів. Утім, ці вимоги не можуть виправдати широке тлумачення поняття обґрунтованості в такій мірі, яка порушує суть гарантії, визначеної в ст. 5.1 (с).

10. Ст. 5.2 виголошує основну гарантію, за якою кожен заарештований має знати, чому його позбавили свободи. Це положення невід'ємне від системи захисту прав, яка викладена в ст. 5.

11. Кожному заарештованому мають простою і не завантаженою спеціальними термінами мовою, яку він розуміє, пояснити правові і фактичні підстави його арешту, щоб він, як того захоче, міг оскаржити законність арешту в суді.

12. Хоча інформація про підстави арешту має бути надана «негайно», це не означає, що її має в момент здійснення арешту повністю викласти та людина, яка проводить арешт.

13. Достатність наданої заарештованому інформації та негайність його поінформування оцінюються в кожному випадку залежно від обставин справи.

14. Заарештований має бути достатньою мірою поінформований про факти і докази, які нібито є підставами рішення про його затримання. Зокрема, заарештований має отримати шанс заявити, чи він визнає злочин або спростовує причетність до нього.

15. При застосуванні ст. 5.1. (с), яка дозволяє законний арешт чи затримання особи. «якщо є розумні підстави вважати за необхідне вчинення нею правопорушення», слід звернути увагу на весь текст п. 1 (с), який дозволяє такі арешт чи затримання «з метою припровадження до встановленого законом компетентного органу». Також важливо згадати п. 3, який трактує арешт

чи затримання згідно з пунктом 1 як етап, що передує постанові перед суддею задля судового розгляду. (Іншими словами, ст. 5.1 (с) не дозволяє інтернування або превентивне затримання).

16. Затримання чотирьох осіб на термін, відповідно, на 5 діб і 11 годин, 6 діб і 16 з половиною годин, 4 доби і 6 годин та на 4 доби й 11 годин всі виходили за часові рамки, які дозволяються поняттям негайності в розумінні ст. 5.3. Ніхто із заявників не постав перед судовим органом «негайно», так само як вони не були «негайно» звільнені після арешту.

17. Підставність тривалого утримання обвинуваченого під вартою визначається у кожному випадку окремо, залежно від фактів у справі (з огляду на право негайно/упродовж розумного строку постати перед суддею/судом чи бути звільненим до початку судового розгляду).

18. (З огляду на право негайно/упродовж розумного строку постати перед суддею/судом чи бути звільненим до початку судового розгляду) — Європейський Суд вирішує, чи підстави, наведені національними органами на виправдання тривалого тримання під вартою, достатні та належні для висновку про відсутність порушення і про відсутність факту нерозумного подовження терміну затримання, з урахуванням обставин і фактів, які наводились як представниками влади, так і підозрюваним у ході всього попереднього провадження.

19. (З огляду на право негайно/упродовж розумного строку постати перед суддею/судом чи бути звільненим до початку судового розгляду) — останні слова ст. 5.3 означають, що коли причиною подальшого тримання під вартою є пострахи, що звинувачений ухилятиметься від правосуддя, його звільняють до суду, якщо від нього можна отримати гарантії явки в судові засідання.

20. (З огляду на те, чи арешт або затримання здійснюються «відповідно до процедури, встановленої законом» — у цій справі звільнення в строки, обумовлені законом). Суд визнав, що за певних обставин перед звільненням особи може мати місце невелика затримка. Однак, так було у випадках, коли строк затримання не був із самого початку визначений згідно із законом, а закінчувався внаслідок появи судового наказу. Практика діяльності судів і необхідність дотримання певних формальностей означають, що виконання судового наказу може забрати якийсь час. Якщо ж максимальний строк перебування затриманого під вартою заздалегідь відомий, органи держави, які відповідають за затримання, зобов'язані вдатись до всіх належних дій, або запобігти надмірному триванню строку затримання.

Права людини і питання поліцейської практики

Це такі питання:

1. Важливість усвідомлення засадного характеру прав на свободу і особисту недоторканність.

2. Важливість усвідомлення того, що поліція має виважено і лише у повній відповідності із законом застосовувати свої повноваження щодо позбавлення людей свободи.

3. Відповідальність керівників правоохоронних структур:

А) Підготовка кадрів — керівництво має забезпечити розуміння особовим складом наданих повноважень щодо позбавлення свободи і відповідних обмежень.

Б) Наглядовий аспект — керівники мають наглядати за тим, щоб їхні підлеглі законно застосовували повноваження по арешту і затриманню, поважали права затриманих і заарештованих осіб і завжди діяли за встановленими процедурами.

4. Відповідальність усіх працівників правоохоронних органів:

А) «Обґрунтовані підозри» про злочин, який стався або може статись, мають завжди базуватись на об'єктивних фактах чи інформації.

Б) Повне дотримання всіх норм і процедур щодо здійснення арешту і забезпечення прав затриманих і арештованих.

Розділ 5. Право на справедливий судовий розгляд

Частина А. Правові інструменти

Загальна декларація прав людини, ст. 10

Кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків або при встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення проти нього має рівне з усіма право на справедливий і відкритий розгляд незалежним і безстороннім судом.

Загальна декларація прав людини, ст. 11

1. Кожен, проти кого висунуте кримінальне обвинувачення, має право вважатись невинуватим, доки його вина не буде доведена згідно із законом у відкритому судовому засіданні з усіма необхідними гарантіями захисту.

2. Ніхто не може вважатись винуватим у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення по причині будь-яких дії чи бездіяльності, які на час вчинення не становили кримінального правопорушення згідно з національним чи міжнародним правом. Накладене покарання ніколи не може бути тяжчим ніж те, що застосовувалось у час вчинення правопорушення.

Європейська Конвенція з прав людини, ст. 6

1. Кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків або при встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть не допускатись в зал засідань протягом усього судового розгляду або якоїсь його частини в інтересах збереження моралі, громадського порядку або національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін чи в разі крайньої необхідності, якщо, на думку суду, в особливих випадках публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

2. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено згідно із законом.

3. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, має щонайменше такі права:

- а) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причину обвинувачення проти нього;
- в) мати достатньо часу і можливостей для підготовки свого захисту;
- с) захищати себе особисто чи використовувати правову допомогу захисника, обраного на власний розсуд, або — якщо він не має достатніх коштів для оплати правової допомоги захисника — одержувати таку допомогу безоплатно, якщо цього вимагають інтереси правосуддя;
- д) допитувати свідків обвинувачення або вимагати їхнього допиту, а також вимагати виклику і допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;
- е) якщо він не розуміє мову, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, — отримувати безоплатну допомогу перекладача.

Інші правові інструменти

Звід принципів захисту всіх осіб під арештом чи в місцях позбавлення волі

Розділ 5. Право на справедливий судовий розгляд

Частина Б. Приклади

Це місце для Ваших власних прикладів.

Розділ 5. Право на справедливий судовий розгляд

Частина В. Вказівки для викладачів і фахівців

Примітка: тексти правових інструментів додаються до посібника. Справи, висновки і рішення по яких згадуються в розділі, викладені в додатку А.

Правові інструменти

Загальна декларація прав людини

Необхідні складники справедливого судового розгляду викладені в ст. 10. Це право лежить в основі верховенства права і захисту прав людини.

Ст. 11 також втілює суттєві складники справедливого судового розгляду — презумпцію невинуватості обвинуваченого, і принцип, за яким кримінальні покарання або санкції не можуть бути накладені згідно із законами, котрих не існувало на момент вчинення злочину.

Європейська Конвенція з прав людини

Перший пункт ст. 6 повторює і розвиває складові поняття справедливого судового розгляду, а також містить положення щодо можливих обмежень публічності судового засідання.

На відміну від ЗДПЛ, Європейська Конвенція оперує поняттям «цивільних прав і обов'язків», а не категорією «прав і обов'язків». Цивільні права і обов'язки відносяться до прав і обов'язків, які, приміром, визначені в цивільному праві. Більш того, ЄКПЛ виголошує право на судові слухання «упродовж розумного строку», що вимагає завершення провадження в розумний термін. Це пов'язане з визначенням у ст. 5.3 правом на судовий розгляд «упродовж розумного строку», але це право має відношення до особистої свободи, тоді як право, гарантоване в ст. 6.1, має забезпечити своєчасне завершення судового засідання.

Другий пункт виголошує право на презумпцію невинуватості, а п. 3 присвячений п'яти конкретним правам особи, якій висунуто кримінальне обвинувачення. Всі вони мають забезпечити процесуальну рівність звинувачення і захисту, що є важливим складником справедливого судового розгляду.

Звід принципів захисту всіх осіб під арештом чи в місцях позбавлення волі

Різні положення цього документа наголошують на правах, викладених у ЗДПЛ і ЄКПЛ. Більш того, такі положення представляють відповідні права в безпосередньому зв'язку з обставинами, в яких опиняються затримані, і з проведенням поліцейського розслідування злочинів наступним чином:

Принципи 8 і 36 повторюють і розвивають концепцію презумпції невинуватості обвинувачених.

Принцип 9 вимагає від органів, які ведуть слідство у справах затриманих, застосування лише тих повноважень, які надані їм законом, і також вимагає судового нагляду за застосуванням цих повноважень.

Принцип 11 передбачає право затриманих захищати себе і право на допомогу захисника.

Принципи 17 і 18 виголошують право на захист адвокатом і право на спілкування із своїм захисником.

Принципи 21 і 23 є важливими положеннями щодо допитів і мають запобігти деморалізуючим методам допитування. Ці принципи мають велике значення, бо деморалізуючі методи проведення допитів можуть призвести до зізнань, які не відповідають дійсності та не є сумісними з принципом справедливого судового розгляду.

Принцип 27 гласить, що недотримання Принципів при зборі доказів повинне враховуватись при визначенні прийнятності таких доказів.

Висновки і рішення органів ЄКПЛ

У справах, які викладені в додатку А, органи ЄКПЛ доходили наступних висновків і рішень:

1. Право на справедливий судовий розгляд може поширюватись, окрім кримінальних правопорушень, також на дисциплінарні порушення. Характер правопорушення і тяжкість покарання важливіші за те, як та чи інша держава класифікує таке правопорушення.

2. Зізнання обвинувачених, зроблені перед поліцією за відсутності адвоката і отримані під час тривалого затримання без можливості спілкуватись із близькими чи захисником, призвели до застережень, висловлених Судом, і були взяті ним до уваги при виголошенні рішення про те, що суд над заявниками не був справедливим і відкритим.

3. Органи державної влади мають обережно ставитись до будь-яких публічних заяв про питання, які розслідуються, з метою запобігання порушенням права обвинуваченого на презумпцію невинуватості.

4. Заяви і поведінка обвинувачених подеколи призводять до небажаного розголосу фактів у справі, яка розглядатиметься в суді. В таких випадках порушення права на презумпцію невинуватості може не мати місця.

5. Хоча право обвинуваченого спілкуватись зі своїм адвокатом безпосередньо в Конвенції не згадується, воно є похідним від права на підготовку захисту (ст. 6.3.в) і права на допомогу захисника (ст. 6.3.с).

6. Ст. 6.3.d не гарантує обвинуваченому необмеженого права вимагати виклику в судові засідання свідків задля перехресного допиту, оскільки поліцейський інформатор, який свідчить проти підсудного, може мати законні підстави лишатись анонімним. Якби свідкам такого роду відмовили в збереженні анонімності і змусили їх з'явитись у суді, органи звинувачення ніколи б не отримали значної частки інформації по злочинах і не могли б довести багато справ до суду.

7. Втім у випадках подібного роду анонімні свідчення мають завжди підкріплюватись іншими доказами, наприклад, заяви інших свідків, документальні докази або зізнання підсудного.

8. Щоб забезпечити змагальність процесу, всі докази мають представлятись у відкритому засіданні в присутності обвинуваченого.

9. Європейський Суд ніколи не недооцінює значення боротьби із організованою злочинністю, але наполягає на тому, що вагомість права на справедливе відправлення правосуддя в сучасному демократичному суспільстві не дозволяє жертвувати ним заради доцільності.

10. Засудження на основі заяв анонімних інформаторів, визнаних в якості доказів, означає обмеження права на захист, що несумісне з гарантіями ст. 6.

11. Європейський Суд відзначав, що допомога широкого загалу безсумнівно має велике значення у боротьбі поліції із злочинністю, і в цьому контексті зауважив, що Конвенція не унеможлиблює використання на стадії слідства таких джерел, як анонімні інформатори. (Проте, урахування судом, який слухає справу, свідчень анонімних інформаторів є вже іншим питанням).

Права людини і питання поліцейської практики

Це такі питання:

1. Важливість усвідомлення того, що розслідування злочинів поліцією є вагомим складником справедливого відправлення правосуддя, яке обіймає провідне місце в системі цінностей сучасного демократичного суспільства.

2. Важливість розуміння того, що першочерговою метою розслідування злочину поліцією є збір доказів для постановня обвинуваченого перед судом для справедливого розгляду його справи.

3. Відповідальність керівників правоохоронних структур:

А) Підготовка кадрів — забезпечити опанування особовим складом навичок законного і неупередженого розслідування злочинів.

Б) Наглядові функції — забезпечити вчасне розслідування злочинів із належною увагою до права людини на справедливий судовий розгляд.

В) Розробити і запровадити до обов'язкового виконання чіткі службові інструкції щодо використання в правоохоронних цілях анонімних інформаторів, з метою мінімізації корупції чи використання поліції злочинними елементами, і поліпшити збирання дотичних і надійних доказів щодо обвинувачених для представлення таких доказів у судовому засіданні.

4. Відповідальність усіх працівників правоохоронних органів:

А) Повага до права обвинувачених у злочинах на презумпцію невинуватості, особливо у ставленні й поведінці по відношенню до таких осіб, а також в будь-яких публічних заявах про слідство по відповідних справах.

Б) Повага до законів, норм і службових інструкцій щодо поводження із затриманими і допитуваними підозрюваних у вчиненні злочинів, з метою уникнення небезпеки неправдивих зізнань і забезпечення права людини на справедливий судовий розгляд.

Розділ 6. Право на повагу до приватного і сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції

Частина А. Правові інструменти

Загальна декларація прав людини, ст. 12

Ніхто не може бути підданий свавільному втручанням в його приватне чи сімейне життя, житло чи кореспонденцію, ані зазіханням на його честь і гідність. Кожен має право на захист від таких втручань чи зазіхань.

Європейська Конвенція з прав людини, ст. 8

1. Кожен має право на повагу до його приватного і сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права інакше ніж згідно із законом і коли це необхідно в демократичному суспільстві в інтересах національної і громадської безпеки або економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб.

Інші правові інструменти

Декларація ради Європи про поліцію

Кодекс поведінки працівників правоохоронних органів

Розділ 6. Право на повагу до приватного і сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції

Частина Б. Приклади

Це місце для Ваших власних прикладів.

Розділ 6. Право на повагу до приватного і сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції

Частина В. Вказівки для викладачів і фахівців

Примітка: тексти правових інструментів додаються до посібника. Справи, висновки і рішення по яких згадуються в розділі, викладені в додатку А.

Правові інструменти

Загальна декларація прав людини

Ст. 12 виголошує засади права на повагу до приватного життя, забороняючи свавільне втручання в приватне чи сімейне життя, житло чи порушення таємниці кореспонденції, а також зазіхання на честь і репутацію людини. Додатково ця стаття вимагає захисту зазначених прав законом від будь-яких втручань чи зазіхань.

Європейська Конвенція з прав людини

Перший пункт ст. 8 базується на ст. 12 ЗДПЛ, хоча не згадує про заборону зазіхань на честь і репутацію.

Другий пункт ст. 8 містить перелік можливих обмежень зазначених прав, «коли це необхідно в демократичному суспільстві».

Декларація Ради Європи про поліцію

Ст. 15 вимагає від працівників правоохоронних органів нерозголошення будь-яких питань конфіденційного характеру в полі їхньої уваги, окрім випадків, коли виконання обов'язків або положення закону вимагають інакших дій.

Кодекс поведінки працівників правоохоронних органів

Ст. 4 вимагає від працівників правоохоронних органів нерозголошення будь-яких питань конфіденційного характеру в полі їхньої уваги, окрім випадків, коли виконання обов'язків або потреби правосуддя вимагають інакших дій.

В Коментарі до цієї статті зазначається, що треба дуже ретельно ставитись до нерозголошення інформації про приватне життя інших осіб і що розголошення такої інформації в несанкціонованих цілях є повністю неприпустимим.

Висновки і рішення органів ЄКПЛ

Органи ЄКПЛ доходили наступних висновків і рішень по справах, які викладені в додатку А:

Примітка: задля розуміння перших чотирьох викладених нижче положень необхідно зазначити, що всі вони взяті зі справ, в яких ідеться про присутність збройних сил Туреччини на півночі Кіпру, через що деякі особи були переміщені зі своїх домівок або ж не могли через якісь перешкоди повернутись додому.

1. Фізичне унеможливлення повернення грецьких біженців додому (в північні райони Кіпру) означає порушення їхнього права на повагу до житла і не може бути виправдане ніякими підставами, що згадані в п. 2 ст. 8.

2. По відношенню до греків-кіпріотів, переміщених на південь країни згідно з різними домовленостями між громадами, фізичне унеможливлення повернення додому, на північ Кіпру, навзагал дорівнює порушенню права на повагу до житла, виголошеного в ст. 8.1, і не виправдовується підставами, зазначеними в ст. 8.2.

3. Роз'єднання сімей греків-кіпріотів внаслідок заходів з переміщення були порушеннями прав відповідних осіб на повагу до сімейного життя, яке гарантоване ст. 8.1, і не можуть бути виправдані ніякими підставами, наведеними в ст. 8.2.

4. Подальше тривання зазначених обставин (тобто подальші відмови грекам-кіпріотам у поверненні додому і тривале роз'єднання сімей) після ухвалення доповіді Комісії по попередніх скаргах має з огляду на обставини у справі, що розглядається, вважатись обтяжуючим фактором.

5. Хоча телефонні розмови самі по собі не згадані в п. 1 ст. 8, такі розмови охоплюються поняттями «приватного життя» і «кореспонденції», які зазначаються у відповідному положенні статті.

6. Держави-учасниці не мають необмежених дискреційних повноважень щодо таємного стеження за особами під їхньою юрисдикцією.

7. Закон, який надає необмежені дискреційні повноваження щодо таємного стеження за людьми, породжує небезпеку підриву і навіть знищення демократії буцімто на підставі її захисту.

Держави-учасниці не можуть в ім'я боротьби із шпіонажем чи тероризмом довільно вживати будь-які заходи, що видаються їм належними.

8. Якою би не була система стеження/ таємного нагляду, передбачена законами в якійсь державі, в таку систему мають бути закладені адекватні та ефективні гарантії від зловживань.

9. Поняття «згідно із законом» в п. 2 ст. 8 тлумачиться так, що закон має бути достатньо чітким, щоб громадяни належною мірою уявляли ті обставини та умови, за яких органи державної влади уповноважені вдатись до таємного і потенційно небезпечного втручання в право на повагу до приватного життя і кореспонденції.

Права людини і питання поліцейської практики

1. Важливість усвідомлення засадного характеру права на повагу до приватного і сімейного життя, до житла і до кореспонденції.

2. Важливість розуміння того, що використання повноважень, котрі обмежують ці права, має бути усебічно законним і необхідним у цілях здійснення легітимних правоохоронних функцій.

3. Відповідальність керівників правоохоронних структур:

А) Підготовка кадрів — забезпечення розуміння особовим складом повноважень із обшуку, повноважень із перехоплення кореспонденції і телефонних розмов, повноважень із стеження, а також обмежень, які стосуються всіх зазначених повноважень.

Б) Нагляд — забезпечення дотримання всіх законів, норм і службових інструкцій при здійсненні повноважень із обшуку, перехоплення кореспонденції і телефонних розмов і стеження за людьми в будь-який спосіб.

4. Всіх працівників правоохоронних органів:

А) Поважати конфіденційність в усіх питаннях, якими опікуються поліцейські, окрім обставин, коли виконання обов'язків або потреби правосуддя вимагають іншого; не розголошувати інформацію стосовно приватного життя інших осіб і уникати та відвертати розголошення такої інформації в несанкціонованих цілях.

Б) Застосовувати законні повноваження з обшуку, перехоплення кореспонденції/розмов і стеження обережно і на належному професійному рівні.

Розділ 7. Право на свободу думки, совісті і віросповідання; право на свободу вираження поглядів

Частина А. Правові інструменти

Загальна декларація прав людини, ст. 18

Кожен має право на свободу думки, совісті і віросповідання; це право включає свободу змінювати свою релігію або свої переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і спільно з іншими, прилюдно чи приватно, в ученні, богослужінні, виконанні та дотриманні релігійних і ритуальних обрядів.

Загальна декларація прав людини, ст. 19

Кожен має право на свободу вираження думок і поглядів; це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів без втручання і свободу пошуку, отримання і передачі інформації та ідей будь-якими засобами і незалежно від кордонів.

Європейська Конвенція з прав людини, ст. 9

1. Кожен має право на свободу думки, совісті і віросповідання; це право включає свободу змінювати свою релігію або свої переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і спільно з іншими, прилюдно чи приватно, в богослужінні, ученні, виконанні та дотриманні релігійних і ритуальних обрядів.

2. Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, які встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони громадського порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Європейська Конвенція з прав людини, ст. 10

1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватись своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для охорони порядку або запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі, для захисту репутації або прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду і є необхідним в демократичному суспільстві.

Інші правові інструменти

Декларація Ради Європи про поліцію

Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставах віросповідання або переконань

Розділ 7. Право на свободу думки, совісті і віросповідання; право на свободу вираження поглядів

Частина Б. Приклади

Це місце для Ваших власних прикладів.

Розділ 7. Право на свободу думки, совісті і віросповідання; право на свободу вираження поглядів

Частина В. Вказівки для викладачів і фахівців

Примітка: тексти правових інструментів додаються до посібника. Справи, висновки і рішення по яких згадуються в розділі, викладені в додатку А.

Правові інструменти

Загальна декларація прав людини, ст. 18

Виглошене право свободи думки, совісті і віросповідання включає свободу змінювати свою релігію або свої переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання в богослужінні, ученні, виконанні та дотриманні релігійних і ритуальних обрядів.

Європейська Конвенція з прав людини, ст. 9

Текст першого пункту статті майже збігається із текстом ст. 18 ЗДПЛ, а в другому пункті викладені ті обмеження гарантованого права, які, подібно до інших передбачених Конвенцією обмежень, мають бути встановлені законом і необхідні в демократичному суспільстві.

Утім, зазначимо, що в такий спосіб обмежується лише свобода сповідувати свою релігію чи переконання. Право на свободу совісті та віросповідання і право змінювати релігію або переконання обмеженням не підлягають; відтак, ці права є абсолютними.

Загальна декларація прав людини, ст. 19

Виглошене право на свободу вираження поглядів за визначенням у статті включає право дотримуватися поглядів і право шукати, отримувати та передавати інформацію та ідеї. Здійснювати ці свободи можна за допомогою будь-яких засобів і повсюди, незалежно від кордонів.

Європейська Конвенція з прав людини, ст. 10

Як і ст. 9, ст. 10 ЄКПЛ побудована подібно до аналогічної статті ЗДПЛ. В пункті 2, як в інших випадках, зазначається, що будь-які обмеження гарантованого права мають бути встановленими законом і необхідними в демократичному суспільстві. Однак перелік обмежень ширший за ті, що, зокрема, викладені в ст. 9 і 11, із конкретним посиланням на обов'язки й відповідальність, пов'язані зі здійсненням свобод, які захищені статтею.

Декларація Ради Європи про поліцію

Ст. 8 Декларації забороняє поліції долучатись до розшуку, арешту, охорони чи конвоювання осіб, яких не підозрюють у вчиненні правопорушення, але обшуковують, затримують або переслідують в судовому порядку через їхню расову належність, релігію або політичні переконання.

Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставах віросповідання або переконань

Другий пункт преамбули містить посилання на принцип недискримінації та рівності перед законом, а також на право на свободу думки, совісті та віросповідання, виголошені в ЗДПЛ.

Положення Декларації викладені у 8 статтях. В ст. 1 дано перелік прав, які захищаються; ст. 2 забороняє всім державам, інституціям, групам осіб і особам дискримінацію на підставі релігійної приналежності або переконань, а ст. 4 вимагає від усіх держав ефективних заходів на відвернення і ліквідацію дискримінації на підставах віросповідання чи переконань.

Висновки і рішення органів ЄКПЛ

При розгляді справ, які викладені в додатку А, органи ЄКПЛ доходили таких висновків і рішень:

Свобода думки, совісті і віросповідання

1. Ідеологія пацифізму підпадає під захист ст. 9, але розповсюдження агітаційних матеріалів не становило сповідання пацифістських переконань, оскільки термін «виконання» в ст. 9.1 «не поширюється на всі діяння, котрі вмотивовані або зумовлені релігією чи переконаннями».

2. «Якщо дії осіб фактично не виражають їхні переконання, ці дії не можуть вважатись захищеними положеннями статті 9.1, навіть коли вони вмотивовані переконаннями.»

3. «Неналежний прозелітизм» (на відміну від «християнського служіння») становить «пропонування матеріальних чи соціальних переваг заради навернення нових членів у церкву або вчинення неналежного тиску на людей у нещасті чи в скруті».

4. Виголошена в ст. 9 свобода думки, совісті і віросповідання є однією із засад «демократичного суспільства» в розумінні Конвенції. Ця свобода, в її релігійному складнику, є не тільки одним із найголовніших чинників самобутності та світосприйняття віруючих, але й безцінним здобутком для атеїстів, агностиків, скептиків та людей, взагалі до релігії непричетних. Від цієї свободи залежить плюралізм, який виборювався протягом століть і без якого демократичне суспільство не існує.

5. Ст. 9 містить перелік форм сповідання релігії чи переконань; це богослужіння, учення, виконання і дотримання ритуальних чи релігійних обрядів. Однак, ст. 9 не захищає будь-які дії, зумовлені чи натхнені релігією або переконанням. Більш того, при здійсненні свободи сповідання своєї релігії від особи може вимагатись врахування конкретних обставин.

6. Наприклад, особа, яка обирає для себе військову кар'єру, з власної волі визнає військову дисципліну, котра за своєю природою передбачає можливості накладення обмежень на деякі з прав чи свобод військовослужбовців — обмежень, які не можуть стосуватись цивільних осіб. Держава може затвердити для своїх збройних сил дисциплінарні положення, які заборонятимуть певні прояви поведінки і, зокрема, дії, котрі є несумісними із встановленим порядком і вимогами військової служби.

Свобода вираження поглядів

1. Ст. 10 стосується розповсюдження агітаційних матеріалів, у яких висловлюються політичні погляди, і захищає відповідні дії. Утім, втручання державних органів у це право може бути виправдане з огляду на «захист національної безпеки» або задля «охорони порядку», про що говориться в 2 пункті статті.

2. Існує відмінність між заявами, які висловлюють незадоволення політикою уряду, і підштовхуванням окремих військовослужбовців до висловлення незадоволення, з пропонуванням їм конкретних способів допомоги.

3. Свобода вираження поглядів є однією з основних підвалин демократичного суспільства і однією з головних умов прогресу і розвитку кожної людини. Вона стосується не лише «інформації» чи «ідей», які сприймаються схвально або є необразливими чи нейтральними, але й таких, що ображають, шокують або зворушують державу або якийсь прошарок її населення.

Такими є вимоги плюралізму, терпимості та широкості поглядів, без яких не буває «демократичного суспільства».

4. Для розуміння терміну «охорона порядку» в п. 2 статті слід зазначити, що концепція громадського порядку включає той порядок, котрий має переважати в межах конкретної суспільної групи. Брак порядку в такій суспільній групі, як збройні сили, може вплинути на порядок у суспільстві в цілому.

5. Військовослужбовці мають право на свободу вираження поглядів згідно із статтею 10, але належне функціонування збройних сил навряд чи можна уявити без існування правових норм, розроблених з метою запобігання підризу військовослужбовцями військової дисципліни (і, зокрема, шляхом висловлення якихось думок на письмі).

Права людини і питання поліцейської практики

1. Важливість розуміння великого значення права на свободу думки, совісті і віросповідання і права на свободу вираження поглядів для всіх осіб і для існування політичної демократії.

2. Важливість усвідомлення того, що всі без винятку обмеження цих прав мають бути встановлені законом.

3. Відповідальність керівників правоохоронних структур:

А) Забезпечити отримання особовим складом загальної підготовки та конкретних інструктажів і завдань щодо дотримання і захисту цих прав.

Б) Забезпечити незастосування поліцейських сил і ресурсів для розшуку, арешту, охорони чи конвоювання осіб, яких не підозрюють у вчиненні правопорушення, але обшукують, затримують або переслідують в судовому порядку через їхню расову належність, релігію або політичні переконання.

4. Відповідальність всіх працівників правоохоронних органів:

За повагу і захист всіх згаданих вище прав. Слід зокрема вдаватись до активних дій по захисту людей від дискримінації на підставах віросповідання чи переконань.

Розділ 8. Право на свободу мирних зібрань та об'єднань

Частина А. Правові інструменти

Загальна декларація прав людини, ст. 20

1. Кожен має право на свободу мирних зібрань та об'єднання.
2. Ніхто не може бути змушений до вступу в об'єднання.

Європейська Конвенція з прав людини, ст. 11

1. Кожен має право на свободу мирних зібрань та на свободу об'єднання з іншими, включаючи право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів.
2. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, які встановлені законом в інтересах національної або громадської безпеки, для охорони порядку або запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших осіб і є необхідними в демократичному суспільстві. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції або органів державного управління.

Інші правові інструменти

Основні принципи застосування сили і вогнепальної зброї працівниками правоохоронних органів

Розділ 8. Право на свободу мирних зібрань та об'єднань

Частина Б. Приклади

Це місце для Ваших власних прикладів.

Розділ 8. Право на свободу мирних зібрань та об'єднань

Частина В. Вказівки для викладачів і фахівців

Примітка: тексти правових інструментів додаються до посібника. Справи, висновки і рішення по яких згадуються в розділі, викладені в додатку А.

Правові інструменти

Загальна декларація прав людини

Пункт 1 ст. 20 виголошує право на свободу мирних зібрань і об'єднань, а п. 2 захищає від примусового вступу чи перебування в об'єднанні.

Європейська Конвенція з прав людини

Пункт 1 ст. 11 гарантує ті ж дві свободи, що ст. 20 ЗДПЛ (мирних зібрань і об'єднань), і включає право створювати профспілки, яке захищається іншою статтею ЗДПЛ — ст. 23.4. Однак ст. 11 ЄКПЛ не захищає від примусової приналежності до об'єднання.

Пункт 2 ст. 11 зазначає встановлені законом обмеження прав, які є необхідними в демократичному суспільстві, а також дозволяє обмеження права на свободу об'єднань для військовослужбовців і поліції.

Основні Принципи застосування сили і вогнепальної зброї працівниками правоохоронних органів

Принцип 12 наголошує на праві брати участь у мирних і законних зібраннях та вимагає від урядів, правоохоронних відомств і правоохоронців визнання того, що сила і вогнепальна зброя можуть застосовуватись лише у відповідності з Принципами 13 і 14.

Згідно з Принципом 13, при розосередженні незаконних зібрань, які проходять без насильницьких проявів, працівники правоохоронних органів мають уникати застосування сили або, якщо без сили не обійтись, обмежити її застосування необхідним мінімумом.

За Принципом 14, при розосередженні зібрань агресивного характеру правоохоронці можуть застосовувати вогнепальну зброю лише тоді, коли застосування менш небезпечних засобів не є достатнім, і в межах необхідного мінімуму. В будь-якому випадку застосування вогнепальної зброї мусить відповідати Принципу 9, який обмежує застосування такої зброї обставинами, коли поліцейському або іншим особам відверто загрожує загибель або тяжке поранення.

Висновки і рішення органів ЄКПЛ

По справах, які викладені в додатку 1, органи ЄКПЛ доходили наступних висновків і рішень:

1. Право на свободу зібрань є важливим складником політичного й суспільного життя кожної країни і суттєвим складником діяльності політичних партій.

2. Право на мирні зібрання є засадним правом у демократичному суспільстві і, подібно до права на вираження поглядів, є однією з підвалин такого суспільства.

3. Право на мирні зібрання охоплює приватні зібрання, зібрання в публічних місцях і публічні проходження чи процесії.

4. Право на мирні зібрання може здійснюватись не лише окремими учасниками демонстрації, але й тими, хто організовує її, включаючи групові утворення.

5. Право на мирні зібрання гарантується кожному, хто має намір організувати мирну демонстрацію.

6. Можливість насильницьких дій у відповідь на демонстрації або можливість присутності екстремістів із намірами вдатись до насильницьких дій не може позбавляти зазначеного права.

7. Право на мирні зібрання включає захист від вчинків тих, хто протидіє демонстрації, бо лише в такий спосіб можна забезпечити ефективне здійснення права на зібрання для тих суспільних груп, які воліють провести демонстрації на захист конкретних позицій по дуже суперечливих питаннях.

8. В демократичному суспільстві право протидіяти демонстрації шляхом контр-демонстрації не може тлумачитись так широко, щоб забороняти право проводити демонстрацію.

9. Справжня, ефективна свобода мирних зібрань не може бути звужена лише до обов'язку держави не втручатись, оскільки такого роду негативний обов'язок був би несумісним із предметом і ціллю ст. 11. Подібно до ст. 8, ст. 11 подеколи вимагає вжиття позитивних заходів, навіть у сфері взаємин між особами.

10. При вирішенні, який із різних методів захисту демонстрації слід застосувати, на практиці може бути доречним обмежити превентивні поліцейські заходи стримуванням фізичного насильства і придушувати будь-які фактичні прояви агресії. Це набуває особливого значення за

обставин, коли є вірогідність того, що превентивні поліцейські заходи самі по собі спровокують спалах насильства.

11. Загальна заборона демонстрацій може бути виправдана лише при справжній загрозі того, що вони спричинять безпорядок, якого не можна уникнути вжиттям менш суворих заходів.

12. Принцип пропорційності вимагає забезпечення рівноваги між вимогами щодо цілей, які перелічені в ст. 11.2, і вимогами щодо свободи осіб, котрі зібралися на вулицях чи в інших публічних місцях, у вираженні їхніх поглядів за допомогою слів, жестів або навіть мовчання. Прагнення такої рівноваги не повинне призводити до того, щоб люди, боячись санкцій, за подібних обставин відмовлялись від чіткого вираження своїх поглядів.

13. Європейська Конвенція з прав людини не захищає право на свободу зібрань, які відкрито відстоюють расову дискримінацію, і відтак не виправдовує дії, спрямовані на знищення прав і свобод інших осіб.

Права людини і питання поліцейської практики

Це такі питання:

1. Важливість розуміння правоохоронцями засадного характеру права на свободу мирних зібрань і об'єднання в демократичному суспільстві та ключової ролі поліції в захисті цих прав.

2. Важливість усвідомлення поліцією того, що захист права на мирні зібрання і об'єднання може вимагати від неї позитивних заходів, включає забезпечення захисту демонстрантів від тих, хто протидіє демонстрації.

3. Важливість застосування поліцією принципу пропорційності в досягненні рівноваги між захистом права на мирні зібрання і об'єднання та, з іншого боку, діями на захист громадської безпеки, запобіганням громадським заворушенням чи злочинам, і захистом прав інших осіб, — діями, котрі самі по собі є основними функціями правоохоронних органів.

4. Необхідність розуміння того, що на здійснення зазначених прав працівниками правоохоронних органів можуть бути накладені законні обмеження.

5. Відповідальність керівників правоохоронних структур:

А) Забезпечувати безперервне управління і контроль за ходом поліцейських операцій, які захищають публічні зібрання, шляхом належного аналізу інформації та оперативних даних, планування та проведення інструктажів для особового складу, запровадження ефективних систем управління і контролю, і проведення аналізу операції після її завершення, із заслуханням звітів причетних осіб.

Б) Забезпечити такий порядок, щоб стратегія і тактика дій поліції, спрямована на захист публічних зібрань, не провокували насильства.

6. Відповідальність усіх працівників правоохоронних органів:

А) Уникати застосування сили при розосередженні незаконних ненасильницьких зібрань або, коли незастосування сили не є практично можливим, обмежувати застосування сили необхідним мінімумом.

Б) При розосередженні зібрань, які мають насильницькі прояви, застосовувати вогнепальну зброю лише тоді, коли застосування менш небезпечних засобів не є практично доцільним, і обмежувати її застосування необхідним мінімумом. В будь-якому випадку застосовувати вогнепальну зброю лише за виникнення нагальної загрози смерті або тяжкого поранення.

Розділ 9. Право власності і право мирно володіти своїм майном

Частина А. Правові інструменти

Загальна декларація прав людини, ст. 9

1. Кожен має право власності на майно, особисто або разом із іншими.
2. Нікого не можна свавільно позбавити його майна.

Європейська Конвенція з прав людини, Протокол № 1, ст. 1

Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права.

Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.

Інші інструменти

Кодекс поведінки працівників правоохоронних органів

Декларація Ради Європи про поліцію

Розділ 9. Право власності і право мирно володіти своїм майном

Частина Б. Приклади

Це місце для Ваших власних прикладів.

Розділ 9. Право власності і право мирно володіти своїм майном

Частина В. Вказівки для викладачів і фахівців

Примітка: тексти правових інструментів додаються до посібника. Справи, висновки і рішення по яких згадуються в розділі, викладені в додатку А.

Правові інструменти

Загальна декларація прав людини

Виголошене в першому пункті право володіти майном закріплюється заборонаю свавільного позбавлення майна, яка виголошена в другому пункті статті.

Європейська Конвенція з прав людини

Ст. 1 Протоколу № 1 захищає право володіти майном і, зокрема, забороняє свавільне позбавлення майна в більш деталізованій формі, ніж відповідні положення ЗДПЛ. Державам дається право приймати закони для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів, але будь-яке позбавлення майна мусить бути законним.

Декларація Ради Європи про поліцію

Ст. 1 вимагає від працівників правоохоронних органів виконання передбачених законом обов'язків шляхом захисту співгромадян і суспільства від насильницьких, корисних та інших шкідливих дій, що визначені як такі законом.

Ст. 2 вимагає, щоб поліцейські діяли чесно, неупереджено, гідно і, зокрема, не припускали ніяких корупційних дій та рішуче протидіяли таким діям.

Кодекс поведінки працівників правоохоронних органів

Ст. 1 вимагає, щоб працівники правоохоронних органів завжди виконували обов'язки, приписані їм законом, служили своїй громаді і захищали всіх осіб від незаконних діянь, згідно з тим високим ступенем відповідальності, якого вимагає професія.

Ст. 7 забороняє правоохоронцям вчиняти будь-які корупційні дії і вимагає від них рішучого опору таким діям і боротьби з ними.

Висновки і рішення органів ЄКПЛ

Примітка: задля розуміння викладених нижче положень необхідно зазначити, що всі вони взяті зі справ, в яких ідеться про присутність збройних сил Туреччини на півночі Кіпру, через що деякі особи були переміщені зі своїх домівок, а інші не могли дістатись до свого майна.

У справах, які викладені в Додатку А, органи ЄКПЛ дійшли таких висновків і рішень:

1. Європейська Комісія з прав людини визнала позбавлення майна шляхом

- а) зайняття будинків чи заволодіння ними;
 - б) зайняття сільськогосподарських, торгівельних і промислових підприємств;
 - в) мародерства і грабування чи
 - г) знищення чиеїсь власності —
- порушеннями ст. 1 Протоколу № 1.

2. Європейська Комісія з прав людини визнала прийняття закону про закріплення зайнятого майна за тими, хто розпочав користування таким майном (що, за попереднім рішенням Комісії, було позбавленням майна по відношенню до власників), порушеннями ст. 1 Протоколу № 1.

3. Європейський Суд з прав людини визнав, що законний власник землі внаслідок тривалих відмов у доступі до своєї землі втратив як увесь контроль над своїм майном, так і всі можливості користуватись і володіти своїм майном.

Така тривала неможливість доступу була розтлумачена як втручання у здійснення прав, гарантованих ст. 1 Протоколу № 1, оскільки відповідні дії повністю підпадали під визначення в першому реченні положення ст. 1.

У цьому зв'язку Суд зауважив, що перешкоджання здійсненню прав, захищених Конвенцією, може дорівнювати порушенню Конвенції.

Права людини і питання поліцейської практики

Це такі питання:

1. Важливість захисту правоохоронними органами права людини мирно володіти її майном за допомогою заходів, які вживаються з метою відвернення крадіжок майна чи завдання йому шкоди, і шляхом розслідування таких злочинів, якщо вони сталися.

2. Важливість вчинення поліцією правоохоронних дій із беззастережним дотриманням закону та із забезпеченням громадського порядку в мірі, яка дасть власникам доступ до їхнього майна і відтак уможливить мирне володіння таким майном.

3. Важливість суто законних дій поліції при застосуванні повноважень, які уможливлюють конфіскацію чи арешт майна.

4. Відповідальність керівників правоохоронних структур:

А) У підготовці кадрів та в наглядовій діяльності — забезпечити усвідомлення всім особовим складом повноважень із конфіскації та арешту майна і обмежень щодо цих повноважень, і належний контроль над здійсненням повноважень із конфіскації чи арешту майна.

Б) При інвентаризації та зберіганні майна — забезпечити наявність чинної ефективної системи інвентаризації всіх видів майна, які законно заарештовані або конфісковані поліцією, і надійне та безпечне складування і зберігання такого майна.

5. Відповідальність усіх працівників правоохоронних органів:

А) Завжди діяти законно і згідно з усіма нормами і вказівками, які стосуються власності та майна.

Б) Негайно вдатись до дій на захист мирного володіння власниками їхнім майном, без будь-якої дискримінації на підставах статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, приналежності до етнічної меншини, майнового статусу, народження чи інших факторів.

Розділ 10. Право на свободу пересування

Частина А. Правові інструменти

Загальна декларація прав людини, ст. 13

1. Кожен має право на свободу пересування і проживання в межах кожної держави.
2. Кожен має право залишати будь-яку країну, включаючи свою власну, і повертатись до власної країни.

Європейська Конвенція з прав людини, Протокол № 4, ст. 2

1. Кожен, хто законно перебуває на території будь-якої держави, в межах цієї території має право на свободу пересування і свободу вибору місця проживання.
2. Кожен є вільним залишати будь-яку країну, включаючи свою власну.
3. На здійснення цих прав не встановлюються жодні обмеження, крім тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для забезпечення громадського порядку, запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших осіб.
4. Права, викладені в пункті 1, також можуть у певних місцевостях підлягати обмеженням, що встановлені згідно із законом і виправдовуються суспільними інтересами в демократичному суспільстві.

Розділ 10. Право на свободу пересування

Частина Б. Приклади

Це місце для Ваших власних прикладів.

Розділ 10. Право на свободу пересування

Частина В. Вказівки для викладачів і фахівців

Примітка: тексти правових інструментів додаються до посібника. Справи, висновки і рішення по яких згадуються в розділі, викладені в Додатку А.

Правові інструменти

Загальна декларація прав людини

Перший пункт ст. 13 виголошує дуже широку гарантію свободи пересування і проживання в межах держав, гарантуючи ці права «кожному».

У другому пункті міститься аналогічно широка гарантія права залишати будь-яку країну, яке знов надано «кожному». Утім право повернення до країни обмежене — воно дається лише громадянам країни, для яких вона є «своєю».

Європейська Конвенція з прав людини, Протокол № 4.

Право на свободу пересування і свободу вибору місця проживання, викладені в п. 1 ст. 2, надається лише тим, хто законно перебуває на території держави. Крім того, п. 4 дозволяє обмеження цього права, якщо вони «виправдовуються суспільними інтересами в демократичному суспільстві».

Другий пункт виголошує право кожного залишати будь-яку країну, а п. 3 дозволяє обмеження прав і свобод, гарантованих першими двома пунктами, на кшталт обмежень у ст. 8-11 ЄКПЛ.

Висновки і рішення органів ЄКПЛ

У справах, які викладені в додатку А, органи ЄКПЛ доходили таких висновків і рішень:

1. Загроза, яку становить мафія, може виправдати твердження держави, що інтереси громадського порядку і запобігання злочинам виправдовують такі обмеження права члена мафії на пересування, як:

особливий поліцейський нагляд;
заборона залишати домівку без сповіщення поліції;
обов'язкове звітування в поліції у визначені дні чи
дотримання комендантської години.

2. Якщо згідно зі ст. 5.3 ЄКПЛ людина звільнюється з-під варти до початку судового засідання під такі гарантії, як:

заборона залишати межі країни чи відмова цій людині в оформленні документів, які уможливили б її пересування в межах країни.

Такого роду втручання можуть бути визнані як необхідні для запобігання злочину.

3. Кожна держава сама вирішує, за яких умов присутність іноземця на її території є «законною». Це означає, що іноземець, якого впустили до країни тимчасово або умовно і який очікує розгляду органами цієї держави його заяви про надання дозволу на проживання, перебуває на території цієї країни «законно» доти, доки виконує визначені для нього умови.

Права людини і питання поліцейської практики

Це такі питання:

1. Важливість захисту поліцією права на свободу пересування і свободи вибору місця проживання шляхом реагування на скарги, що ці право і свобода нібито порушуються, без будь-якої дискримінації (на підставах статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, приналежності до етнічної меншини, майнового статусу, народження та інших факторів).

2. Важливість поваги поліції до права на свободу пересування і свободу вибору місця проживання і обережного та суто законного застосування нею будь-яких повноважень, котрі можуть обмежити згадані право і свободу.

3. Відповідальність керівників правоохоронних структур:

А) Забезпечити розуміння особовим складом наданих повноважень, які можуть обмежити право людини на свободу пересування чи її свободу у виборі місця проживання, і обмежень, які стосуються таких повноважень.

Б) Забезпечити захист особовим складом права на свободу пересування і свободу вибору місця проживання шляхом реагування на скарги, що ці право і свобода нібито порушуються, і забезпечити повагу працівників правоохоронних органів до зазначених права і свободи шляхом належного використання наданих повноважень.

Розділ 11. Право на ефективний засіб правового захисту і право на здійснення прав і свобод без дискримінації

Примітка: Як зазначалось у вступі до посібника, природа прав, яким присвячується цей розділ, вимагає від викладачів і фахівців не стільки присвячення їм окремих занять, скільки посилення на них при розгляді інших прав, гарантованих ЄКПЛ і Протоколами до неї.

Тексти правових інструментів додаються до посібника. Справи, висновки і рішення по яких згадуються в розділі, викладені в додатку А.

1. Право на ефективний засіб правового захисту в разі порушення прав і свобод

Частина А. Правові інструменти

Загальна декларація прав людини, ст. 8

Кожен має право на ефективний засіб правового захисту в національних судових органах від дій, які порушують основні права, гарантовані йому конституцією або законом.

Європейська Конвенція з прав людини, ст. 13

Кожен, чиї права і свободи, викладені в цій Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, що діяли як офіційні особи.

Частина Б. Зміст права

Загальна декларація прав людини

Ст. 8 сформульована дуже широко, бо вимагає ефективного засобу правового захисту основних прав, гарантованих конституцією або законом.

Європейська Конвенція з прав людини

Ст. 13 вимагає ефективного засобу правового захисту прав і свобод, викладених у Конвенції. Відтак вона більш обмежена, ніж положення ст. 8 ЗДПЛ. Однак ЄКПЛ вимагає

ефективного засобу правового захисту в «національному органі», що є ширшим поняттям, ніж згадані в ЗДПЛ «національні судові органи».

Гарантія, яка виголошена в ЄКПЛ, підсилюється словами «навіть якщо таке порушення було вчинене особами, що діяли як офіційні особи».

Основною метою цього положення ЄКПЛ є надання особам, які вважають себе жертвами порушень Конвенції чи Протоколів до неї, можливості негайно звертатись по правовий захист до національних органів.

Висновки і рішення органів ЄКПЛ

У справі Класа встановлено важливий принцип, за яким заявникові, котрий посилається на ст. 13, достатньо довести, що йому було відмовлено в ефективному засобі правового захисту в національному органі щодо скарги на порушення одного з прав, захищених Конвенцією або Протоколами до неї.

Цей принцип набув подальшого розвитку у справі Сільвера: за подібних обставин необхідно, щоб скарга заявника була не абиякою, а довідною. Окрім цього принципу, органи ЄКПЛ сформулювали ще чотири:

1. Довідні скарги осіб, які вважають себе потерпілими внаслідок порушень прав людини, гарантованих Конвенцією, мають розглядатись національними органами, які приймають рішення по них і, якщо це належно, присуджують відшкодування.

2. Національний орган, який розглядає скаргу, не обов'язково має бути судовим органом, але в такому випадку його повноваження і гарантії, що він їх надає, мають враховуватись у рішенні органів ЄКПЛ про те, чи цей орган у змозі чи не в змозі забезпечити ефективний засіб правового захисту.

3. Хоча вимоги ст. 13 можуть не задовольнятись жодним окремим засобом правового захисту, сукупність засобів правового захисту, передбачених національним законодавством, може задовольнити зазначені вимоги.

4. Конвенція не зазначає ніяких конкретних способів забезпечення ефективної імплементації її положень згідно з внутрішнім законодавством Договірних Сторін.

Що стосується провадження перед органами ЄКПЛ, то той факт, що заявникові не треба доводити, буцімто відбулось порушення ще якогось положення Конвенції, означає, що тепер заяви про порушення ст. 13 можуть досліджуватись окремо від скарг про порушення інших матеріальних положень Конвенції. Органи ЄКПЛ можуть окремо дійти висновку щодо порушення ст. 13 як окремого права — навіть у разі відсутності порушення матеріального права чи свободи.

Втім у разі встановлення порушення іншого положення Конвенції, скарги щодо порушення ст. 13 зазвичай не розглядаються.

2. Право на здійснення прав і свобод без дискримінації

Частина А. Правові інструменти

Загальна декларація прав людини, ст. 2.1

Кожен має право на всі права і свободи, викладені в цій декларації, без будь-яких відмінностей за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, майнового стану, народження або інших обставин.

Європейська Конвенція з прав людини, ст. 14

Здійснення прав і свобод, викладених у цій Конвенції, гарантується без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або інших обставин.

Частина Б. Зміст права

Загальна декларація прав людини

Право на рівне здійснення прав є засадним для захисту прав людини, і ця концепція втілена в преамбулі до ЗДПЛ і в численних її статтях. Наприклад, у преамбулі визнаються рівні та невід'ємні права всіх членів людської родини, а в ст. 1 виголошується, що всі люди народжуються вільними і рівними в гідності та правах.

2 стаття експліцитно виражає виголошене Декларацією право на рівне здійснення прав і наводить приклади ознак, дискримінація за якими забороняється.

Слід зазначити, що конкретним формам дискримінації присвячено чимало міжнародних правових інструментів, зокрема

Декларація ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації
Міжнародна Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації
Декларація про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок
Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок
Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставах релігії чи переконань

Європейська Конвенція з прав людини

Ст. 14 не вимагає від держав забезпечення загальної гарантії проти дискримінації, а лише вимагає забезпечення недискримінації по відношенню до прав і свобод, виголошених у Конвенції. Крім того, у випадках, коли ЄКПЛ дозволяє обмеження гарантованих прав (див. ст. 8-11), такі обмеження не повинні накладатись у дискримінаційний спосіб.

В переліку ознак, дискримінація за якими забороняється, до всього, що зазначене в ЗДПЛ, в ЄКПЛ додається «належність до національних меншин».

Висновки і рішення органів ЄКПЛ

Хоча ст. 14 не гарантує окреме право на рівність, а доповнює статті Конвенції, в яких гарантовані матеріальні права, зазначена стаття набуває певної автономності в провадженні органів Конвенції в тому сенсі, що доведення порушення якогось матеріального права не є необхідним. Скоріш, заявникові треба показати, що якесь інше положення було застосоване *дискримінаційним чином*. Суд визначив цей принцип у рішенні по справі Бельгійської мовної асоціації, наголосивши, що ст. 14 є невід'ємним складником кожної статті, яка викладає права і свободи.

Цей принцип означає, що органи Конвенції розглядають твердження про порушення інших прав, гарантованих Конвенцією, у зв'язку із заборонаю дискримінації в ст. 14. Іншими словами, факти у справі можуть не виявити порушення матеріального права при їхньому окремому розгляді, але можуть довести порушення при розгляді в поєднанні зі ст. 14.

З іншого боку, ця міра автономності, закладена в ст. 14, не завжди визнається органами Конвенції при визнанні ними факту порушення матеріального права чи свободи. Здається, що в таких випадках органи Конвенції визнають дослідження будь-якого питання дискримінації недоцільним. Цей принцип був висловлений по справі Ейрі.

Принцип, виголошений Судом по справі Енгеля, може бути особливо важливим для співробітників правоохоронних органів, які чи не завжди працюють в умовах жорсткої ієрархії та дисципліни. У цій справі Суд зазначив, що національним органам дозволяються широкі межі розсуду щодо нерівності в поводженні залежно від чину чи звання в перебігу дисциплінарних проваджень.

Важливо відзначити, що в одній справі проти Сполученого Королівства, де ст. 14 згадувалась у зв'язку із ст. 5 (позбавлення свободи), Суд виголосив, що будь-які відмінності в поводженні з тими, хто вчинив терористичні акти, «можуть бути виправдані законністю цілі, яка переслідувалась, і відсутністю диспропорційності між застосованими засобами і переслідуваною ціллю». (Це питання виникло у зв'язку з Актом про особливі повноваження, котрий передовсім стосувався представників католицької громади Ольстеру).

Права людини і питання поліцейської практики (А і Б)

Це такі питання:

1. Важливість співпраці поліції з іншими національними органами заради забезпечення правового захисту в межах країни для осіб, які заявляють, що потерпіли від порушення Конвенції чи Протоколів до неї.

2. Важливість здійснення правоохоронних повноважень і виконання поліцейських функцій без дискримінації за будь-якою ознакою з тих, що згадані в ЄКПЛ.

3. Відповідальність керівників правоохоронних структур:

А) Забезпечити повне і точне оформлення всієї службової документації щодо здійснення правоохоронних повноважень і виконання поліцейських функцій, включаючи журнали чергувань і документацію по особовому складу, з метою сприяння розслідуванню заяв про порушення прав людини.

Б) Забезпечити відповідність стратегії та тактики правоохоронних відомств принципу заборони дискримінації, особливо при здійсненні правоохоронних повноважень і виконанні поліцейських функцій.

В) Забезпечити, власним прикладом і шляхом нагляду, дотримання зазначених вище стратегії та тактики.

4. Відповідальність всіх працівників правоохоронних органів:

А) Вчасно і точно оформляти всю документацію і належно зберігати всі журнали, записи та інші документи, ведення яких вимагається службовими обов'язками.

Б) Діяти у повній відповідності з усіма службовими інструкціями, нормами і вказівками, які втілюють принцип заборони дискримінації, і завжди дотримуватись цього принципу при виконанні службових обов'язків.

Розділ 12. Права людини і відповідальність керівників правоохоронних структур

Спільні європейські цінності

Права людини, політична демократія і верховенство права є спільними європейськими цінностями. Вони виголошені в преамбулі Європейської Конвенції з прав людини і підсилені як положеннями ЄКПЛ, так і висновками та рішеннями її органів. Більш того, ці цінності залежать одна від одної, бо права людини мають захищатись верховенством закону і права, верховенство права торжествує тоді, коли всі поважають права людини, а дотримання прав людини є засадним для політичної демократії.

Спільні європейські цінності та поліцейські повноваження

Практика правоохоронної діяльності є одним із засобів захисту і розбудови спільних цінностей, які визначені вище. Зокрема, поліцейська діяльність забезпечує громадський порядок, який уможливорює здійснення прав людини; тоді в суспільстві панує верховенство права, а політичні процеси набувають демократичного характеру. Утім необхідно, щоб поліція поважала права людини, верховенство права і політичну демократію — інакше спільні цінності потерпатимуть від інституції, яка чи не найпершою має її захищати. Це лише один приклад важливої ролі, яку грають керівники правоохоронних структур, і характеру їхньої відповідальності.

В Розділі 1 було представлено концепцію належної поліцейської практики — практики правоохоронної діяльності, яка є водночас законною та ефективною. Зрозуміло, що поліція має завжди, як люблять казати самі правоохоронці, діяти за законом — включаючи ті закони, що захищають права людини. У висновках і рішеннях по розглянутих справах органи ЄКПЛ і, перш за все, Європейський Суд з прав людини безліч разів наголошували на вимозі дотримання закону і обов'язковості дій поліції у відповідності з правовими нормами і процедурами.

Органи Конвенції також наголошують на двох інших принципах, які є важливими для поліції та для її керівних кадрів, — принципах пропорційності та недискримінації. Наприклад, пропорційність необхідна для забезпечення рівноваги між захистом права на мирні зібрання і забезпеченням інших цінностей, як-то захист громадської безпеки чи запобігання безпорядкам або злочинам. Принцип недискримінації має застосовуватись при захисті всіх прав людини і при законному вжитті повноважень, які обмежують права людини чи інакшим чином передбачають втручання у ці права.

Поліцейські повноваження мають здійснюватись згідно із принципами дотримання закону, пропорційності і недискримінації. В такий спосіб поліцейська практика захищатиме і зміцнюватиме спільні європейські цінності, а спільні європейські цінності в очах усіх перетворяться на підвалини спільних поліцейських цінностей.

Спільні європейські цінності та поліцейські функції

Основні поліцейські функції — це відвернення і розслідування злочинів, підтримання і відновлення суспільного порядку та реагування на потреби тих людей, яким в силу якихось причин необхідна термінова допомога. Такими є функції більшості поліцейських структур світу і, безумовно, Європи.

Європейська Конвенція з прав людини та її органи визначили стандарти виконання поліцейських функцій. Ці стандарти зміцнюють права людини, політичну демократію і верховенство права. Наприклад, стосовно розслідування злочинів і права людини на справедливий судовий розгляд Європейський Суд з прав людини зазначав, що ніколи не недооцінював важливості боротьби із організованою злочинністю, але наполягає, що справедливе відправлення правосуддя обіймає таке значне місце в сучасному демократичному суспільстві, що унеможливує жертвування ним в інтересах доцільності.

Найпершою ціллю розслідування злочину поліцією є постання обвинувачених перед судом — і представлення судові доказів, щоб обвинувачені здійснили своє право на справедливий судовий розгляд. Європейський Суд вимагає, щоб розслідування злочинів завжди дотримувалось стандартів законності і справедливості. Це означає, що поліція має діяти за чіткими нормами й правилами (наприклад, щодо збирання доказів або поводження з підозрюваними), які розроблені з огляду на згадані стандарти.

В контексті підтримання суспільного порядку Європейський Суд з прав людини наголошував на важливості права на мирні зібрання в демократичному суспільстві. Він, зокрема, зазначав, що можливість контр-демонстрацій агресивного характеру або можливість втручання у хід мирної демонстрації екстремістів із агресивними намірами не можуть запобігати здійсненню права на мирні зібрання. Суд наполягає на тому, що право на мирні зібрання включає право на захист від тих, хто протидіє мирному зібранню інших, бо лише в такий спосіб можна забезпечити здійснення прав тих суспільних груп, які воліють провести демонстрацію з якогось надто суперечливого питання.

Суд також визнав, що при виборі конкретного засобу захисту мирного зібрання найкраще обмежити превентивні дії стримуванням фізичного насильства і подавляти будь-які заворушення, які насправді виникають. Такий підхід набуває особливого значення тоді, коли є вірогідність того, що превентивні дії поліції можуть самі призвести до спалаху насильства.

Ці висновки і рішення Суду встановлюють стандарти для тих стратегічних, тактичних чи директивних розробок, які прийматимуться задля забезпечення і відновлення суспільного порядку, — з урахуванням, зокрема, важливості здійснення права на мирні зібрання, захист демонстрантів від тих, хто їм протидіє, і обмежених превентивних заходів, які можуть бути доцільні заради попередження спровокованого насильства.

Можна навести чимало інших прикладів того, як спільні європейські цінності, виголошені в правових інструментах Ради Європи та в міжнародних договорах, визначають стандарти здійснення правоохоронних повноважень і виконання поліцейських функцій.

Спільні поліцейські цінності

По всьому світу поліція виконує дуже схожі функції, має доволі схожі повноваження і схожим чином обмежена в своїх діях. Крім того, чи не завжди правоохоронні утворення являють собою ієрархічні структури з жорсткою дисципліною. Відтак не дивно, що поліцейська практика в різних країнах має багато спільних рис і ознак.

Можливо, що зростаюча інтернаціоналізація поліцейської діяльності також сприяє розбудові спільних рис і ознак правоохоронних відомств. Наприклад, правоохоронці з великої кількості країн зараз працюють пліч-о-пліч у складі миротворчих місій ООН; двосторонні домовленості між країнами і багатосторонні контакти під егідою міжнародних організацій сприяють розповсюдженню передового досвіду і сповідуваних цінностей; правоохоронні органи різних країн все більш співпрацюють одне з одним, всупереч кордонам, у боротьбі з транскордонною злочинністю.

На Європейському континенті всі ці тенденції набувають ширшого виміру в силу історичних, політичних та економічних причин — усіх тих причин, які уможливають визначення і визнання спільних європейських цінностей у царині прав людини, політичної демократії та верховенства права. Рада Європи прагне розбудови таких цінностей в усіх країнах, які приєдналися до неї.

Спільні поліцейські цінності та права людини

Зазначені цінності та їхня розбудова є особливо важливими для правоохоронних відомств. Слід визнати, що культура поліцейської діяльності (і, зокрема, той її складник, що впливає на ставлення до роботи і безпосередньо на роботу тих, хто виконує оперативні правоохоронні задачі, як то кажуть, «на вулиці») деколи характеризується ознаками, котрі не в усьому відповідають принципам захисту прав людини чи верховенства права. Непрості завдання, які стоять перед поліцейськими, та їхнє власне бачення своєї ролі та функцій можуть призводити до неповажного ставлення до законів, процесуальних норм чи інструкцій, котрі, на думку самих правоохоронців, лише заважають їм у роботі і натомість допомагають злочинцям. Звідси й таке доволі поширене явище, як недотримання законів, процесуальних норм чи службових інструкцій, які захищають права людей, підозрюваних у вчиненні злочинів.

Цьому складникові поліцейської культури буде надаватись чимало уваги в рамках інтернаціоналізації правоохоронної діяльності, про яку згадувалось вище. Це свідчить про важливість роботи Ради Європи та інших міжнародних утворень, які прагнуть зміцнення цінностей, що служать захисту прав людини і верховенству права в рамках правоохоронних структур. Це також свідчить про важливу роль керівників правоохоронних структур: якщо на чолі цих структур стоятимуть люди, які порушують закони і права людини, такий стан справ не відповідатиме інтересам народів Європи. Незаконні і антигуманні методи поліцейської діяльності вже набували масового характеру в окремих регіонах Європи — і наслідки завжди були жахливими. Крім того, незаконна і антигуманна діяльність не відповідає інтересам народів Європи, бо така поліцейська практика не може бути ефективною.

Дотримання цінностей на практиці

До керівників поліцейських структур належать ті, хто є командирами першої ланки, начальники середнього рівня і вище керівництво. Командири першої ланки несуть безпосередню відповідальність за дії особового складу оперативних поліцейських формувань і можуть, відтак, зіграти важливу роль у формуванні ставлень і поведінки поліцейських кадрів. Начальство середнього рівня відіграє не менш важливу роль, бо забезпечує зв'язок між оперативниками і тими, хто приймає керівні рішення нагорі, та забезпечує втілення теоретичних рекомендацій у щоденну оперативну практику. Вище керівництво вирішує питання загального та стратегічного характеру і повинне мати належні знання й повноваження для забезпечення реалізації своїх розробок і планів.

Всі керівники правоохоронних структур мають забезпечити виконання всіма їхніми підлеглими службових обов'язків у ефективний, законний і гуманний спосіб. Задля цього їм належить вміти професійно командувати, управляти і наглядати. Це передбачає усвідомлення того, що управляти судитиметься в умовах змін, бо середовище, в якому функціонує поліція, не лишається незмінним.

В сьогоденній Європі деякі країни переживають глибокі зміни в політичному, соціальному та економічному житті. Вони перебувають на перехідному етапі — етапі непростому і тривалому, коли перед усіма інститутами держави і, особливою мірою, перед правоохоронними органами постають величезні вимоги. В той же час інші країни, не переживаючи далекосяжних трансформацій, теж мають відгукуватись на політичні, соціальні та економічні чинники сьогодення. У цих країнах від поліцейських відомств, як і від усіх інших державних органів, вимагається функціонування відповідно до все вищих стандартів в умовах все щільніших бюджетних обмежень.

Громадяни кожної країни Європи вже давно наполягають на ефективному захисті від розмаїтих форм злочинності й суспільного безпорядку. Більш того, значна кількість добре поінформованих, цілеспрямованих і впливових людей у цих країнах наполягають на тому, щоби поліція діяла ще законніше і ще гуманніше. Зараз повсюди наполягають на забезпеченні ефективного захисту прав і на високих стандартах поведінки працівників правоохоронних органів; повсюди хочуть, щоби в усіх складниках поліцейської практики стались зміни на краще. Для цього, зокрема, необхідні зміни на краще у тому, як поліцейських добирають і як їх навчають, як їх оцінюють і атестують в плані виконання службових обов'язків, як їх підвищують по службі або інакшим чином заохочують, і як вони відповідають перед законом і перед громадами, яким служать.

Все це говорить про характер і суть змін, в умовах яких поліцейським керівникам доведеться виконувати управлінські обов'язки і котрі диктуватимуться як перемінами в суспільстві, так і новими сподіваннями й очікуваннями людей, інтереси яких вони захищають. Керівники правоохоронних структур мають ініціювати і провести в життя низку процесів, що їх можна віднести до кількох широких категорій, серед яких — стратегічне планування, управління змінами і процесами розвитку, і проведення оцінки виконання з метою внесення коректив і поправок задля досягнення бажаних результатів.

Плани і програми, які розроблятимуться на етапі стратегічного планування, мають базуватись на передовому досвіді в усіх видах правоохоронної діяльності, а також на принципах захисту прав людини, політичної демократії та верховенства права. Належна політична практика розробляється і забезпечується оцінкою методів і засобів, які використовуються іншими правоохоронними відомствами, і переглядом практики діяльності власного відомства. Основами процесу мають стати положення національного законодавства щодо захисту прав людини, політичної демократії та верховенства права, але процес лише виграє від урахування міжнародних стандартів, викладених у відповідних правових документах, а також у висновках і рішеннях відповідних міжнародних органів.

Все це забезпечить зміни в роботі правоохоронних відомств і правоохоронців та належне управління процесом змін; при цьому накопичуватиметься професійний досвід, впроваджуватимуться вищі стандарти поведінки і удосконалюватиметься задоволення інтересів і сподівань населення. Більш того, розвиватиметься і міцнітиме нова культура поліцейської діяльності, яка поважатиме і винагороджуватиме професіоналізм і належну поведінку, не залишаючи місця тому, що підриває чи дискредитує роботу правоохоронних органів. Все це служитиме цілі забезпечення змін на краще в щоденній поведінці працівників правоохоронних органів у їхніх контактах з населенням, інтереси якого вони захищають. Лише за таких обставин відбудуться справжні, великі зміни.

І найвищі керівники, і керівники середньої ланки, і командувачі нижчого рівня в перебігу зазначених процесів виконуватимуть конкретні функції. Визначення цих функцій є суттєвим чинником стратегічного планування. Майже всі (хоча й не всі) поліцейські керівники розуміють, що управління правоохоронною структурою є комплексним і вимогливим процесом і що змінити поліцейське відомство вкрай важко.

Політичні лідери, формувачі громадської думки, розробники та запроваджувачі стандартів для поліції і широкий загал громадськості також мають це збагнути й зробити перший крок в напрямку змін — тобто, наполягти на тому, щоб ці зміни відбулись. Треба виявити тих керівників правоохоронних структур, яким до снаги управляти змінами, і надати їм повну підтримку. Ця підтримка безумовно означатиме допомогу в набутті знань і навичок, необхідних для повного запровадження змін; виділення достатніх ресурсів; надання експертної та фахової допомоги, і наполягання на тому, щоб процес змін тривав.

Відповідальність керівників правоохоронних структур у вимірі прав людини можна сформулювати дуже простим чином: вони мають забезпечити повагу до прав людини і захист цих прав у поліцейській практиці.

Перші кроки на цьому шляху теж визначаються просто: треба забезпечити, щоб усі працівники правоохоронних органів усвідомлювали свої повноваження та відповідні обмеження, і щоб вони застосовували ці повноваження законно і гуманно. Для цього потрібні фахова підготовка, інструктажі та нагляд. Ті працівники, які саме так виконують свої обов'язки, мають відзначатись і винагороджуватись; ті, хто діє інакше, мають або отримати додаткову підготовку чи інструктаж, або, в разі явних порушень дисциплінарних положень, понести належну правову чи дисциплінарну відповідальність.

Утім, згадані кроки є лише початком. Для забезпечення усвідомлення і визнання захисту прав людини і поваги до них як ключових чинників належної поліцейської практики необхідно міцно інтегрувати правозахисну культуру в культуру правозастосування, а це вимагатиме напрацювання осяжної та дієвої програми рішучих змін.

Беззастережна повага до закону всіх, хто відповідає за застосування і охорону права, і абсолютна повага тих, хто захищає людей, до прав людини, необхідні для здійснення прав і цінностей, що їх спільно сповідують усі народи Європи.

Права людини і правоохоронні органи

Посібник для практичного навчання

Тексти основних правових документів

Зміст

Загальна декларація прав людини

Європейська Конвенція з прав людини

Європейська Конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню

Декларація про захист всіх людей від катувань та від іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання

Конвенція проти катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання

Декларація Ради Європи про поліцію

Кодекс поведінки працівників правоохоронних органів (документ ООН)

Основні принципи застосування сили і вогнепальної зброї працівниками правоохоронних органів

Принципи ефективного попередження і розслідування незаконних, свавільних і здійснюваних в сумарному порядку страт

Звід принципів захисту всіх осіб під арештом чи в місцях позбавлення волі

Декларація про ліквідацію всіх форм расової дискримінації

Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації

Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок

Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань

Права людини і правоохоронні органи

Посібник для практичного навчання

Додаток А.

Висновки і рішення Європейської Комісії з прав людини і Європейського Суду з прав людини

Справи до розділу 1. Міжнародна система захисту прав людини

Справа Лоулеса — (А № 3)

Суд зазначив, що в загальному контексті ст. 15 звичайне і звичне значення слів «інша надзвичайна ситуація, яка загрожує життю нації» є достатньо ясним: це виняткові обставини кризи чи надзвичайної ситуації, які стосуються всього населення та становлять загрозу організованому життю громади у складі держави.

Справа проти Греції — (Данія, Норвегія, Швеція та Нідерланди проти Греції, 3321 — 33232/67; 3344/67; 3344/67)

Комісія послалась на тлумачення Судом слів «інша надзвичайна ситуація, яка загрожує життю нації» у справі Лоулеса (див. вище) і додала, що «такого роду надзвичайна ситуація, має, зокрема, характеризуватись такими видимими ознаками:

1. Вона має бути нагальною чи неминучою;
2. Її наслідки мають стосуватись усієї нації;
3. Продовження організованого життя населення має бути під загрозою, і
4. Криза чи небезпека мають бути винятковими, тобто коли звичайних заходів чи обмежень, дозволених Конвенцією задля забезпечення громадського спокою, здоров'я або порядку очевидно не вистачить».

Справа проти Сполученого Королівства — (Ірландія проти Сполученого Королівства. А № 25)

З питання, хто визначає, чи «надзвичайна ситуація в державі, яка загрожує життю нації», фактично має місце в межах держави, Суд зауважив, що в першу чергу сама держава-учасниця, яка відповідає за «життя нації», повинна визначити, чи «життя нації» опинилось під загрозою

через «надзвичайну ситуацію» і, якщо це так, як далеко слід піти у спробах подолати таку ситуацію. В силу своєї безпосередньої та постійної дотичності до пекучих потреб конкретного моменту національні органи влади у принципі перебувають у кращому, ніж судді міжнародного суду, становищі для прийняття рішення про наявність надзвичайної ситуації і про характер та межі необхідних для її відвернення обмежень у здійсненні прав. У цьому питанні ст. 15.1 залишає національним органам широкі межі розсуду.

Втім у зазначеному відношенні держави не мають необмежених повноважень. Суд, котрий разом із Комісією відповідає за забезпечення додержання державами взятих міжнародних зобов'язань (ст. 19), має повноваження вирішувати, чи держава вийшла за межі, «яких вимагає гострота становища»... Відтак одночасно з національними межами розсуду існує нагляд Європейських органів.

Справа Бренігана і МакБрайда — (Бреніган і МакБрайд проти Сполученого Королівства. 5/1992/350/423-424, від 26 травня 1993 р.)

Суд пригадав зауваження щодо меж розсуду у зазначеній вище справі проти Сполученого Королівства і додав: «Водночас при здійсненні нагляду Суд має надавати належну вагу таким дотичним чинникам, як характер прав, від яких мав місце відступ внаслідок запровадження обмежень, обставини, які призвели до надзвичайної ситуації, та її тривалість».

Висновок Суду був таким: З огляду на природу терористичної загрози в Північній Ірландії, на обмежений характер відступу від зобов'язань і на аргументи, висунуті на його виправдання, а також із огляду на існування основних гарантій від зловживань, Суд вважає, що уряд не вийшов за межі свого розсуду, вирішивши, що обмеження прав виключно вимагались гостротою становища.

Примітка: Суд розробляв концепцію і наголошував на змісті поняття «меж розсуду» у багатьох справах, включаючи так звані «Кіпрські справи» (див. доповідь Комісії по надзвичайних заходах, до яких вдалось Сполучене Королівство на острові Кіпр, заява 176/56, і справу Лоулеса).

Справи до розділу 2. Право на життя

Справа Стюарт — (Стюарт проти Сполученого Королівства. Заява № 10044/82)

У справі Кетлін Стюарт Європейська Комісія з прав людини дослідила можливість застосування ст. 2 ЄКПЛ до ненавмисних убивств і принципи необхідності та пропорційності по відношенню до позбавлення життя. У справі йшлося про убивство юного сина заявниці пластиковою кулею під час придушення збройними силами бунту в Північній Ірландії.

Комісія дійшла висновку, що ст. 2 ЄКПЛ не визначає ситуації, в яких дозволяється навмисно убити людину, а, радше, визначає ситуації, в яких дозволяється застосовувати силу, що може призвести до таких неумисно спричинених наслідків застосування сили, як позбавлення людини життя.

Комісія зазначила, що «тест на необхідність» включає оцінку того, чи втручання у гарантоване Конвенцією право було пропорційним до законних цілей, що переслідувались, і що при визначенні того, чи застосування сили було «суто пропорційним», треба зважати на «характер переслідуваної цілі, ризики для життя і здоров'я, котрі були притаманні ситуації, і ступінь ризику того, що застосування сили могло призвести до позбавлення життя.»

Насамкінець Комісія дійшла висновку, що порушення ст. 2 не було, оскільки смерть сталась від застосування сили, міра застосування якої не виходила за межі виключно необхідного в ході дій, законно вжитих із ціллю придушення бунту.

Справа МакКанна — (МакКанн та інші проти Сполученого Королівства, 17/1994/464/545).

У справі МакКанна Європейський Суд з прав людини дослідив, окрім іншого, управління і контроль над поліцейською операцією, здійсненою задля арешту членів терористичного угруповання, які планували терористичний акт.

Заявниками виступили рідні та розпорядники майном членів «бойової одиниці» Ірландської республіканської армії (ІРА), застрілених вояками полку спецназу ЗС Великої Британії в неділю 6 березня 1988 р. в Гібралтарі. 3 листопада 1987 р. британські та іспанські органи були обізнані про планування ІРА терористичної акції, через що розгорнули операцію за участі представників офіційних структур Великої Британії, Іспанії та Гібралтара.

Станом на березень 1988 р. розвіддані засвідчували, що мішенню терористів стане урочиста зміна караулу Королівського Англійського полку, яка відбувалась на головній площі Гібралтара щовівторка об 11.00, що машину з вибухівкою буде припарковано неподалік від площі і що вона вибухне, скоріш за все, від приладу дистанційного контролю, під час церемонії.

6 березня троє членів ІРА, Деніел МакКанн, Шон Севідж і Мейрід Фарелл (які всі раніше відбули покарання за пов'язані з тероризмом злочини), згідно із планом поліції оперативно супроводжували при в'їзді на територію Гібралтара. Одного з терористів бачили, коли він паркував автомобіль неподалік від місця збору учасників параду. Четверо солдатів полку спецназу отримали задачу заарештувати його; при постановці задачі їх поінформували, що терористи озброєні вогнепальною зброєю і мають прилад, котрим можна спричинити вибух начиненої вибухівкою машини.

Один із солдатів засвідчив, що коли йшов по вулиці за МакКанном і Фареллом, МакКанн виявив ознаки того, начебто «зрозумів», хто цей солдат і що він становить для нього загрозу.

Після цього МакКанн вчинив рухи, які наводили на думку, буцімто він застосовує прилад дистанційного контролю. Інший солдат посвідчив, що й він бачив рухи Фарелла, які начебто означали застосування такого приладу. На цих підставах солдати відкрили вогонь і смертельно поранили обох терористів. Севіджа застрелили двоє інших задіяних в операції солдатів, коли почули стрілянину по МакКанну і Фареллу. За їхніми словами, Севідж теж рухавсь так, нібито тягнувся до детонатору.

Після того, як терористи загинули, виявилось, що зброї при них не було, як не було і приладу дистанційного контролю; у припаркованій машині не було ніякої вибухівки. Утім, пізніше, на одному іспанському курорті неподалік, машину із вибухівкою було виявлено.

Розслідування смертей призвело до висновків, що терористів було вбито законно, але цей висновок не задовольнив сім'ї загиблих. Після невдалих спроб порушити справу в судах Сполученого Королівства сім'ї терористів подали заяву до Європейської Комісії з прав людини, стверджуючи, що Велика Британія порушила ст. 2 ЄКПЛ.

3 вересня 1993 р. Комісія визнала заяви прийнятними, але в доповіді від 4 березня 1994 р. висловила думку, що порушення ст. 2 ЄКПЛ не було.

Попередньо до свого рішення Європейський Суд з прав людини послався на ст. 2 як на одну з основних у Конвенції та на те, що вона не визначає ситуації, в яких дозволяється навмисно убити людину, а, радше, визначає ситуації, в яких дозволяється застосовувати силу, що може призвести до таких неумисно спричинених наслідків застосування сили, як позбавлення людини життя. Застосування сили має не виходити за межі виключно необхідного для досягнення однієї з цілей, викладених у пп. (а), (в) і (с) ст. 2.2.

Суд також висловив думку, що при оцінці дій, які є предметом дослідження, треба брати до уваги не лише самі дії, але й планування таких дій і контроль над ними.

Розглянувши питання сумісності національного законодавства і практики з ЄКПЛ, Суд виголосив, що національне законодавство має жорстко контролювати і обмежувати ті обставини, за яких людину можуть позбавити життя особи, які представляють державу чи діють від її імені. Держава також має надати необхідні підготовку, вказівки та інструктаж усім її представникам, котрі можуть застосувати силу, і мусить здійснювати жорсткий контроль над операціями, в ході яких може бути застосована смертельна зброя.

У своїх попередніх зауваженнях Суд визнав дилему уряду Сполученого Королівства, який має за обов'язок захищати життя людей у Гібралтарі (включаючи життя військовослужбовців) і водночас зобов'язаний застосовувати по відношенню до підозрюваних лише необхідний мінімум сили. Суд відзначив, що органи влади отримали попередження про наміри ІРА щодо вчинення терористичного акту, але не мали в своєму розпорядженні повних фактів. Відтак, вони були змушені розробляти свої дії на основі неповних і гіпотетичних даних.

З огляду на зазначене, при вирішенні, чи силу було застосовано відповідно до ст. 2, Суд мав дослідити не лише те, чи застосована вояками сила була суто пропорційна цілі захисту людей від незаконного насильства, але й те, чи антитерористична операція планувалась і контролювалась владними органами в такий спосіб, щоб якомога звести до мінімуму застосування смертельної зброї чи сили.

Щодо дій солдатів Суд визнав, що військовослужбовці, у світлі отриманої ними інформації, щиро вірили у необхідність застрелити підозрюваних задля відвернення вибуху бомби і людських жертв. Суд заявив, що застосування сили може бути виправдане, якщо воно спричинене щирим переконанням, котре на той момент вважається таким, що відповідає дійсності, навіть якщо потім виявляється помилковим. Суд постановив, що дії солдатів самі по собі не становили порушення ст. 2 ЄКПЛ.

Розглянувши питання організації операції та контролю над нею, Суд зауважив, що рішення не заважати в'їзду підозрюваних у Гібралтар варто вважати значущим фактором. Адже йшлося про безпеку населення, і, відтак, владні органи або знали про те, що в авті не було ніякої бомби (яке припущення Суд відкинув), або ж ті, хто контролював операцію, серйозно прорахувались. В результаті цього склалась ситуація, у якій стрілянина із смертельним наслідком була передбачуваною, а то й цілком вірогідною можливістю.

Суд зазначив, що четверо вояків отримали інструктаж, відповідно до якого терористична акція мала скоріш за все бути скоєна вибухом начиненої вибухівкою машини. Ті, хто організовував і контролював операцію, таким чином зробили кілька важливих припущень. Зокрема, вони гадали, що терористи не скористаються іншою машиною, аби зарезервувати місце для паркування машини з бомбою; що бомба вибухне від пристрою радіоконтролю; що вибух може бути спричинений натисненням кнопки; що підозрювані, вірогідно, здійснять вибух, як їм загрожуватимуть; що у них буде зброя і що вони застосують її, як відчують загрозу.

Всі ці ключові припущення, окрім припущення щодо наміру терористів вчинити терористичний акт, виявились помилковими. Власне, інші припущення теж засновувались на недостатніх підставах. Наприклад, оскільки бомбування не очікувалось раніше 8 березня, коли мала відбутись церемонія зміни варти, існувала ймовірність, що терористи приїхали в місто з розвідувальними цілями. Цей фактор був побіжно розглянутий, але, схоже, не був урахований як реальна можливість.

За відсутності достатніх підстав для альтернативних припущень і на основі чітких даних про існування машини з вибухівкою, яка, згідно з оцінками, могла вибухнути від натискання кнопки, низка робочих гіпотез була представлена чотирьом солдатам як точні дані, через що застосування смертельної сили стало майже невідворотним.

Утім неспроможність передбачити можливість помилки теж має бути розглянута разом із тим, що солдатів було навчено стріляти, доки підозрюваного не буде вбито. З огляду на це

державні органи мали, в силу обов'язку поважати право підозрюваних на життя, якомога застережливо оцінити наявну інформацію перед тим, яку надавати її солдатам, навченим стріляти з метою убити.

В цілому ж, зважаючи на рішення не заважати підозрюваним у в'їзді до Гібралтара, а також на нездатність органів держави передбачити можливість помилковості їхньої оцінки оперативних даних принаймні в деяких аспектах чи передбачити автоматичне застосування смертельної сили в разі відкриття вогню солдатами, Суд не переконався у тому, що убивство трьох терористів не виходило за межі виключно необхідного застосування сили для захисту інших осіб без незаконного насильства в розумінні ст. 2.2 (а) ЄКПЛ. Відповідно Суд постановив, що ст. 2 Конвенції було порушено.

Справа Гюлеч проти Туреччини — (54/1997/838/1044)

Справа стосується вбивства 15-річного хлопця турецькими силами безпеки під час агресивної демонстрації. Заявником виступав батько загиблого.

4 березня 1991 р. в м. Ідиль провінції Ширмак у східній Туреччині стались кілька інцидентів, включаючи спонтанні за характером несанкціоновані демонстрації та напади на державні будівлі. Двох людей було вбито (один з них — Ахмет Гюлеч, 15 років, син заявника), 12 осіб було поранено.

За твердженням уряду, в Ахмета Гюлеча потрапила куля, вистріляна якимось із озброєних демонстрантів по жандармах; заявник у свою чергу стверджував, що його сина вбили представники сил безпеки, які з бойової машини стріляли по неозброєним демонстрантам, щоб розігнати натовп.

У заяві до Комісії від 16.03. 1993 р. пан Гюлеч послався на ст. 2 ЄКПЛ, зазначаючи, що смерть його сина настала від кулі сил безпеки під час стрілянини по демонстрантах. Він також скаржився, що не зміг порушити справу в кримінальному суді через рішення адміністративних органів припинити провадження проти представників жандармерії.

Після проведення розслідування на місці та заслухання усних свідчень у Страсбурзі Комісія виголосила, що встановила факт відкриття вогню з бойової машини на головній вулиці, де відбувалась демонстрація, чи то в повітря, чи то у землю, з метою розгону демонстрантів, і що в Ахмета Гюлеча рикошетом від землі або стіни потрапив уламок кулі, вистріляної з машини. Утім, Комісія заявила, що не гадає, буцімто кулемет, як бойова зброя з великою швидкістю стрільби, міг бути використаний задля навмисного убивства демонстрантів. Комісія визнала, що демонстрація набула виявів, котрі дозволяли вважати її заворушенням в розумінні ст. 2, але висловила думку, що застосування бойової зброї під час демонстрації заради відновлення порядку не можна вважати пропорційним заходом.

30.08.1994 р. Комісія виголосила заяву прийнятною і висловила думку про те, що сталось порушення ст. 2 ЄКПЛ.

Європейський Суд з прав людини не знайшов підстав для сумнівів щодо фактів, викладених у звіті Комісії. Суд погодився, що характер демонстрації був далеко не мирним, про що свідчила шкода, завдана рухомому і нерухомому майну в місті, та поранення, отримані деякими жандармами. Поставши перед серйозними актами насильства, сили безпеки, які були присутні в обмеженій кількості, викликали підкріплення і вивели на вулиці принаймні дві бойові машини.

Хоча водій однієї з цих машин свідчив, що стріляв у повітря, кілька свідків заявили, що постріли були здійснені по юрбі. Уряд заперечував ці твердження, але вони підтвердились тим фактом, що майже всі поранені демонстранти отримали поранення в ноги, як це і було би в разі рикошетів куль, посланих по низькій траєкторії з башти бойової машини.

Услід за Комісією Суд визнав, що застосування сили могло бути виправдане згідно зі ст. 2.2.с ЄКПЛ, але наголосив на необхідності урівноваження переслідуваної цілі та засобів її досягнення. Жандарми застосували дуже потужну зброю тому, що у них, як відомо, не було кийків, щитів, брандспойту, гумових куль або сльозогінного газу. Суд заявив, що відсутність такого устаткування була тим більш незрозумілою і неприпустимою тому, що провінція Ширмак, як указав сам уряд, належить до регіону, в якому оголосили надзвичайний стан, і де були підстави очікувати безпорядків саме тоді, коли вони стались.

Суд дійшов висновку, що в обставинах справи сила, яка була застосована для розгону демонстрантів і спричинила до загибелі Ахмета Гюлеча, не була виключно необхідною в розумінні ст. 2 Конвенції.

Розглянувши розслідування, яке провели національні органи, Суд зазначив, що загальна заборона свавільних убивств представниками держави, викладена в ст. 2, була б на практиці неефективною, якби не існувало процедури дослідження законності застосування представниками держави смертельної сили. Зобов'язання захищати право на життя у зв'язку із загальним обов'язком держави, відповідно до ст. 1 ЄКПЛ, гарантувати «кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи визначені в ... Конвенції», вимагає, відтак, існування якоїсь форми ефективного офіційного розслідування випадків загибелі людей внаслідок застосування зброї представниками держави.

Процесуальний захист права на життя за ст. 2 ЄКПЛ означає, що представники держави мають відповідати за застосування смертельної сили. Їхні дії мають підлягати якійсь формі незалежного і прилюдного дослідження, в ході якого існуватиме можливість визначити, чи застосована сила може або не може бути виправдана за конкретних обставин.

Вивчивши розслідування, проведене національними органами, і відзначивши ряд прогалин в його перебігу, Суд виголосив, що, на жаль, в результаті ситуації, яка склалась у регіоні в плані

безпеки, втрата життя є частим випадком в південно-східній Туреччині. Далі Суд зазначив, що ані часті й насильницькі за характером озброєні зіткнення, ані часті випадки людських жертв не можуть призводити до відступу від зобов'язання, згідно зі ст. 2, забезпечувати ефективне і незалежне розслідування смертей, спричинених зіткненнями, у яких беруть участь сили безпеки, або, як у цій справі, демонстрацією, — навіть якщо вона мала відверто незаконний характер.

Насамкінець Суд дійшов висновку про порушення ст. 2 ЄКПЛ застосуванням надмірної сили і нездійсненням ретельного дослідження обставин смерті сина заявника.

Справа Ерджі проти Туреччини — (66/1997/850/1057)

Заявником у цій справі виступив Мугарем Ерджі, турецький громадянин курдського походження. Він подав заяву від свого імені й від імені своєї покійної сестри, Гавви Ерджі, та її юної доньки. Заявник скаржився на події навколо інциденту, який стався 29 вересня 1993 р. і в якому було вбито Гавву Ерджі.

В заяві до Комісії від 25.05.1994 р. пан Ерджі, посилаючись на ст. 2, 8, 13, 14, 18 і 25 ЄКПЛ, скаржився на незаконне убивство його сестри військовослужбовцями.

Через спірність фактів у справі Комісія провела розслідування за допомогою сторін і прийняла до розгляду документальні докази та усні свідчення чотирьох осіб. 2.05.1995 р. комісія визнала скаргу прийнятною. У звіті від 20.05.97 вона висловила думку, що планування і проведення операції сил безпеки і нездійснення ефективного розслідування смерті сестри заявника призвели до порушення ст. 2, що питання відносно порушень ст. 8 чи ст. 13 не постають, що порушень ст. 14 і 18 не було, і що Туреччина не дотримала своїх зобов'язань відповідно до ст. 25 Конвенції.

Європейський Суд з прав людини відзначив наявність розбіжних версій щодо подій навколо загибелі сестри заявника. Якщо заявник наполягав, що убивство сталось в результаті каральної операції сил безпеки проти селища, уряд стверджував, що поблизу селища сталось зіткнення між силами безпеки і курдськими формуваннями і що куля, від якої загинула жертва, була випущена не військовослужбовцями.

Суд відзначив, що, за висновком Комісії, у неї не вистачало матеріалів для визнання того, буцімто операція 29 вересня 1993 р. була не засідкою із подальшим зіткненням, а каральною акцією, як не було і можливості достеменно встановити, що куля, яка вбила Гавву Ерджі, була вистріляна силами безпеки. Власне, Комісія визнала наявність дуже обмежених доказів того, що насправді сталось тієї ночі. Суд також дійшов висновку про недостатність фактичної і доказової бази для доведення, поза розумних сумнівів, навмисного убивства сестри заявника силами безпеки.

Однак по тому Суд розглянув планування і проведення операції сил безпеки і нагадав, що ст. 2 ЄКПЛ не визначає ситуації, в яких дозволяється навмисно убити людину, а, радше, визначає ситуації, в яких дозволяється застосовувати силу, що може призвести до таких неумисно спричинених наслідків застосування сили, як позбавлення людини життя. Слова «виключно необхідне застосування сили» означають, що при визначенні того, чи дії держави були «необхідними в демократичному суспільстві» згідно із викладеним в. ст. 8-11 Конвенції, тест на необхідність має бути жорсткішим і щільнішим, ніж за інших, звичайних обставин. Зокрема, застосована сила має бути безумовно пропорційною досягненню цілей, визначених в пп. (а), (в) і (с) ст. 2.2.

З огляду на важливість цього положення в демократичному суспільстві Суд при здійсненні власної оцінки мусить якомога докладніше досліджувати факти позбавлення життя, особливо у випадках навмисного застосування смертельної сили, враховуючи не лише дії представників держави, які на ділі застосовують силу, але й усі супутні обставини, включаючи такі питання, як планування і контроль над діями, що досліджуються. Більш того, ст. 2 ЄКПЛ разом із ст. 1 ЄКПЛ вимагають від держави вжиття певних заходів для «забезпечення» ефективного здійснення права на життя.

У світлі цих міркувань Суд погодився із Комісією, що відповідальність держави не обмежується обставинами, коли існує достатньо доказів для висновку про загибель цивільної особи внаслідок невірної спрямованого вогню, відкритого представниками держави. Держава може нести відповідальність у тих випадках, коли не вдається до всіх доцільних застерег при виборі засобів і методів проведення операції проти сил, які їй протидіють, задля уникнення чи, в крайньому разі, зведення до мінімуму випадкових жертв серед цивільного населення.

Відтак попри відсутність безсумнівних доказів того, що Гавва Ерджі загинула від кулі, випущеної силами безпеки, Суд мав розглянути, чи операцію сил безпеки було сплановано і проведено у спосіб, який мав запобігти виникненню небезпеки для життя мешканців селища або ж, принаймні, якомога звести такий ризик до мінімуму, включаючи ризик від вогневої сили курдських формувань, які потрапили в засідку.

Суд відзначив, що до нього Комісія вже доходила рішення про докази розташування сил безпеки на південь від селища. В таких умовах мешканці селища опинились у небезпеці через можливість потрапити під перехресний вогонь сил безпеки і будь-яких курдських терористів, котрі підходили з півночі чи з північно-східного напрямку. Навіть якщо уявити, начебто сили безпеки відкрили б по терористах на підходах до селища стрічний вогонь в обережний спосіб, аби не влучити у мирних жителів, подібних стриманих надій навряд чи можна було чекати від терористів. Про якісь заходи для захисту жителів від збройного зіткнення ніякої інформації не було. Відтак, за неотримання відповідних доказів від жандармів, причетних до планування і

проведення операції, Комісія не погодилась із тим, що засідка поблизу селища була проведена з належною увагою до захисту життя цивільного населення.

Суд, із огляду на висновки Комісії та на власну оцінку, заявив, що куля, яка вбила Гавву Ерджі, була, вірогідно, випущена з південного або південно-східного боку, що сили безпеки були розташовані саме на південь від селища і що існувала реальна загроза того, що жителі селища потраплять під перехресний вогонь сил безпеки і курдів. У світлі неспроможності органів держави-відповідача представити прямі докази щодо ходу планування і проведення операції із засідкою, Суд погодився з Комісією, що силами безпеки не було вжито достатньо заходів для захисту життя цивільного населення.

Додатково Суд надав особливої ваги процесуальній вимозі, закладеній у ст. 2 Конвенції. Суд нагадав, що згідно з його попередніми рішеннями зобов'язання захищати право на життя відповідно до ст. 1, разом із викладеним у ст. 1 зобов'язанням держави гарантувати «кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, визначені в ... Конвенції», вимагає якоїсь форми ефективного офіційного розслідування випадків загибелі людей внаслідок застосування сили представниками держави. Відтак всупереч твердженням уряду, цей обов'язок не обмежується випадками, коли факти заподіяння смерті представником держави є встановленим. Так само не є визначаючим те, чи рідні загиблого або інші особи подають чи не подають офіційну скаргу щодо загибелі до повноважного слідчого органу. У справі Ерджі факт обізнаності державних органів про загибель людини вже зобов'язував їх, відповідно до ст. 2 ЄКПЛ, провести ефективне розслідування обставин тієї смерті.

Потім Суд дослідив дізнання по факту загибелі та, вслід за Комісією, визнав, що державні органи не провели ефективного розслідування обставин смерті Гавви Ерджі. Враховуючи, що, на жаль, втрата життя є частим трагічним наслідком небезпечних умов, які склались у південно-східній Туреччині, Суд, однак, наполіг на тому, що ані часті збройні сутички, ані часті людські жертви не зумовлюють відступу від передбаченого ст. 2 зобов'язання із забезпечення ефективного, незалежного розслідування смертей, які стались внаслідок зіткнень за участю сил безпеки, і особливо у випадках, як у справі Ерджі, коли обставини є в багатьох аспектах неясними.

Враховуючи зазначене вище, Суд дійшов висновку, що турецькі державні органи не захистили право Гавви Ерджі на життя через недоліки в плануванні і проведенні операції сил безпеки і через нездійснення належного й ефективного розслідування. Відтак сталось порушення ст. 2 Конвенції.

Суд не визнав за необхідне розглянути заяву від імені дочки Гавви Ерджі, в якій стверджувалось, що убивство її матері означало порушення ст. 8 Конвенції (право на повагу до сімейного життя). Суд визнав факт порушення ст. 13 (яка захищає право на ефективний засіб правового захисту); відповідна інформація наводиться у цьому додатку нижче, у матеріалах, котрі стосуються ст. 11. Суд не визнав порушень ст. 14 і 18, але визнав порушення ст. 25 (з приводу чого

заявник стверджував, нібито органи його держави заважали йому в здійсненні права представити свої скарги Комісії та викласти їх).

Справа Осман проти Сполученого Королівства — (87/1997/871/1083)

Заявниками в цій справі виступили британські громадяни, жителі Лондона. Перша заявниця, пані Мюлькі Осман, народилась на Кіпрі в 1948 р. Вона була вдовою пана Алі Османа, якого 7 березня 1988 р. застрелив пан Пол Пейджет-Льюїс. Другий заявник, Ахмет Осман, син заявниці, народився у Англії в 1971 р. Пол Пейджет-Льюїс раніш був його вчителем у школі Гомертон-гаус. У ході стрілянини, в якій загинув його батько, Алі Османа було поранено.

Заявники скаржились на те, буцімто державні органи не взяли до уваги і не відреагували на нібито численні й явні ознаки того, що Пол Пейджет-Льюїс являв нагальну загрозу фізичній безпеці Ахмета Османа та його родини. Пол Пейджет-Льюїс нібито мав до Ахмета Османа «прив'язаність, що викликала занепокоєння», і яка була «ганебною з професійної точки зору». Попри те, що психіатричне обстеження Пейджет-Льюїса не виявило психічної хвороби чи схильності до насильства, він постійно залякував, збиткувався і знущався з сім'ї Османів.

7 березня 1988 р. Пейджет-Льюїс застрелив Алі Османа і тяжко поранив Ахмета. Потім він на авті поїхав до дому пана Перкінса, заступника директора школи Гомертон-гаус, поранив його, а також убив його сина.

28 жовтня 1988 р. Пейджет-Льюїса засудили за два ненавмисні убивства по тому, як він визнав свою вину і пояснював свої дії обмеженою відповідальністю внаслідок психічної хвороби. Йому присудили необмежене перебування в психіатричній установі суворого режиму, відповідно до ст. 41 Закону про психічне здоров'я від 1983 р.

28.09.1989 р. заявники почали провадження перед Комісаром поліції Лондона. Вони звинуватили поліцію в недогляді, бо вона ще з травня 1987 р. знала про вчинки Пейджет-Льюїса, але не затримувала його, не бесідувала з ним, не обшукувала його помешкання і не висувала йому звинувачень аж до березня 1988 р. Рішенням від 7.10.89 р. Апеляційний суд визнав, що не існує жодного прецеденту для притягнення поліції до відповідальності за неналежність розслідування чи недогляд у запобіганні злочинам, оскільки державні політика і публічний порядок вимагають імунітету поліції від переслідувань у судовому порядку.

По тому заявники звернулись до Європейської Комісії з прав людини, зазначаючи порушення ст. 2 ЄКПЛ (право на життя), ст. 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя), ст. 6.1 (право на доступ до суду) і ст. 13 (право на ефективний засіб правового захисту).

17.05.1996 р. Комісія визнала заяву прийнятною. У доповіді від 1.07.1997 р. Комісія висловила свою думку, що ст. 2 ЄКПЛ порушено не було, що ст. 8 ЄКПЛ порушено не було, що ст. 6.1 ЄКПЛ було порушено і що окреме питання щодо ст. 13 не поставало.

Справа була передана в Європейський Суд з прав людини, який виніс своє рішення 28 жовтня 1998 р. Матеріали по ст. 6.1 і 13 див. у Додатку нижче, у відповідних розділах. Матеріали цієї справи стосовно ст. 8 викладені в матеріалах до Розділу 6.

З огляду на стверджуване заявниками порушення права на життя Суд відзначив, що перше речення ст. 2.1 вимагає від держави не тільки відмови від навмисного і незаконного позбавлення життя, але й вжиття належних заходів задля захисту життя тих, хто перебуває під її юрисдикцією. Зрозуміло, що зобов'язання держави в цьому відношенні виходять за межі її первинного обов'язку забезпечити здійснення права на життя шляхом прийняття дієвого кримінального законодавства для відвернення злочинів проти людини, разом із створенням правоохоронної системи, здатної запобігати порушенням кримінальних законів, покласти край порушенням та притягати за них до відповідальності. Відтак, за певних чітко визначених обставин ст. 2 Конвенції може також передбачати позитивний обов'язок державних органів вдаватись до превентивних оперативних заходів для захисту осіб, чиєму життю загрожує небезпека, від кримінальних дій інших осіб.

З точки зору Суду (який бере до уваги труднощі, властиві поліцейській діяльності в сучасних суспільствах, непередбачуваність людської поведінки та необхідність приймати оперативні рішення з урахуванням пріоритетів і ресурсів), зазначений обов'язок має тлумачитись так, щоб не накладати на державні органи неможливий або надмірний тягар. Відповідно, не кожна нібито існуюча загроза життю може вимагати від органів держави вчинення передбачених Конвенцією дій для запобігання перетворенню такої загрози на реальність.

Іншим дотичним міркуванням Суд визнав потребу в забезпеченні застосування поліцією її повноважень із профілактики злочинності та боротьби з нею у спосіб, який повністю поважає чинні процесуальні та інші гарантії, котрі легітимно обмежують діяльність поліції в розслідуванні злочинів і притягненні правопорушників до відповідальності, що включає гарантії ст. 5 і 8 Конвенції.

Суд зазначив, що коли хтось твердить, нібито органи держави порушили свій обов'язок захищати право на життя, треба переконливо довести, що такі органи знали, чи мали би на той момент знати, про існування реальної і нагальної небезпеки життю конкретної особи чи осіб через кримінальні дії третьої сторони, і що ці органи не вдалися до заходів у межах своїх повноважень, щодо яких є підстави гадати, боцїмто вони могли б відвернути зазначену небезпеку.

Суд не погодився з думкою, нібито нерозуміння існування небезпеки для життя за обставин, які були на той момент відомі, і невжиття запобіжних заходів для відвернення цієї небезпеки дорівнювало грубому недбалству або навмисному невиконанню обов'язку захищати життя. Такий жорсткий стандарт був би несумісним з вимогами ст. 1 ЄКПЛ і з відповідними зобов'язаннями Сторін Конвенції щодо практичного і ефективного захисту прав і свобод, виголошених у Конвенції та, зокрема, в її ст. 2.

На думку Суду, з огляду на природу права, захищеного ст. 2 і засадного в усій системі Конвенції, заявникові достатньо показати, що органи держави не зробили все те, чого від них можна було в межах розумного очікувати, для відвернення реальної і нагальної загрози життю, про яку вони знали чи мали б знати. Відповідь на таке питання може бути надана лише в контексті обставин кожної окремої справи.

На думку Суду, заявники у справі не змогли вказати на якийсь вирішальний етап у послідовності подій, які призвели до трагічного наслідку, коли можна було б стверджувати, що поліція знала або мала знати про реальну і нагальну загрозу, котру Пейджет-Льюїс становив для сім'ї Османів. Заявники вказали на низку невикористаних можливостей, завдяки яким поліція могла б нейтралізувати загрозу, що йшла від Пейджет-Льюїса (наприклад, обшук його житла для знаходження доказів його причетності до конкретних інцидентів, або затримання згідно із Законом про психічне здоров'я, або більш дієві слідчі заходи після його зникнення), але навряд чи можна об'єктивно стверджувати, що такі заходи справді призвели б до згаданих вище наслідків чи що національний суд на підставі представлених йому доказів засудив би Пейджет-Льюїса або видав би наказ про його припровадження до психіатричної установи.

Суд вже відзначав, що поліція має виконувати свої обов'язки у спосіб, сумісний з правами і свободами людей. За обставин у цій справі поліції не можна закидати визнання пріоритету презумпції невинуватості або незастосування повноважень з проведення обшуку, арешту чи виймки, оскільки станом на той час їй бракувало підозр, достатніх для застосування зазначених повноважень, і упевненості, що якась подібна дія насправді дасть конкретний результат.

Із цих причин Суд постановив, що в цій справі порушення ст. 2 не було.

Справи до розділу 3. Заборона катування та жорстокого поводження

Справа проти Греції — (Данія, Норвегія, Швеція і Нідерланди проти Греції 3321 — 33232/67; 3344/67; 3344/67. Доповідь від 25.1.76)

Ця справа важлива з кількох причин і, зокрема, з точки зору дефініцій. У справі проти Греції стосовно порушень різних прав людини, включаючи катування, Комісія роз'яснила терміни, вжиті в ст. 3 Конвенції.

Комісія зазначила, що катування завжди становить нелюдське і таке, що принижує гідність, поводження, і що нелюдське поводження завжди принижує гідність. Далі Комісія зазначила, що нелюдське поводження — це «поводження, котре умисно спричиняє тяжкі психічні чи фізичні страждання», і що поводження принижує гідність людини, як відверто «принижує її перед іншими» або змушує діяти проти власної волі чи сумління.

Комісія визначила катування як нелюдське поводження, яке має певну мету, як отримання інформації чи зізнання, або здійснення покарання, і зазвичай є обтяженою формою нелюдського поводження.

Справа проти Сполученого Королівства — (Ірландія проти Сполученого Королівства. А № 25).

У цій справі проти Сполученого Королівства Комісія і Суд знов розглянули терміни ст. 3 ЄКПЛ. У справі йшлося про застосування п'яти методів допитування, які, за висловами Суду, були методами «дезорієнтації» і «сенсорного подавлення». Вони передбачали стояння людини попід стіною, перебування її в капшуку, який заважав бачити, шумові ефекти, позбавлення сну і зменшення раціону.

Комісія одностайно вирішила, що сукупне застосування цих п'яти методів дорівнювало катуванню, бо позбавляло людину можливості користатись її чуттями і впливало на неї як фізично, так і психічно.

Суд не погодивсь із Комісією та більшістю голосів визнав, що ці п'ять методів становили «нелюдське і таке, що принижує гідність, поводження», але не характеризувались інтенсивністю і жорстокістю, які вміщує поняття «катування». Пояснюючи своє рішення, Суд пославсь на п. 2 ст. 1 Декларації проти катувань, де катування визначаються як обтяжене і навмисне жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання. Треба підкреслити, що в будь-якому разі ці п'ять методів проведення допиту означали порушення ст. 3, бо розцінені як «нелюдське і таке, що принижує гідність, поводження».

Справа Томазі — (Томазі проти Франції, А № 241)

Заявника, громадянина Франції, заарештували разом із двома спільниками і звинуватили в кількох тяжких злочинах, включаючи убивство і зберігання вогнепальної зброї. Розслідування і суд, який виправдав заявника, тривали 5 років і 7 місяців. Увесь цей час заявник перебував під вартою.

Заявник стверджував, що після арешту в поліції його били і загалом поводитись жорстоко. Одразу після перебування в поліцейській камері його обстежували четверо різних лікарів, які виявили сліди незначних тілесних пошкоджень, сумісні з твердженнями пана Томазі.

Європейський Суд з прав людини розглянув скарги щодо порушень ст. 3, 5.3 і 6.1 Конвенції. Щодо тверджень про порушення ст. 3 (катування і жорстоке поводження) Суд виголосив, що результати медичного обстеження і скарги заявника свідчили, що пошкодження були заподіяні в період його перебування під вартою в поліції. Суд також відзначив, що ніхто

цього не заперечував. Це було визнано достатнім для встановлення причинно-наслідкового зв'язку між пошкодженнями і перебуванням під вартою поліції.

Зокрема Суд «визнав достатнім зауважити, що медичні довідки і звіти, незалежно складені професійними медиками, засвідчують велику кількість ударів, завданих пану Томазі, та значну силу цих ударів; цих двох чинників достатньо задля визнання такого поводження нелюдським і таким, що принижує гідність. Вимоги розслідування і незаперечні труднощі, притаманні боротьбі зі злочинністю і, особливо, з тероризмом не можуть призводити до обмеження захисту фізичної недоторканності людей».

Справа Аксой проти Туреччини — (100/1995/606/694)

Заявником у справі виступив пан Зекі Аксой, громадянин Туреччини, який проживав у південно-східному регіоні країни. Сили безпеки заарештували його в кінці листопада 1992 р. і звільнили 10 грудня 1992 р. 16 квітня 1994 р. заявника було застрелено, і звідтоді його батько наполягав на доведенні справи до кінця.

Європейська Комісія з прав людини заслухала свідків у справі в турецьких містах Діярбакир і Анкара відповідно у березні й квітні 1995 р. Комісія додатково заслухала в Страсбурзі усні свідчення по прийнятності справи і по її суті в жовтні 1994 р. і липні 1995 р. Після оцінки усних і документальних свідчень Комісія дійшла наступних висновків:

а) Визначення точної дати арешту пана Аксоє не виявилось можливим, хоча арешт явно мав місце не пізніше 26 листопада 1992 р. Заарештованого звільнили 10 грудня того ж року, відтак він був позбавлений свободи принаймні 14 днів.

б) 15 грудня 1992 р. він потрапив до шпиталю, де йому діагностували двобічний радіальний параліч. Пан Аксой залишив лікарню 31 грудня того ж року з власної ініціативи, і не був належним чином виписаний з лікарні.

в) Немає ніяких доказів інвалідності пана Аксоє до арешту, як немає ніяких доказів щодо будь-якого нещасного випадку із ним протягом періоду в п'ять днів між його звільненням з-під арешту і його госпіталізацією.

г) Комісія взяла до уваги, що за медичними ознаками пошкодження заявника могли мати різні причини, але однією з таких причин могла бути травма, яку може отримати людина із зв'язаними біля плечових суглобів руками. Більш того, радіальний параліч, який одночасно вражає обидві передні кінцівки, не є звичайним станом, хоча, як відомо, спричинявся жорстким поводженням, під назвою «палестинське вішання».

д) Делегати заслухали одного з поліцейських, які допитували пана Аксоє, і представника прокуратури, який бачив заявника напередодні звільнення. Обидва заявили, що можливість будь-якого неналежного поводження із ним виключається. Комісія визнала такі свідчення

непереконливими, оскільки здавалось, що двоє представників держави були не готові навіть припустити можливість поганого поводження поліцейських із заявником.

е) Уряд не запропонував ніяких альтернативних пояснень щодо пошкоджень пана Аксоя.

ж) У Комісії не було достатніх доказів, щоб зробити будь-які висновки щодо тверджень заявника про нібито інакші прояви жорстокого поводження, як електрошок і неодноразові побиття. Утім, Комісії стало ясно, що його тримали в маленькій камері разом із двома іншими особами, що їм усім доводилось ділити одне ліжко і одну ковдру, і що заявникові під час допитів зав'язували очі.

Європейський Суд з прав людини визнав факти, встановлені Комісією. Крім того, Суд зауважив, що коли людина в доброму здоров'ї потрапляє під поліцейську варту і виходить на свободу із пошкодженнями, саме державі належить представити підставні пояснення щодо причин пошкоджень; в інакшому разі виникає питання щодо недодержання ст. 3 Конвенції.

Ст. 3, як Суд багаторазово зазначав раніше, виголошує одну із засадних цінностей демократичного суспільства. Навіть за найтяжчих обставин, як-то у боротьбі з організованими тероризмом і злочинністю, Конвенція повністю забороняє катування або нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження чи покарання. На відміну від більшості інших матеріальних положень Конвенції та Протоколів № 1 і № 4, ст. 3 не передбачає винятків, а відступи від неї не є можливими навіть за передбачених у ст. 15 надзвичайних ситуаціях, які загрожують життю нації.

Щоб визначити, чи конкретний вияв жорстокого поводження може класифікуватись як катування, Суд має бути свідомим закладених у ст. 3 відмінностей між поняттям катувань і поняттям нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження. Як зауважувалось раніше, ця відмінність має за мету стигматизацію як «катування» лише умисного нелюдського поводження, яке спричиняє тяжкі й болісні страждання.

Суд пригадав, що, згідно із висновком Комісії, заявника піддавали «палестинському вішанню», тобто його роздягали, стягували руки за спиною і підвішували за них.

На думку Суду, таке поводження може бути лише навмисним; воно вимагає певної підготовки і певних зусиль. Здається, що до такого поводження удавались з метою отримання від заявника якоїсь інформації. Таке поводження не лише спричиняло тяжкий біль, але й, за свідченням медиків, призвело до паралічу обох рук, який тривав протягом певного часу. Суд вважає таке поводження достатньо переконливим і жорстоким для безсумнівного визнання його катуванням.

В силу вагомості цього висновку Суд не вважив за необхідне досліджувати інші скарги заявника щодо інших форм жорстокого поводження. Порушення ст. 3 ЄКПЛ мало місце.

Примітка: висновки по цій справі щодо ст. 5 і 13 див., відповідно, у матеріалах до розділу 4 і до розділу 11.

Заявник — Ахмед Селмуні, громадянин Нідерландів і Марокко, перебував у поліції під вартою з 25 по 29 листопада 1991 р., де його допитували у зв'язку з провадженням про торгівлю наркотиками. 2 грудня 1992 р. кримінальний суд засудив його на 15 років ув'язнення. Під час перебування в поліції його кілька разів обстежували лікарі, а коли він постав перед суддею-слідчим, той зажадав медичного висновку про стан його здоров'я. У висновку згадувались видимі пошкодження на тілі пана Селмуні; експерт зазначив, що вони були завдані під час тримання пана Селмуні під вартою.

1 лютого 1993 р. заявник у порядку кримінального провадження подав позов про напад із тілесними ушкодженнями, напад із застосуванням зброї (бейсбольної бити), напад, який призвів до життєвої інвалідності (втрати одного ока) і згвалтування, в якому брали участь двоє чи більше осіб. До кримінальної відповідальності були притягнуті кілька офіцерів поліції, яких потім засудили до різних строків позбавлення волі.

У заяві до Європейської Комісії з прав людини від 28.10.1992 р. пан Селмуні

скаржився, що в його випадку сталися порушення ст. 3 ЄКПЛ (яка забороняє катування і жорстоке поводження) і ст. 6.1 (яка гарантує право на судові рішення по цивільних правах і обов'язках «упродовж розумного строку»). Останнє стосувалось тривалості провадження в судах Франції по його заявах щодо неналежних дій поліції. Комісія передала справу до Європейського Суду з прав людини 16.05.1998 р. Уряд Нідерландів також передав справу до Суду.

Щодо заяви про порушення ст. 3 Суд задовольнився наявністю кількох медичних висновків, які містили чітку й послідовну інформацію, і зауважив про відсутність будь-яких переконливих пояснень того, яким чином заявникові було завдано тілесних ушкоджень. Суд висловив думку, що обвинувачення пана Селмуні, не підтверджені медичними висновками, також можна вважати доведеними, за винятком обвинувачень у згвалтуванні та втраті зору.

Суд постановив, що всі тілесні ушкодження, зафіксовані в медичних висновках, і заяви пана Селмуні стосовно нелюдського поводження, якого він зазнав під час перебування під вартою у поліції, доводять факт його фізичних і психічних страждань. Дії, від яких потерпав заявник, були вмісно спрямовані на те, щоб, окрім іншого, змусити його зізнатись у злочині, що його в ньому підозрювали. Нарешті, медичні висновки незаперечно свідчили, що численні акти насильства були вчинені офіцерами поліції при виконанні своїх службових обов'язків.

Щоб з'ясувати, чи конкретні прояви жорстокого поводження можна кваліфікувати як катування, суд мав взяти до уваги закладену в ст. 3 ЄКПЛ відмінність цього поняття від поняття нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження. Як Суд постановляв раніше, Конвенція мала намір окремо стигматизувати умисне нелюдське поводження, яке спричиняє до жорстоких болю і страждань. Відповідні відмінності також закладені в Конвенції ООН проти

катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання (див. ст. 1 і 16).

Дії, на які скаржився заявник, були спрямовані на те, щоб викликати в нього почуття страху і власної нікчемності, принизити його морально та фізично зламати. Суд постановив, що справа давала достатньо серйозних підстав для висновку про нелюдське і таке, що принижує гідність, поводження із затриманим.

Іншими словами, у справі залишалось з'ясувати, чи «біль і страждання», завдані панові Селмуні, можна визначити як «жорстокі» у значенні ст. 1 Конвенції ООН проти катування. Суд зазначив, що так само, як і «мінімальна жорстокість», що дає підстави для застосування ст. 3, ця «міра жорстокості» є відносною; вона залежить від обставин справи, таких як тривалість жорстокого поводження, його фізичні або психічні наслідки, та, у деяких випадках, від статі, віку і стану здоров'я жертви.

Суд раніше відзначав, що все вищі стандарти, додержання яких вимагають захист прав і основних свобод людини, відповідно і невідворотно вимагають більшої рішучості при оцінці порушень основних цінностей у демократичних суспільствах.

Суд переконався, що панові Селмуні було завдано численних ударів. Незалежно від стану здоров'я особи можна припустити, що така кількість ударів спричинила значний біль. Більш того, не кожний удар залишає видимий слід на тілі, а з медичних висновків видно, що сліди насильства, якого зазнав пан Селмуні, помітні майже по всьому тілу. Отже, Суд визнав, що заявника було піддано кільком актам, жахливим і принизливим для будь-кого, незалежно від його стану.

Нарешті Суд підкреслив, що таке поводження не мало місце в якийсь конкретний часовий проміжок протягом перебування заявника під вартою у поліції і його не можна кваліфікувати як випадковий ексцес внаслідок надмірної напруги чи емоцій. Переконливо доведено, що пан Селмуні зазнавав систематичних і постійних знущань протягом кількох днів допитування.

За таких обставин Суд визнав доведеним факт, що фізичне і психічне насильство, вчинене проти заявника, було особливо жорстоким і принизливим, а заподіяні йому біль і страждання слід вважати актами катування, як воно розуміється в ст. 3 Конвенції.

Крім того, Суд постановив, що «розумний строк» у розумінні пункту 1 ст. 6 ЄКПЛ було перевищено, а відтак допущено порушення ст. 6 Конвенції.

Справи до розділу 4. Право на свободу і недоторканність особи

Кіпр проти Туреччини — (Заява № 8007/77)

Справа виникла внаслідок третьої заяви Кіпру проти Туреччини через присутність збройних сил Туреччини на півночі Кіпру. Уряд Кіпру стверджував, окрім іншого, факти порушень ст. 5 і ст. 8 Конвенції та ст. 1 Протоколу № 1.

Посилаючись на ст. 5, уряд Кіпру зазначив, що понад 2 тисячі греків-кіпріотів, яких востаннє бачили живими на окупованих територіях після агресії турецьких збройних сил і які опинились під юрисдикцією і відповідальністю турецьких збройних сил в ході воєнних дій або після окупації, досі лишались зниклими. Оскільки Туреччина продовжувала перешкоджати слідству щодо долі цих осіб та в силу існування безспірних доказів арешту зазначених осіб після припинення бойових дій, уряд Кіпру розцінив такі факти як, окрім іншого, порушення ст. 5.

Висловлюючи свою думку, Комісія зазначила, що у трьох із п'яти розслідуваних випадків установила, а в численних інших випадках мала достатньо підстав вважати, що греки-кіпріоти перебували під вартою турецьких органів в 1974 р. Відтак Туреччина відповідала за долю цих осіб, але, як із занепокоєнням відзначила Комісія, не надала ніякої дотичної інформації.

На думку Комісії, родини зниклих осіб не мали новин про них протягом чи не 9 років і що причиною було нездійснення турецькими державними органами їхніх обов'язків щодо людей, які потрапили в поле їхньої відповідальності. Комісія постановила, що спричинена цим непевність призвела до тяжких страждань сімей зниклих, які, відповідно до Конвенції, мало право бути поінформованими про обставини, в яких опинились їхні рідні.

На думку Комісії, положення ст. 5 і, зокрема другого речення її пункту 1 і першого речення пункту 3, означають, що будь-яке позбавлення свободи має підлягати контролю і що будь-яке незадокументоване зникнення позбавленої свободи особи має розглядатись як особливо серйозне порушення ст. 5, яку можна розуміти як гарантію від такого роду зникнень.

Установивши, що у трьох із п'яти розслідуваних випадків зниклі греки-кіпріоти були незаконно позбавлені свободи турецькими органами в 1974 р., маючи достатньо підстав вважати, що аналогічне сталось у численних інших випадках, і відзначивши, що Туреччина не надала ніякої інформації про долю цих осіб, Комісія дійшла висновку, що Туреччина порушила ст. 5 Конвенції.

Справа Лоулеса — (А № 3)

Заявника у справі було затримано згідно з положеннями законодавства про надзвичайні ситуації; Суд досліджував, чи таке затримання суперечило пунктам 1 і 3 ст. 5 Конвенції (законність арешту і право негайно постати перед суддею).

При цьому Суд дослідив, чи ст. 5.3 стосувалась ст. 5.1.с в плані «запобігання вчиненню правопорушення» і у відношенні «обґрунтованої підозри у вчиненні правопорушення». Суд зазначив про наявність такого стосунку, оскільки положення статті містить обов'язок припровадити до судді або до встановленого законом компетентного органу кожного, кого

заарештовано чи затримано за будь-яких обставин, викладених у п. 1с, «бо в інакшому разі будь-яка особа, котру підозрюють у намірі вчинити правопорушення, могла б перебувати під арештом чи бути затриманою протягом невизначеного строку лише на підставі рішення виконавчого органу».

Оскільки Лоулеса заарештували не для того, щоб він постав перед «встановленим законом компетентним органом», і оскільки під час перебування під вартою він не постав перед суддею «упродовж розумного строку», сталось порушення ст. 3 у пп. 1с і 3.

Суд також висловив коментарі щодо ст. 5.1в (арешт чи затримання за невиконання законної вимоги суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, передбаченого законом). Суд виголосив, що затримання Лоулеса за наказом міністра на підставі підозри в діях, несумісних із додержанням громадського спокою і порядку та безпеки держави, не може вважатись заходом «для забезпечення виконання обов'язку, передбаченого законом», оскільки це положення не передбачає арешту чи затримання для запобігання злочинам проти громадського спокою і порядку чи безпеки держави, а передбачає їх лише в цілях забезпечення виконання якогось конкретного обов'язку, накладеного законом.

Справа Вемгофа — (А № 7)

У справі йшлося про арешт людини, яку обвинуватили в кримінальному зловживанні довірою і судили через 5 років. Процес тривав 5 місяців і закінчився засудженням. Протягом усього зазначеного часу підозрюваний перебував під вартою.

Європейський Суд з прав людини при розгляді заяви щодо застосування ст. 5.3 ЄКПЛ (право негайно постати перед суддею чи судом «упродовж розумного строку» і право на звільнення до початку судового засідання) відносно «розумності строку затримання» і «звільнення до початку судового засідання» відзначив наступне:

а) Законність тривалого затримання обвинуваченого оцінюються окремо у кожній справі залежно від її конкретних обставин;

б) Суд має вирішувати, чи підстави, наведені національними органами на виправдання тривалого затримання, є дотичними і достатніми для доведення того, що затримання не було нерозумно подовженим всупереч ст. 5.3., з урахуванням обставин і фактів, на які посилались як державні органи, так і підозрюваний, у процесі провадження;

в) Заключні слова ст. 5.3 слід розуміти так, що коли єдиною причиною подовження строку затримання є пострах щодо втечі підозрюваного від правосуддя, наказ про його звільнення до початку судового засідання має віддаватись, якщо можливо отримати від підозрюваного гарантії його явки в судове засідання.

Х. проти Федеративної Республіки Німеччина — (Заява № 8098/77)

Заявник, високий поліцейський чин, був заарештований за підозрою в роботі на таємну службу іншої держави. Він поскаржився на факти порушень різних пунктів ст. 5 Конвенції.

Щодо п. 2 цієї статті (право заарештованих бути негайно поінформованими про підстави арешту) Комісія зазначила, що в розумінні ст. 5.2 кожна особа має знати, чому поліція її арештувала; крім того, подальшою ціллю цієї гарантії є уможливлення оскарження заарештованим обґрунтованості підстав арешту, що є матеріальною вимогою до затримання згідно із п. 1с ст. 5.

Комісія також зазначила, що «заарештованого, відтак, має бути в достатній мірі поінформовано про факти й докази, нібито на підставах яких було прийняте рішення про його затримання. Зокрема, він має отримати нагоду зробити заяву щодо визнання або заперечення гаданого правопорушення».

У цій справі Комісія не встановила порушень жодних положень ст. 5.

Справа Х. проти Федеративної Республіки Німеччина — (Заява № 8819/79)

У цій справі Європейська Комісія з прав людини дійшла рішення, що коли в поліції протягом двох годин і не за закритими дверима 10-річну дівчинку опитували про факти крадіжок, позбавлення свободи не мало місця.

Комісія відзначила, що у попередніх рішеннях дійсно визнавала можливість застосування ст. 5.1 до фактів позбавлення свободи на дуже короткий час, однак лише у випадках, коли в світлі обставин конкретної справи оскаржувані дії поліції можна по суті вважати такими, що позбавляють людину свободи. У цій справі дітей «лише опитували, після чого вони чекали в незамкненому приміщенні, доки їх відвезуть додому; їх припровадили до поліцейської дільниці, щоб опитати, а не щоб арештувати чи затримати».

Справа МакВей — (МакВей проти Сполученого Королівства. Заява № 8022/77)

Трьох осіб заарештували по в'їзді до Сполученого Королівства з Ірландії згідно із законом про надзвичайні обставини, який стосувався боротьби з тероризмом. Протягом 45 годин їх тримали в поліцейському осередку, де обшукали, зняли відбитки пальців, сфотографували і опитали в межах дозволеного законом.

Комісія дійшла рішення, що у принципі ці заходи дозволені згідно зі ст. 5.1 (в); в цьому конкретному випадку вони виправдовувались тим, що на заявників наклали обов'язок пройти обстеження, який можна вважати конкретним і доречним. Відтак обов'язок пройти обстеження в цілях безпеки може в принципі розглядатись як обов'язок в цілях ст. 5.1 (в).

Справа Вінтерверпа — (А № 33)

Пана Вінтерверпа, жителя Нідерландів, помістили до психіатричної лікарні за процедурою, передбаченою за надзвичайних обставин; потім вийшов відповідний наказ окружного суду. Цей наказ щороку поновлювався судом другої інстанції на підставах медичних висновків. Заявник поскаржився на таку процедуру і, зокрема, зауважив, що жодний суд його особисто не заслухав, що його не сповіщали про накази судів, що він не отримував правової допомоги і не мав змоги оскаржити медичні висновки.

Заявник хотів отримати думку Європейського Суду з прав людини відносно того, чи викладені у справі факти становили порушення зобов'язань держави згідно із ст. 5.1, 5.4 і 6.1 ЄКПЛ.

Розглянувши, чи позбавлення свободи було «відповідним до процедури, встановленої законом», Суд заявив, що на його думку слова, вжиті в тексті Конвенції, відсилають до національного законодавства і вимагають додержання процедури, встановленої таким законодавством.

Утім національне законодавство має відповідати Конвенції та всім загальним принципам, які в ній викладені або розуміються; процедура, згадана в ЄКПЛ, має бути належною і справедливою, а будь-який захід, що позбавляє людину свободи, має бути постановлений і здійснений належним органом і не може бути свавільним.

У цій справі Суд дійшов рішення, що заявника позбавили свободу «відповідно до процедури, встановленої законом».

Справа Гуццарді — (Гуццарді проти Італії, А № 39)

За рішенням національного суду заявника, котрого підозрювали в приналежності до мафії, помістили під нагляд на 3 роки, протягом яких він мав жити на маленькому острові. На острові йому відвели територію площею 2, 5 кв. км, за межі якої він не мав права виходити. Суд прийняв таке рішення згідно із законом, який дозволяв видавати накази щодо обов'язкового проживання у встановленому місці для небезпечних осіб, включаючи членів мафії.

Заявник скаржився на порушення кількох статей Конвенції. Суд постановив, що ст. 5.1 була порушена через незаконний характер наказу про проживання у встановленому місці, і запропонував кілька коментарів до зазначеної статті.

По-перше, виголошуючи право на свободу, ст. 5.1 мала на увазі фізичну свободу людини; метою було унеможливлення свавільного позбавлення будь-якої особи її свободи. Ст. 5.1 не

стосується лише «обмежень свободи пересування», бо такі обмеження підпадають під ст. 2 Протоколу № 4.

По-друге, ст. 5.1 (е) не дозволяє затримання членів мафії; в ній згадуються психічнохворі, алкоголіки, наркомани і бродяги. Конвенція дозволила затримання таких осіб (які всі є погано пристосованими в соціальному відношенні) не лише тому, що подеколи вони можуть бути небезпечними, а й тому, що це може бути в їхніх власних інтересах.

По-третє, ст. 5.1 дозволяє позбавлення свободи лише у випадках, коли згідно із законом встановлено факт правопорушення — кримінального чи, за певних обставин, адміністративного.

По-четверте, слова «для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, передбаченого законом» в ст. 5.1 (в) стосуються лише тих справ, де закон дозволяв затримати особу, аби змусити її виконати конкретний і доречний обов'язок, який вона раніше не виконувала.

По-п'яте, затримання заявника не виправдовується ст. 5.1 (с). Цей підпункт дозволяє затримання «якщо є розумні підстави вважати за необхідне запобігти вчиненню ... правопорушення», але це положення не мало дотичності до загальних запобіжних дій по відношенню до особи чи категорії осіб, які, як члени мафії, становлять небезпеку через їхню схильність до вчинення злочинів; зазначене положення Конвенції лише дало державам-учасницям засіб запобігання конкретним злочинам.

Справа Брогана та інших — (А № 145 В)

Чотирьох заявників свого часу заарештували згідно з особливими положеннями національного законодавства про боротьбу з тероризмом. Дозволений законом строк затримання до 48 годин по відношенню до кожного з чотирьох був подовжений державним секретарем з питань Північної Ірландії — тобто, політиком.

Заявники перебували під вартою відповідно протягом 5 діб і 11 годин, 6 діб і 16 з половиною годин, 4 доби і 6 годин, і 4 доби і 11 годин. Їх усіх допитували про конкретні терористичні вчинки, але проти жодного не висунули обвинувачень, і жодний не постав перед судовим органом. Заявники скаржились на порушення ст. 3.3 ЄКПЛ.

Комісія дійшла висновку, що два довші строки затримання становили порушення, а два коротші — ні; але Суд із цим не погодився.

Суд визнав, що розслідування терористичних проявів становить особливі труднощі для відповідних органів, і також визнав гарантіями наявність міністерського контролю, моніторинг потреб у законах надзвичайного характеру і перегляд функціонування законів. Більш того, Суд визнав, що факти подовження дозволеного строку затримання до припровадження до суду чи судового органу пояснюються «особливостями тероризму в Північній Ірландії».

Утім Суд дійшов рішення, що навіть найкоротший із чотирьох строків затримання (4 доби і 6 годин) виходив за межі жорстких часових обмежень, закладених в понятті «негайно», і постановив, що ніхто із заявників не був «негайно» припроваджений до судового органу і не був «негайно» звільнений після арешту.

Справа Фокса, Кемпбелла і Гартлі — (А № 182)

Трьох заявників у цій справі свого часу заарештували і тримали під вартою згідно із законами надзвичайного характеру, прийнятими задля боротьби з тероризмом з огляду на становище, що склалось у Північній Ірландії. Це законодавство дозволяло поліції заарештовувати будь-яку особу за підозрою в тероризмі. Національний суд розтлумачив це повноваження як таке, що скоріш вимагає суб'єктивного добросовісного припущення, ніж об'єктивної наявності обґрунтованої підозри.

Заявники, яких під вартою опитали, а потім звільнили, стверджували, що передбачене національним законодавством повноваження поліції суперечить ст. 5.1 (с) ЄКПЛ і що їхній арешт не мав під собою обґрунтованої підозри.

Європейський Суд з прав людини відзначив, що вимога обґрунтованості в ст. 5.1 (с) є суттєвим складником гарантії від свавільного арешту чи затримання. Він погодився із попередньо висловленою Комісією думкою, що наявність обґрунтованої підозри передбачає існування фактів чи інформації, достатніх для переконання незалежного спостерігача в тому, буцімто підозрюваний у злочині міг вчинити цей злочин. Однак Суд додав, що «обґрунтоване» має базуватись на всіх обставинах, і що у світлі особливих проблем, котрі становить тероризм, готовий визнати, що обґрунтованість підозр, які виправдовують такі арешти, «не завжди має розглядатись за тими критеріями, що їх застосовують по відношенню до звичайних злочинів».

Проте Суд послався на своє нещодавнє рішення у справі Брөгана і зауважив, що такого роду вимоги не можуть виправдовувати поширення поняття обґрунтованості за межі гарантованого в ст. 5.1 (с).

У справі Фокса, Кемпбелла і Гартлі Комісія дійшла висновку, що уряд не надав їй інформації, котра уможливила б визнання арештів обґрунтованими, і Суд погодивсь із цим рішенням. Ані той факт, що двоє заявників раніш притягались до кримінальної відповідальності, ані твердження уряду, що в усіх трьох випадках арешти проводились на основі інформації з джерел, які не підлягали розголошенню, були достатніми для доведення існування «обґрунтованої підозри», котрої вимагає ЄКПЛ. Відтак Суд постановив, що ст. 5.1 було порушено.

Заявники також стверджували, що сталось порушення ст. 5.2, бо по арешті їм лише сказали, що вони затримані за підозрою в тероризмі. І Комісія, і Суд погодились, що такого інформування було б недостатньо для додержання ст. 5.2, але Суд відзначив, що після арешту заявників

допитали щодо їхньої гаданої причетності до конкретних злочинів, чого, на думку Суду, було достатньо для зрозуміння ними причин арешту; відтак, порушення ст. 5.2 не було.

У своєму коментарі Суд зазначив, що ст. 5.2 містить первинну гарантію знання арештованим причин позбавлення свободи, що є невід'ємним складником системи захисту за ст. 5; тобто, кожного заарештованого має бути негайно поінформовано простою і зрозумілою для нього мовою про основні фактичні та правові підстави його арешту, щоб він зміг, як вважатиме це належним, оскаржити законність арешту в суді. Така інформація має бути надана «негайно», але особа, яка здійснює арешт, не має представляти цю інформацію в момент арешту в усій її повноті. «Достатність змісту і негайність надання такої інформації мають оцінюватись у кожному випадку окремо і залежно від конкретних обставин справи».

Справа Кеммаша № 3 — (Кеммаш проти Франції, А № 296)

Заявникові висунули обвинувачення у підробці банкнотів, і він поскаржився на порушення ст. 5.1 Конвенції (законність затримання).

Суд постановив, що порушення ст. 5.1 не було. Він, однак, зазначив, що Конвенція вимагає «законності» кожного позбавлення свободи, і що «законність передбачає відповідність матеріальним і процесуальним нормам національного законодавства і відповідність цілі ст. 5, тобто захистові осіб від свавілля.» В демократичному суспільстві, де шанують верховенство права, «жодне позбавлення свободи, яке має свавільний характер, не може вважатись законним».

Справа Луканов проти Болгарії — (25/1996/644/829)

Заявником у цій справі був громадянин Болгарії, в минулому міністр, потім — віце-прем'єр і, в 1990 р., прем'єр-міністр країни. Протягом усього часу, про який ішлося у справі, він був депутатом Національної Асамблеї Болгарії.

01.07.1992 р. генеральний прокурор Болгарії звернувся до Національної Асамблеї по дозвіл започаткувати кримінальне провадження проти Луканова за підозрами в порушеннях кримінального кодексу шляхом незаконного привласнення державних і приватних коштів. Луканов підозрювався у тому, що між 1986 і 1990 рр., перебуваючи на посаді віце-прем'єра, був причетним до кількох рішень щодо надання значних сум окремим країнам, що розвиваються, у вигляді позик і допомоги.

07.07.1992 р. Національна Асамблея скасувала парламентський імунітет Луканова і санкціонувала кримінальне провадження проти нього, його арешт і утримання під вартою до судового розгляду. 9 липня Луканову висунули кримінальне обвинувачення в незаконному привласненні коштів; його арештували і взяли під варту.

29.12.1992 р. Національна Асамблея відкликала своє рішення від 07.07.1992 р. щодо утримання Луканова під вартою, і 30.12.1992 р. прокурор звільнив його під заставу.

1 вересня 1992 року заявник, пан Луканов, подав скаргу до Європейської Комісії з прав людини; він заявив, що його арешт і затримання до початку судового розгляду були несумісними зі ст. 5.1 (с) Конвенції, бо обґрунтованих підстав підозрювати його в злочині не було і вжиті заходи не були необхідними для запобігання злочинів чи втечі з країни. Він також скаржився на порушення інших статей ЄКПЛ, включаючи ст. 18. 12.01.1995 р. Комісія виголосила скаргу прийнятною щодо тверджень заявника відносно можливих порушень ст. 5.1 і 18 Конвенції.

Пана Луканова було застрелено неподалік від його домівки 2 жовтня 1996 р., коли його справа була у провадженні Європейського Суду з прав людини; його вдова й діти воліли подальшого розгляду справи.

У своєму поданні до Суду уряд Болгарії визнав, що сталось порушення ст. 5.1, але зауважив, що рішення про кримінальне провадження проти пана Луканова, про його арешт і перебування під вартою були рішеннями незалежних судових органів, через що уряд Болгарії не вважав себе повноважним оцінювати вжиті ними заходи. З цього приводу Суд зазначив, що уряди, згідно з Конвенцією, відповідають за дії таких органів, як і за дії будь-яких інших органів, що діють від імені держави. В усіх справах, які розглядає Суд, йдеться про додержання міжнародних зобов'язань держави.

Попри визнання урядом думки Комісії про факт порушення ст. 5.1, Суд визнав доцільним власний розгляд цього питання. Суд заявив, що ст. 5.1 Конвенції містить вичерпний перелік дозволених підстав позбавлення свободи, які підлягають чіткому тлумаченню.

Суд висловив свою думку, що основним питанням у справі було те, чи затримання заявника було «законним» у розумінні ст. 5.1 і, зокрема, чи воно відповідало «процедурі, встановленій законом». Суд вкотре наголосив, що тут Конвенція має на увазі саме національне законодавство, але водночас вимагає відповідності кожного вжитого заходу цілі ст. 5 і, зокрема, захисту людини від свавілля.

Коли Конвенція прямо посилається на національне законодавство, як у ст. 5, додержання таких законів є невід'ємним складником зобов'язань держав-учасниць, а Суд, відтак, має повноваження пересвідчуватись у додержанні зазначених зобов'язань в усіх дотичних випадках. Утім обсяг його завдання у цьому зв'язку підлягає обмеженням, притаманним логіці європейської системи захисту прав людини, бо національне законодавство має насамперед тлумачитись і застосовуватись національними органами — зокрема, національними судами.

Звертаючись до конкретних обставин у справі, Суд визнав безсумнівною участь заявника, як члена уряду Болгарії, у прийнятті рішень про надання допомоги і позик країнам, що розвиваються, — рішень, котрі потім призвели до обвинувачень проти нього. Проте, жодне положення кримінального кодексу, на які посилались при виправданні затримання, не зазначало і

навіть опосередковано не передбачало кримінальної відповідальності за участь у прийнятті колективних рішень подібного характеру. Більш того, уряд не навів ніяких доказів незаконності таких рішень, тобто невідповідності таких рішень конституції чи законодавству Болгарії, і жодних доказів, зокрема, того, що ці рішення були прийняті із виходом за межі наданих повноважень чи всупереч закону про національний бюджет.

Із цих причин Суд не переконався у тому, що дії, за які переслідували заявника, становили кримінальне правопорушення згідно із законодавством Болгарії. Суд постановив, що за таких обставин позбавлення заявника свободи не було «законним» на підставах «обґрунтованої підозри у вчиненні правопорушення». Дійшовши цього висновку, Суд не визнав потреби в дослідженні питання, чи затримання можна було вважати необхідним для запобігання злочину або втечі після його вчинення. Суд погодився з Комісією, що питання застосування ст. 18 окремо не постає.

Справа К.-Ф. Проти Німеччини — (144/1996/765/962)

Заявником виступив пан К.-Ф., громадянин Німеччини. У травні 1991 р. він із дружиною зняв квартиру на час відпустки. 4 липня власниця квартири поскаржилась поліції, що пан К.-Ф. і його дружина збираються поїхати, не заплативши. Поліція виїхала за адресою і о 21.45 затримали пана К.-Ф. і його дружину та припровадили їх до дільниці для встановлення осіб.

У звіті, складеному о 23.30, поліцейські зазначили, що підозрюють пана і пані К.-Ф у шахрайстві і що є ризик їхнього зникнення від слідства. Подружжя допитували до 00.45 5 липня, а потім і пізніше, того ж дня о 8.30 і о 9.40. О 9.25 прокурор повідомив поліції, що не збирається давати ордер на арешт, і о 10.30 подружжя К.-Ф. звільнили. 13 вересня прокурор вирішив припинити провадження проти заявника та його дружини.

6 квітня 1992 р. пан К.-Ф. звернувся до Кобленцького апеляційного суду по наказ про притягнення причетних до інциденту офіцерів поліції до кримінальної відповідальності за спроби примусу і неправомірне позбавлення свободи. 21 травня того ж року апеляційний суд відхилив заяву пана К.-Ф. в силу недостатності підстав для притягнення поліцейських до відповідальності. Аналогічне подання від 7 жовтня було на таких же підставах відхилено 30 листопада 1992 р. Цього разу Кобленцький апеляційний суд зазначив, що, згідно з кримінально-процесуальним кодексом, людина, затримана задля встановлення її особи, не може бути позбавлена свободи більш, ніж на 12 годин у цілому. Однак заявника затримали о 9.45 4 липня і звільнили о 10.30 5 липня, тобто строк його затримання був більшим, ніж 12 годин.

Пан К.-Ф. звернувся до Європейської Комісії з прав людини 14.12.1993 р. із скаргою про порушення ст. 5.1 та інших статей Конвенції. 16.01.1996 р. Комісія визнала заяву прийнятною у відношенні можливого порушення ст. 5.1. і непринятною по інших пунктах скарги.

Європейський Суд з прав людини спочатку розглянув, чи арешт заявника базувався на «обґрунтованій підозрі» у вчиненні ним правопорушення. У цьому зв'язку Суд знов наголосив, що обґрунтованість підозри, на якій проводиться арешт, є невід'ємним складником гарантії від свавільного арешту чи затримання, яка закладена в ст. 5.1 Конвенції. Наявність обґрунтованої підозри» передбачає існування фактів чи доказів, достатніх для переконання об'єктивного спостерігача в тому, що підозрюваний міг вчинити злочин; однак факти, котрі призводять до підозри, не мають бути на тому ж рівні переконливості, що факти, на підставах яких на подальших етапах провадження засуджують за злочин або просто висувають обвинувачення.

У цій справі Суд відзначив, що власниця квартири поінформувала поліцію, нібито пан і пані К.-Ф. зняли її квартиру, не маючи намірів виконувати обов'язки орендарів і хотіли поїхати, не заплативши того, що заборгували. Після того, як попереднє розслідування виявило, що подружжя К.-Ф. зазначало замість своєї адреси номер поштової скриньки і що раніше пан К.-Ф. був під слідством за шахрайство, поліція арештувала подружжя і припровадила пана і пані К.-Ф. до дільниці для перевірки їхніх осіб. У звіті, складеному о 23.30 в день арешту, поліцейські зазначили свої підозри щодо шахрайства в орендних відносинах і свої думки щодо ризику втечі підозрюваних від слідства.

З огляду на ці обставини Суд заявив, що в принципі може погодитись із вмотивуванням Кобленцького апеляційного суду, який у рішеннях від 21.05.1992 р. і від 30.10.1992 р. постановив, що офіцери поліції мали обґрунтовані підозри відносно шахрайства і зникнення пана К.-Ф. Таким чином, заявника затримали на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні правопорушення, в розумінні ст. 5.1 (с) ЄКПЛ.

Зазначене положення Конвенції також вимагає, щоб арешт чи затримання здійснювались з метою припровадження підозрюваного до встановленого законом компетентного органу. У цьому зв'язку Суд указав, що факт непред'явлення заявникові обвинувачень і неприпровадження його до суду не обов'язково означає, що ціль його затримання не відповідала ст. 5.1 (с). Наявність такої цілі має розглядатись незалежно від її досягнення, і підпункт (с) ст. 5.1 не передбачає, що поліція мала отримати достатньо доказів для висунення обвинувачення, чи то на момент арешту, чи то під час перебування заявника під вартою.

У справі К.-Ф. Суд зазначив, що не було ніяких фактів на користь того, боцімто поліція не проводила розслідування добросовісно, чи що заявника арештували і позбавили свободи задля іншої цілі, ніж для повної перевірки його особи і розслідування заяви проти нього.

Відтак Суд постановив, що позбавлення пана К.-Ф. свободи відповідало цілі, зазначеній у пункті 1 (с) статті 5 ЄКПЛ.

Нарешті Суд мав з'ясувати, чи арешт і затримання заявника були «законними» і, зокрема, чи вони відповідали «процедурі, встановленій законом». Суд вкотре наголосив, що у цьому Конвенція, по суті, посилається на національне законодавство і що в ній закладено зобов'язання

діяти згідно із матеріальними і процесуальними нормами, а також вимога того, щоб кожний захід на позбавлення людини її свободи відповідав цілі ст. 5 і, зокрема, захищав людину від свавілля. Аби з'ясувати це питання, Суд дослідив різні підстави для арешту і затримання, висунуті урядом.

При цьому Суд зауважив, що час, який заявник провів під вартою, виходив за межі дозволеного кримінально-процесуальним кодексом максимального строку, і що Кобленцький апеляційний суд дійшов того ж висновку в рішенні від 30.11.1992 р.

У цьому зв'язку Європейський Суд з прав людини підтвердив, що перелік винятків щодо права на свободу в ст. 5.1 є вичерпним і що цілі цього положення — зокрема, виключенню свавільного позбавлення будь-якої особи її свободи — відповідає лише вузьке тлумачення зазначених винятків. Дійсно, за певних обставин Суд визнавав можливість якоїсь недовгої затримки із звільненням, але тільки тоді, коли тривалість затримання заздалегідь не визначена в законі, а звільнення відбувається за судовим наказом. Практика організації діяльності судів і додержання певних формальностей означають, що виконання такого судового наказу може забрати якийсь час.

У справі К.-Ф. дозволена тривалість затримання для перевірки особи (не більш ніж 12 годин) була визначена законом і мала абсолютний характер. Оскільки цей термін був заздалегідь відомим, органи, що вчинили затримання, були зобов'язані вдатись до всіх застерег, щоб забезпечити неперевищення цього терміну. Це також стосується реєстрації особистих даних пана К.-Ф., яка, подібно до інших заходів з перевірки особи, мала бути здійсненою протягом дозволеного в цих цілях періоду затримання.

З огляду на всі ці фактори Суд постановив, що перевищення максимально дозволеного по відношенню до заявника строку затримання становило порушення ст. 5.1 (с) ЄКПЛ.

Справа Аксой проти Туреччини — (100/1995/606/694)

Заявником у справі виступив пан Зекі Аксой, громадянин Туреччини, який проживав у південно-східному регіоні країни. Сили безпеки заарештували його в кінці листопада 1992 р. і звільнили 10 грудня 1992 р. 16 квітня 1994 р. заявника було застрелено, і звідтоді його батько наполягав на доведенні справи до кінця.

Європейська Комісія з прав людини заслухала свідків у справі в турецьких містах Діярбакир і Анкара відповідно у березні й квітні 1995 р. Комісія додатково заслухала в Страсбурзі усні свідчення по прийнятності справи і по її суті в жовтні 1994 р. і липні 1995 р. Після оцінки усних і документальних свідчень Комісія дійшла наступних висновків по фактах справи:

Визначення точної дати арешту пана Аксоє не виявилось можливим, хоча арешт явно мав місце не пізніше 26 листопада 1992 р. Заарештованого звільнили 10 грудня того ж року, відтак він був позбавлений свободи принаймні 14 днів.

Заявник стверджував, що його затримання було порушенням ст. 5.3 Конвенції, і Комісія з ним погодилась. Європейський Суд з прав людини, в свою чергу, пригадав власне рішення у справі Брөгана та інших проти Сполученого Королівства, за яким період позбавлення свободи без судового контролю протягом 4 діб і 6 годин виходив за межі часових вимог, дозволених відповідно до ст. 5.3. Отже, ясно, що період у 14 або більше діб, протягом якого затриманий пан Аксой не постав перед суддею чи іншою особою із судовими повноваженнями, не відповідав вимозі «негайності».

Уряд Туреччини наполягав, що, попри такі міркування, порушення ст. 5.3 не було, з огляду на відступ від зобов'язань згідно із ст. 15 ЄКПЛ.

Суд зазначив, що держави-учасниці не мають необмежених дискреційних повноважень щодо визначення наявності надзвичайної ситуації і того, як далеко держава може піти, аби покласти їй край. Саме Суд приймає рішення стосовно того, чи держава вжила заходів, що були «виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища». Отже, межі розсуду держави підпадають під нагляд європейських органів. Здійснюючи нагляд, Суд має приділяти належну увагу таким чинникам, як характер прав, від забезпечення яких відбувається відступ, обставини, що спричинили надзвичайну ситуацію, та її тривалість.

Суд рішив, що обсяг і вплив терористичної діяльності на південному сході Туреччини поза усяких сумнівів створили в регіоні «надзвичайну ситуацію, яка загрожує життю нації».

Стосовно права людини на свободу Суд підкреслив важливість ст. 5 для всієї системи захисту, передбаченої Конвенцією. У ній закладене основне право людини, яке захищає її від свавільного втручання держави. Суттєвим складником цієї гарантії є передбачений у ст. 5.3 судовий контроль над відповідними рішеннями виконавчих органів; саме він має звести до мінімуму ризик свавілля і забезпечити верховенство права. Більш того, вчасне втручання судового органу може призвести до виявлення і попередження жорстокого поводження.

У справі Аксоє Суд повторив свою думку, що розслідування терористичних злочинів безумовно створює проблеми особливого характеру для державних органів, але це не виправдовує необхідності тримати підозрюваного під вартою протягом 14 діб без судового рішення. Цей часовий проміжок був виключно довгим і спричинив не лише до свавільності у втручанні в здійснення заявником його права на свободу, але й до катувань. Крім того, уряд не зміг представити Суду ніяких докладних аргументів на користь того, чому боротьба з тероризмом на південному сході Туреччини робить втручання судових органів недоцільним.

Уряд наголошував, що і практиці відступу, і національній правовій системі були властиві достатні гарантії захисту прав людини. Комісія натомість визнала, що турецька правова система давала затриманим недостатні гарантії; зокрема вона не передбачала ані негайного визначення судом правомірності перебування затриманого під вартою, ані захищених позовом прав доступу до адвоката, лікаря, друга чи члена сім'ї.

На думку Суду, заявник, якого тривало утримували під вартою, за обставин, що склались, мав недостатньо гарантій; зокрема заборона спілкування з адвокатом, лікарем, другом чи членом сім'ї і відсутність реальної можливості постання перед судом для перевірки правомірності затримання означало його повну залежність від тих, хто тримав його в ув'язненні.

Суд урахував безсумнівну серйозність проблеми тероризму на південному сході Туреччини і труднощі держави в ефективній протидії тероризму, але залишився неперекоганим, що гострота становища унеобхіднювала утримання особи, підозрюваної в участі в терористичних вчинках, під вартою, без можливості спілкування зі своїми представниками і без доступу до суду або іншого органу із судовими повноваженнями протягом чотирнадцяти чи більше діб. Відповідно, Суд постановив, що ст. 5.3 ЄКПЛ було порушено.

Примітка: стосовно ст. 3 і ст. 13 див. також матеріали по цій справі до розділів 3 і 11.

Справи до розділу 5. Право на справедливий судовий розгляд

Справа Енгеля — (Справа Енгеля та інших. А № 22)

Заявниками у справі виступили нідерландські військовослужбовці строкової служби, покарані за різні порушення військової дисципліни. Посилаючись на Конвенцію, вони зокрема скаржились, нібито провадження проти них не відповідало гарантіям ст. 6, бо згідно із національним законодавством вчинені правопорушення були кваліфіковані як дисциплінарні, а не кримінальні.

Із цього приводу Європейський Суд з прав людини заявив, що кожна держава має право кваліфікувати правопорушення як дисциплінарне, а не кримінальне, що застосування основних положень ст. 6 і 7 «підчиняється суверенній волі держави» і що таке може «призвести до наслідків, несумісних із ціллю і предметом Конвенції». Визнаючи дотичність кваліфікації правопорушень державою, Суд наголосив на більшій важливості приділення належної уваги характеру правопорушення і суворості покарання за нього.

Застосувавши ці критерії до різних обвинувачень, котрі висувались заявникам, Суд постановив, що по деяких із них ст. 6 має бути застосована, а по інших застосуванню не підлягає.

Справа Барбара, Мессега і Джабардо — (А № 146)

Заявників свого часу заарештували в зв'язку з убивством однієї людини терористичною організацією. Перебуваючи під вартою у поліції, вони підписали заяву, що брали участь у вбивстві. Під час провадження суддею-слідчим вони відмовились від зізнання, пояснивши його

жорстоким поведженням із ними. По тому, після судового засідання, яке тривало лише один день, всіх трьох засудили — двох за убивство, а третього за менш тяжким обвинуваченням.

Посилаючись на ЄКПЛ, заявники перш за все скаржились, що не мали справедливого суду. І Комісія, і Суд ретельно дослідили як спосіб отримання свідчень від заявників, так і хід провадження проти них. Суд висловив застереження щодо низки важливих складників розслідування і провадження, включаючи зізнання обвинувачених, які були отримані під час тривалого утримання їх під вартою без можливості спілкуватись із зовнішнім світом.

У цьому відношенні Суд заявив, що «коли вони робили свої зізнання, їм вже були висунуті звинувачення, але допомога адвоката не надавалась, хоча від права на неї вони начебто не відмовлялись. Відповідно такі зізнання, які, тим більш були отримані під час тривалого утримання під вартою без можливості спілкуватись із зовнішнім світом, зумовлюють застереження Суду».

Враховуючи цей та інші фактори, Суд постановив, що заявники не мали справедливого і відкритого розгляду справи в суді, і що ст. 6.1 Конвенції було порушено.

Справа Баардер-Майнгоф — (Енслін, Баардер і Распе проти Федеративної Республіки Німеччина. Заяви №№ 7252, 7586 і 7587, /76)

Заявниками у цій справі були засуджені члени німецького терористичного угруповання, які, окрім іншого, скаржились, що розголос навколо справи до суду над ними та інші чинники становили порушення права на презумпцію невинуватості, гарантованого в ст. 6.2 ЄКПЛ.

Європейська Комісія з прав людини відхилила заяви на тих підставах, що до небажаного розголосу і до жорстких заходів безпеки під час суду призвели заяви і поведінка саме заявників і що в будь якому випадку такі чинники не вплинули б на професійного суддю.

Справа Кана — (Заява № 9300/81)

У цій справі заявник скарживсь, що після арешту за підпал йому протягом 3 місяців не давали поговорити віч-на-віч із адвокатом і що це завадило йому належно захищатись в суді.

Комісія відзначила, що «заявник просив дозволу поговорити із адвокатом віч-на-віч, але його прохання відхилили. На думку Комісії, за таких обставин постає питання щодо застосування ст. 6.3 Конвенції».

Позиція Комісії була такою: хоча право обвинуваченого спілкуватись із його адвокатом як таке в Конвенції не згадується, воно розуміється гарантіями «можливостей для підготовки ... захисту» у ст. 6.3 (в) разом із правом на допомогу захисника в ст. 6.3 (с).

Комісія підтвердила наявність права спілкуватись із адвокатом і додала, що оскільки це право окремо в Конвенції не гарантується, воно може підлягати певним обмеженням.

Справа Х. проти Нідерландів — (Заява № 8361/78)

Заявник був під слідством щодо незаконного привласнення майна і скаржився на порушення ст. 6 ЄКПЛ. Зокрема після того, як прокурор виступив із заявою у телевізійній програмі про слідство в його справі, заявник стверджував, що мало місце порушення ст. 6.2 (право на презумпцію невинуватості).

Комісія раніше доходила висновку, що ст. 6.2 може бути порушена офіційними представниками державних органів, якщо вони заявляють, нібито хтось завинив у злочині без відповідного рішення суду.

У справі Х. Комісія не знайшла порушення ст. 6, але зауважила, що «органи державної влади і зокрема ті, що причетні до кримінальних розслідувань і проваджень, мають бути вкрай обережними в публічних заявах (якщо вони взагалі вважають за доречне робити такі заяви) щодо питань, які розслідуються, чи осіб, яких стосуються розслідування, задля запобігання, в якомога можливій мірі, невірному тлумаченню таких заяв широким загалом і відтак виникненню сумнівів щодо невинуватості обвинувачених до суду над ними».

Справа Костовскі — (А № 166)

Заявник, злочинець із значним стажем, утік з в'язниці та був надалі упізнаний двома свідками як учасник пограбування банку. Боячись помсти, свідки хотіли лишитись анонімними, і на суді над Костовскі жоден із двох не свідчив, хоча суд вмотивував вирок тим, що було записане зі слів свідків поліцейськими та слідчим магістратом.

У цій справі як Комісія, так і Суд одностайно вирішили, що було порушено ст. 6.3 (d) ЄКПЛ і право заявника допитувати свідків.

Комісія наголосила на своїх попередніх висновках у цьому зв'язку, що ст. 6.3 (d) не гарантує обвинуваченому необмеженого права вимагати виклику свідків до суду для перекресного допитування, і що зокрема інформатор поліції, чиї свідчення навели слідчих на обвинуваченого, може мати законні підстави лишатись анонімним; якщо таким людям відмовити в анонімності й вони викликатимуться до судів, слідчі органи ніколи не дізнаються про численні факти, необхідні їм для притягнення правопорушників до суду.

Водночас Комісія зауважила, що в усіх випадках посилення на чиїсь свідчення мають «бути підкріплені іншими доказами, як-то заяви інших свідків, документальні докази чи зізнання самого обвинуваченого».

Суд пояснив, що змагальність судового процесу вимагає представлення всіх доказів у прилюдному засіданні в присутності обвинуваченого. Суд також зазначив, що «не недооцінює

важливості боротьби з організованою злочинністю», але додав, що «право на справедливе відправлення правосуддя» таке важливе в демократичному суспільстві, що ним «не можна жертвувати заради доцільності». Суд підкреслив, що Конвенція не забороняє покладатись на анонімні джерела (на кшталт анонімних інформаторів) на слідчому етапі кримінального провадження, але подальше використання анонімних свідчень як достатніх доказів для вмотивування вироку є вже зовсім іншим питанням, бо означає обмеження права на захист, які «не сумісні з гарантіями, викладеними в ст. 6».

Справа Віндіша — (Віндіш проти Австрії, А № 186)

Заявник у цій справі був свого часу арештований і обвинувачений у крадіжці зі зломом. Після того, як було скоєно злочин, дві жінки пішли до поліції та, отримавши гарантії анонімності, сповістили, що поблизу місця злочину бачили двох чоловіків і що один із них прикривав обличчя хусточкою.

Незабаром поліція арештувала Віндіша; його показали тим двом жінкам, і вони, сидячи в машині на відстані 10 метрів, упізнали в ньому крадія. При цьому Віндіш прикривав обличчя хусточкою.

На суді над Віндішем ці дві жінки не свідчили.

Розглянувши заяву, Європейський Суд з прав людини визнав, що «співробітництво із громадськістю є безсумнівно важливим для поліції в боротьбі із злочинністю» і що Конвенція не забороняє на стадії слідства покладатись на анонімні джерела інформації; утім подальше приймання до уваги таких свідчень під час судового розгляду є вже зовсім іншим питанням.

Надалі Суд зауважив, що «право на справедливе відправлення правосуддя обіймає таке важливе місце в демократичному суспільстві, що їм не можна жертвувати», і дійшов висновків щодо порушень у справі Віндіша пп. 1 і 3 (d) ст. 6 ЄКПЛ.

Справа Доорсон проти Нідерландів — (54/1994/501/583)

Заявником у цій справі виступив громадянин Нідерландів. Обставини в цій справі такі. В серпні 1987 р. прокуратура вирішила вдатись до дій проти амстердамських торгівців наркотиками. Поліція уклала альбоми фотографій осіб, підозрюваних у торгівлі наркотиками, і ці альбоми були показані близько 150 наркоманам, щоб отримати від них свідчення. Однак, боячись помсти наркоділків, більшість наркоманів погодились давати свідчення лише за умови додержання анонімності.

У кожному альбомі була фотографія особи, про яку було достовірно відомо, що вона ні в чому не винувата. Свідчення опитаних, які нібито упізнали людину на цьому фото як торговця наркотиками, були визнані недостовірними і до уваги не брались.

У вересні того ж року поліція отримала інформацію від особи, на яку посилались за спеціальним кодовим номером, що пан Доорсон торгує наркотиками. До альбому, який показували наркоманам, додали його фото, зроблене в 1985 р. По тому кілька наркоманів заявили поліції, що впізнають людину на фотографії і що цей чоловік продавав наркотики. Шість із цих наркоманів лишилися анонімними — поліція посилалась на них із допомогою кодових номерів. Особи двох інших свідків були розголошені.

12 квітня 1988 р. заявника заарештували за підозрою у вчиненні злочинів, пов'язаних з наркотиками. До початку судового засідання його тримали під вартою. Відбулось попереднє розслідування. Після низки судових слухань Амстердамський окружний суд засудив Доорсона до 15 місяців позбавлення волі. Доорсон подав скаргу до Апеляційного суду Амстердама. Після кількох засідань Апеляційний суд 6.12.1990 р. скасував рішення окружного суду від 13.12.1988 р., висловивши інакшу позицію щодо доказів. Апеляційний суд по тому визнав Доорсона винуватим у навмисному розповсюдженні певних обсягів героїну та кокаїну і засудив його до 15 місяців позбавлення волі. Під час різних засідань суд докладно розглядав свідчення анонімних інформаторів і надійність свідчень, отриманих від наркоманів.

Після цього пан Доорсон подав апеляцію до Верховного Суду, який відхилив її 24.03.1992р.

27.06.1992 р. заявник звернувся зі скаргою до Європейської Комісії з прав людини, стверджуючи, що потерпів від порушень ст. 6.1 і ст. 6.3 (d) ЄКПЛ, оскільки був засуджений на підставі свідчень осіб, яких не опитували в його присутності і яких він не міг допитати, оскільки суд другої інстанції визнав доказами свідчення анонімних свідків на основі заяви судді-слідчого, котрий на попередньому етапі провадження брав участь у прийнятті рішення щодо подовження строку перебування заявника під вартою до суду, і оскільки апеляційний суд відмовився заслухати експерта, якого в якості свідка викликав захист, хоча погодивсь заслухати експерта, викликаного в якості свідка обвинувачення. Заявник також посилався на неповагу до його приватного життя, із порушенням ст. 8.1 Конвенції, бо його фото показували третім особам без будь-яких законних на те підстав.

29.11.1993 р. Комісія визнала заяву прийнятною в тій частині, де вона стосувалась ст. 6.1 і ст. 6.3 (d), і непринятною стосовно інших стверджуваних порушень ЄКПЛ. У своїй доповіді Комісія висловила думку, що порушень ст. 6.1 і ст. 6.3 (d) не було.

Європейський Суд з прав людини вирішив розглянути скарги щодо порушень ст. 6.1 і ст. 6.3 (d) сукупно, оскільки вимоги ст. 6.3 мають розглядатись як конкретні аспекти права на справедливий судовий розгляд, гарантованого в ст. 6.1.

Суд повторив свою раніш виголошену позицію, що визнання доказів є питанням, яке має регулюватись національним законодавством, і що оцінка доказів зазвичай є справою національних судів. Згідно з Конвенцією, задача Суду полягає не в тому, щоб вирішувати, чи заяви свідків були належно визнані як докази, а радше у тому, щоб переконатись у справедливому характері провадження в цілому, включаючи спосіб отримання доказів.

Суд погодився із Комісією відносно невникнення питань щодо факту заслухання суддею-слідчим двох анонімних свідків за відсутності адвоката обвинуваченого в перебігу попереднього судового розслідування, оскільки цих же двох свідків потім, в апеляційному провадженні, заслуховували в присутності адвоката обвинуваченого.

Як Суд неодноразово наголошував раніше, Конвенція не забороняє покладання на анонімні джерела на етапі слідства, але подальше покладання на такі свідчення під час винесення вироку судом може призвести до виникнення питань щодо порушень Конвенції. Як зазначалось у справі Костовські, таке використання доказів не за всіх обставин є несумісним із Конвенцією.

Суд заявив, що ст. 6 ЄКПЛ не містить експліцитної вимоги захисту інтересів свідків у цілому і, зокрема, захисту інтересів жертв, яких викликають свідчити в суді. Утім на кін можуть бути поставлені їхні життя, свобода і фізична недоторканність, або ж ті права, які охоплені ст. 8 Конвенції. Такі інтереси свідків і жертв у принципі захищені іншими матеріальними положеннями ЄКПЛ, і відтак всі держави-учасниці мають організовувати свої кримінальні провадження у спосіб, який не поставить зазначені інтереси під не виправдану загрозу. На цьому тлі принципи справедливого судового розгляду також за певних обставин вимагають урівноваження інтересів захисту та інтересів жертв, яких викликають свідчити в суді, чи інших свідків.

У справі Доорсона Суд визнав достатність і доречність підстав для нерозголошення осіб двох конкретних свідків через необхідність отримання їхніх свідчень і в силу вимоги щодо їхнього захисту від помсти. Нерозголошення осіб тих двох свідків створило для захисту труднощі, які за нормальних обставин не повинні бути властиві кримінальному провадженню. Однак Суд заявив, що ст. 6.1 разом із ст. ст. 6.3 не є порушеними, якщо можна встановити, що труднощі в діях захисту були належно компенсовані шляхом інших процедур, ужитих судовими органами.

У справі Доорсона анонімних свідків було ще раз опитано, на апеляційному етапі провадження і в присутності захисника обвинуваченого; їх опитував суддя-слідчий, якому були відомі особи цих свідків (хоча вони й не були відомі захисникові); суддя взяв до уваги обставини, на основі яких апеляційний суд зміг дійти висновку щодо надійності їхніх свідчень. У цьому відношенні справа Доорсона відмінна від справи Костовські: захисник не лише був присутній, але й міг поставити свідкам питання, доречні для захисту (крім тих, які могли з'ясувати особи свідків). Захисник отримав відповіді на всі ці питання, що теж відрізняє обставини в справі Доорсона від обставин у справі Костовські.

Суд зазначив, що хоча зазвичай бажано, щоб свідки особисто впізнавали підозрюваного в разі сумнівів щодо його особи, важливо, що у цій справі двоє анонімних свідків впізнали заявника по фотографії, яку він сам признав своїм зображенням. Більш того, обидва свідки описали його зовнішність і вбрання.

Відтак цієї процедури, шляхом якої судові органи «компенсували» захистові його труднощі з опитуванням свідків, виявилось достатньо для уможливлення оскарження захистом свідчень, отриманих від анонімних свідків, як сумнівно достовірних; саме так і вчинив захист, прилюдно звернувши увагу суду до того факту, що обидва свідки були наркоманами.

Нарешті Суд заявив, що навіть коли «компенсуючі» процедури визнаються достатніми по відношенню до труднощів, перед котрими постає захист, вирок не може спиратись тільки на анонімні свідчення, і не може у вирішальній мірі визначатись такими свідченнями, та про що слід завжди пам'ятати. Утім у справі Доорсона вирок таким не був, бо сповна ясно, що національний суд не виніс свій вирок про винуватість обвинуваченого тільки чи переважно з огляду на те, що засвідчили двоє анонімних свідків.

До свідчень, які отримані від свідків за умов, коли права захисту не можуть бути забезпечені в мірі, яку зазвичай вимагає Конвенція, треба ставитись вкрай обережно. Суд уважив, що саме так і було в ході провадження, яке призвело до засудження заявника, що й віддзеркалене в недвозначній заяві апеляційного суду про ставлення до свідчень двох зазначених свідків «з усією можливою обережністю і якомога застережливо».

Після цього Європейський Суд з прав людини розглянув інші аспекти судового провадження, включаючи прийняття в якості доказу заяви свідка, чию присутність у засіданні забезпечити не вдалося, але чії твердження підкріплювались іншими доказами. Європейський Суд не побачив у цьому несправедливості, як і не побачив негативного впливу на справедливість провадження внаслідок рішення апеляційного суду не заслуховувати експерта, якого в якості свідка викликав захист, а заслухати експерта, викликаного як свідка обвинувачення. Апеляційний суд відмовив у слуханні експерта, викликаного захистом, бо таке слухання не могло посприяти встановленню фактів у справі, а зазначений свідок міг би лише загально стверджувати, що сказане поліцейським наркоманами часто є неправдивим. Натомість свідчення експерта, який був викликаний в якості свідка обвинуваченням і який обіймав посаду в поліції, стосувались способу отримання поліцією свідчень від наркоманів і шляхів забезпечення якомога більшої достовірності цих свідчень.

Насамкінець Суд зазначив, що по розгляді жодного зі стверджуваних в заяві недоліків не переконався, що судовий розгляд справи заявника не був справедливим. Більш того, навіть сукупний розгляд усіх стверджених заявником недоліків у провадженні не уможливорює висновку про несправедливість провадження у цілому. Відтак ніяких порушень ст. 6.1 разом із ст. 6.3 (d) не було.

Заявниками в цій справі виступили британські громадяни, жителі Лондона. Перша заявниця, пані Мюлькі Осман, народилась на Кіпрі в 1948 р. Вона була вдовою пана Алі Османа, якого 7 березня 1988 р. застрелив пан Пол Пейджет-Льюїс. Другий заявник, Ахмет Осман, син заявниці, народився у Англії в 1971 р. Пол Пейджет-Льюїс раніш був його вчителем у школі Гомертон-гаус. У ході стрілянини, в якій загинув його батько, Алі Османа було поранено.

Заявники скаржились на те, буцімто державні органи не взяли до уваги і не відреагували на нібито численні й явні ознаки того, що Пол Пейджет-Льюїс являв нагальну загрозу фізичній безпеці Ахмета Османа та його родини. Пол Пейджет-Льюїс нібито мав до Ахмета Османа «прив'язаність, що викликала занепокоєння», і яка була «ганебною з професійної точки зору». Попри те, що психіатричне обстеження Пейджет-Льюїса не виявило психічної хвороби чи схильності до насильства, він постійно залякував, збиткувався і знущався з сім'ї Османів.

7 березня 1988 р. Пейджет-Льюїс застрелив Алі Османа і тяжко поранив Ахмета. Потім він на авті поїхав до дому пана Перкінса, заступника директора школи Гомертон-гаус, поранив його, а також убив його сина.

28 жовтня 1988 р. Пейджет-Льюїса засудили за два ненавмисні убивства по тому, як він визнав свою вину і пояснював свої дії обмеженою відповідальністю внаслідок психічної хвороби. Йому присудили необмежене перебування в психіатричній установі суворого режиму, відповідно до ст. 41 Закону про психічне здоров'я від 1983 р.

28.09.1989 р. заявники почали провадження перед Комісаром поліції Лондона. Вони звинуватили поліцію в недогляді, бо вона ще з травня 1987 р. знала про вчинки Пейджет-Льюїса, але не затримувала його, не бесідувала з ним, не обшукувала його помешкання і не висувала йому звинувачень аж до березня 1988 р. Рішенням від 7.10.89 р. Апеляційний суд визнав, що не існує жодного прецеденту для притягнення поліції до відповідальності за неналежність розслідування чи недогляд у запобіганні злочинам, оскільки державні політика і публічний порядок вимагають імунітету поліції від переслідувань у судовому порядку.

По тому заявники звернулись до Європейської Комісії з прав людини, зазначаючи порушення ст. 2 ЄКПЛ (право на життя), ст. 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя), ст. 6.1 (право на доступ до суду) і ст. 13 (право на ефективний засіб правового захисту).

17.05.1996 р. Комісія визнала заяву прийнятною. У доповіді від 1.07.1997 р. Комісія висловила свою думку, що ст. 2 ЄКПЛ порушено не було, що ст. 8 ЄКПЛ порушено не було, що ст. 6.1 ЄКПЛ було порушено і що окреме питання щодо ст. 13 не поставало.

Справа була передана в Європейський Суд з прав людини, який виніс своє рішення 28 жовтня 1998 р. Висновки і рішення щодо ст. 2 наведені в цьому ж додатку вище, у Справах до розділу 2.

Посилаючись на ст. 6.1 Конвенції, заявники стверджували, нібито відмова апеляційного суду в прийнятті їхнього позову проти поліції через наявну державну політику становило обмеження у здійсненні права доступу до суду, гарантованого у згаданому вище пункті ЄКПЛ.

Суд нагадав, що ст. 6.1 гарантує кожному право вирішення питання щодо його цивільних прав чи обов'язків в суді чи іншому наділеному судовими повноваженнями органі. Відтак, ця стаття виголошує «право на суд», де право на доступ, тобто право порушити провадження в цивільному порядку, становить лише один із аспектів.

Зазначене право не є абсолютним і, відтак, може бути обмежене. Це розуміється із тексту ЄКПЛ, бо по самій своїй природі право на доступ до суду вимагає регулювання державою. У цьому відношенні кожна Договірна Сторона має певні межі розсуду, хоча остаточне рішення щодо додержання вимог Конвенції приймається Європейським Судом. Суд має переконатись, що застосовані обмеження не звузили і не зменшили можливості доступу до суду в мірі чи в спосіб, які попирають саму суть зазначеного права. Більш того, обмеження не буде сумісним зі ст. 6.1, як воно не переслідуватиме законної цілі і якщо вжиті заходи не будуть належно пропорційними переслідуваній цілі.

На цьому тлі Суд відмітив, що скарга заявників не дійшла до суду, бо її по суті не розглядали, а факти, яких вона стосувалась, не досліджувались. Скаргу відхилили, оскільки, на думку національних органів, вона сповна підпадала під виключення, визначені в національному прецедентному праві.

Причиною існування зазначених виключень для захисту поліції від позовів про недбалість є позиція, згідно з якою інтереси населення в цілому найкраще відстоюються поліцією, чій ефективність і дієвість у боротьбі із злочинністю не перебувають під постійною небезпекою притягнення до деліктної відповідальності внаслідок прийняття якихось загальних чи оперативних рішень.

Хоча ціль додержання такої норми може бути визнана законною в розумінні Конвенції, як спрямована на забезпечення ефективності поліцейської діяльності а відтак і на запобігання злочинам чи безпорядку, Суд все одно має, з огляду на питання пропорційності, приділяти особливу увагу її межам і, зокрема, її застосуванню в конкретній справі. При тому, що уряд визнав неабсолютний характер оскаржуваної норми і можливість врахування інших політичних чи суспільних міркувань при її застосуванні, Європейському Суду здалось, що у випадку з Османами апеляційний суд начебто побачив у зазначеній нормі абсолютний захист поліції та її недоторканність від цивільного позову про її дії чи бездіяльність в ході розслідування чи придушення злочинів.

Суд зауважив, що таке застосування норми без подальшого дослідження інших політичних чи суспільних міркувань надає поліції загальну недоторканність щодо будь-яких дій чи бездіяльності в розслідуванні й придушенні злочинів та дорівнює невиправданому обмеженню права заявника на дослідження по суті його скарг проти поліції.

На думку Європейського Суду, кожний національний суд має бути відкритим для врахування наявності інших політичних чи суспільних міркувань, які потребують відходу від такого роду норми; якщо цього не буде, не буде й відмінностей між різними ступенями недбалості чи зазнаної шкоди, як і не буде справедливого розгляду конкретних справ. Більш того, у скарзі заявника йшлося про буцімто неспроможність захистити життя дитини і про те, що трагедія трапилась внаслідок дій чи бездіяльності, які слід кваліфікувати як злісну недбалість, а не просто як брак компетентності. Заявники також стверджували, що поліція взяла на себе відповідальність за їхню безпеку. Нарешті, заявники зазнали найтяжчої шкоди.

На думку Суду, саме ці чинники мають бути розглянуті по суті, без автоматичного відхилення через існування норми, котра дорівнює гарантії недоторканності органів поліції. У справі Османів Суд не був переконаний аргументацією уряду відносно того, що тлумачення норми національним судом автоматично не робило поліцейські органи недоторканими.

Аналогічно, Суд не був переконаний заявою уряду про те, що заявники мали альтернативні можливості отримання відшкодування. На думку Суду, спроби скористатись із тих можливостей не могли би вважатись такими, що компенсують втрату права подати на поліцію в суд за недбалість і вимагати справедливого розгляду своєї справи. Ані позов проти Пейджет-Льюїса, ані позов проти психіатра не допомогли би їм отримати відповіді на основне питання, порушене в їхньому цивільному позові, — питання про те, чому поліція не спромоглась вдатись до своєчасних заходів проти Пейджет-Льюїса і відтак не відвернула його кривавої помсти Алі та Ахмету Османам. Заявники могли переконати національний суд у злісному недбалстві поліції за тих обставин, могли б його в цьому не переконати, але вони мали право змусити поліцію відповідати за її дії чи бездіяльність — відповідати в змагальному судовому процесі.

Із цих причин Суд дійшов висновку, що застосування норми про виключення у цій справі становило диспропорційне обмеження права заявників на доступ до суду, і що відтак було порушено ст. 6.1 Конвенції.

Посилаючись на ст. 13 Конвенції, заявники стверджували, що не мали ефективного засобу правового захисту для отримання судового рішення по своїй скарзі щодо невжиття поліцією усіх необхідних заходів заради захисту життя Алі та Ахмета Османів відповідно до ст. 2 ЄКПЛ.

На думку заявників за обставин, що склалися, єдиним ефективним механізмом притягнення державних органів до відповідальності за недодержання позитивного зобов'язання, передбаченого в ст. 2 Конвенції, був би цивільний позов проти поліції щодо її недбалості. Утім застосування

цього засобу правового захисту стало неможливим після того, як апеляційний суд визнав подання комісара поліції про недоторканність поліції та відхилив позов заявників.

Комісія зазначила, що у світлі визнання нею порушення ст. 6.1 Конвенції питання щодо застосування ст. 13 окремо не постає. Суд погодився із позицією Комісії на підставі власного висновку про порушення прав заявників, гарантованих ст. 6.1, і нагадав, що в цьому відношенні вимоги ст. 13 менш жорсткі, ніж вимоги ст. 6, і в даному разі уміщуються у вимоги ст. 6.

Суд дійшов висновку про відсутність необхідності в розгляді скарги.

Примітка: виклад висновків і рішень Суду по скарзі заявників щодо порушення ст. 2 ЄКПЛ див. вище, у Справах до розділу 2.

Справи до розділу 6. Право на повагу до приватного і сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції

Кіпр проти Туреччини — (Заява № 8007/77)

Справа виникла внаслідок третьої заяви Кіпру проти Туреччини через присутність збройних сил Туреччини на півночі Кіпру. Уряд Кіпру стверджував, окрім іншого, факти порушень ст. 5 і ст. 8 Конвенції та ст. 1 Протоколу № 1.

Посилаючись на ст. 8 Конвенції, уряд Кіпру стверджував, що Туреччина не дозволила грекам-кіпріотам повернутись у їхні домівки на півночі країни і змусила греків-кіпріотів — мешканців північного Кіпру залишити свої домівки і рятуватись на півдні. Уряд Кіпру вважав, що ці факти становили порушення ст. 8 ЄКПЛ.

Висловлюючи свою думку, Європейська Комісія з прав людини нагадала, що питання переміщення осіб у світлі ст. 8 Конвенції було розглянуте в її доповіді за попередніми заявами (№№ 6780/74 і 6950/75). У тій доповіді Комісія зазначала, що «фізичне унеможливлення повернення грецько-кіпріотських біженців у свої домівки на півночі Кіпру означає порушення Туреччиною їхнього права на повагу до житла», яке не може бути виправдане ніякими підставами, викладеними в п. 2 ст. 8. Комісія дійшла висновку, що «відмова в дозволі на повернення понад 170 тисяч грецько-кіпріотських біженців до їхніх домівок на півночі Кіпру означає, що Туреччина, в усіх таких випадках, не діяла і наразі не діє у відповідності зі ст. 8 Конвенції».

Щодо переміщення греків-кіпріотів на південь згідно із різними домовленостями між громадами Комісія дійшла висновку, що фізичне унеможливлення повернення зазначених осіб до їхніх домівок на півночі Кіпру означало не виправдане п. 2 ст. 8 порушення Туреччиною їхнього права на повагу до житла, гарантованого ст. 8.1., і що «відмова кільком тисячам греків-кіпріотів, переміщених на південь згідно із домовленостями між громадами, в дозволі на повернення до

їхніх домівок на півночі Кіпру означає, що Туреччина, в усіх таких випадках, не діяла і наразі не діє у відповідності зі ст. 8 Конвенції».

Комісія також нагадала, що досліджувала питання роз'єднання сімей у розділі «Переміщення осіб» у доповіді по попередніх заявах, коли постановила, що «роз'єднання сімей греків-кіпріотів внаслідок вчинених Туреччиною заходів з переміщення має у світлі Конвенції вважатись таким, що спричинене Туреччиною. Тривале роз'єднання сімей внаслідок відмов Туреччини у дозволі грецько-кіпріотським біженцям на повернення до членів їхніх сімей на півночі, роз'єднання сімей внаслідок висилки окремих членів сімей за демаркаційну лінію або в результаті переведення членів одної сім'ї до різних місць утримання, мають вважатись такими, що спричинені Туреччиною; факти роз'єднання сімей внаслідок заходів із переміщення, вчинених Туреччиною, означали втручання у гарантоване п. 1 ст. 8 право зазначених осіб на повагу до сімейного життя, яке не може бути виправдане жодною з підстав, викладених у п. 2 ст. 8».

По тому Комісія дійшла висновку, що роз'єднання грецько-кіпріотських сімей, у значній кількості випадків спричинене заходами з переміщення, означали недодержання Туреччиною її зобов'язань відповідно до ст. 8 Конвенції.

На думку Комісії, подальше існування такої ситуації з моменту ухвалення її доповіді по двох попередніх заявах в обставинах нинішньої справи означало обтяжуючий фактор. Комісія дійшла висновку, що тривалі відмови у дозволах 170 тисячам грекам-кіпріотам у поверненні до їхніх домівок на півночі Кіпру означало, що Туреччина в усіх цих випадках продовжує порушувати ст. 8 Конвенції.

Далі Комісія постановила, що тривале роз'єднання сімей внаслідок відмов Туреччини у дозволах на повернення греків-кіпріотів до членів їхніх сімей на півночі країни має за обставин справи вважатись обтяжуючим фактором, і дійшла висновку, що тривале роз'єднання сімей внаслідок відмов Туреччини у дозволах на повернення греків-кіпріотів до членів їхніх сімей на півночі країни означає, що Туреччина продовжує порушувати ст. 8 Конвенції.

Справа Класа — (А № 28)

Заявник стверджував, що підслуховуючи його телефонні розмови, служби безпеки Німеччини порушили ст. 8 Конвенції та гарантоване нею право на повагу до приватного життя.

Європейський Суд з прав людини заявив, що «хоча телефонні розмови як такі не згадані в п. 1 ст. 8», вони, на думку Суду, як і на думку Комісії, охоплюються такими поняттями, як «приватне життя» і «кореспонденція», котрі фігурують у зазначеному положенні ЄКПЛ.

Суд наголосив, що Договірні Сторони не мають «необмежених дискреційних повноважень» щодо таємного стеження за особами під їхньою юрисдикцією. Суд, усвідомлюючи небезпеку, яку становить подібне законодавство з точки зору підризу чи навіть руйнування демократії на

підставах її захисту, підтвердив, що держави, які є учасницями Конвенції, не можуть, в інтересах боротьби проти шпіонажу і тероризму, «вдаватись до будь-яких заходів, які вони вважають доцільними». Суд додав, що має переконатись у тому, чи прийнята система стеження, якою б вона не була, передбачає адекватні та ефективні «гарантії від зловживань».

Суд постановив, що у справі Класа порушення ст. 8 не було.

Справа Мелоуна — (А № 82)

Заявника, торговця антикваріатом, піддали суду за нечесне поводження з майном. Під час розслідування його телефон був на контролі, тобто реєструвались усі номери, з якими відбувалось з'єднання, а також час і тривалість кожної телефонної розмови. Подібна реєстрація дзвінків є необхідним складником діяльності телефонних компаній і може застосовуватись поліцією під час оперативних заходів.

Європейський Суд з прав людини вирішив, що ст. 8 ЄКПЛ не було порушено ані при перехопленні зв'язку, ані при передачі телефонною компанією її даних поліції. Утім по відношенню до поняття «згідно із законом» у п. 2 ст. 8 Суд заявив, що знов наголошує на своїй позиції, відповідно до якої слова «згідно із законом» не просто відсилають до національного законодавства, а водночас стосуються якості закону, який має відповідати принципу верховенства права, згаданого в Преамбулі до Конвенції. Відтак «зазначені слова означають, — і це слідує з предмету і цілі ст. 8, — що національне законодавство має передбачати певну міру правового захисту від свавільного втручання державних органів у права, захищені п. 1». Там, де якісь повноваження застосовуються таємно, ризик свавілля набуває особливої нагальності. Безсумнівно, і як слушно по цій справі зауважив уряд, вимоги Конвенції, і надто вимоги відносно передбачуваності, в особливому контексті перехоплення комунікацій у цілях поліцейського розслідування не можуть бути точно такими, як тоді, коли відповідне законодавство прагне обмежити осіб у їхній поведінці. Зокрема, вимога передбачуваності не може означати, що особа має отримати змогу передбачати, коли державні органи вірогідно перехоплюватимуть її комунікації, щоб відтак ця особа могла відповідно адаптувати свою поведінку. Утім закон має бути достатньо ясным, щоб громадяни належно розуміли, «за яких обставин і при яких умовах державні органи уповноважуються вдаватись до такого таємного і потенційно небезпечного втручання у право на повагу до приватного житла і кореспонденції».

Справа Ольсона — (А № 130)

Справа стосувалася заяви, де стверджувалось, що держава порушила ст. 8 Конвенції, коли троє дітей заявника були передані під державну опіку.

При розгляді заяви Суд так прокоментував слова «згідно із законом» у ст. 8:

«Слова «згідно із законом» не просто відсилають до національного законодавства, а водночас стосуються якості законодавства, вимагаючи його відповідності принципу верховенства права; відтак ці слова означають, що в національному законодавстві має бути закладена певна міра захисту від свавільного втручання у права, гарантовані, окрім іншого, пунктом 1 ст. 8...»

Далі Суд зауважив, що закон, котрий надає дискреційні права, сам по собі не є невідповідним вимозі передбачуваності, якщо межі розсуду і способи надання дискреційних повноважень зазначені в ньому із достатньою чіткістю для забезпечення особі, за умови законності цілей відповідних заходів, належного захисту від свавільного втручання в її права.

Примітка: коментарі Суду по цій справі щодо поняття «згідно із законом» були нагадані у справі стосовно видання та виконання наказу і ордера на обшук приміщення в цивільному провадженні (див. справу Чепелла, А № 152, 1990 р.).

Справа Г'юйтта і Гармана — (Г'юйтт і Гарман проти Сполученого Королівства, Заява № 12175/86)

Перший заявник був генеральним секретарем Національної Ради з громадянських свобод, а другий працював у ній юристом. Зазначена Рада є громадським об'єднанням, яке опікується моніторингом і захистом громадянських і політичних прав у Сполученому Королівстві.

Колишній офіцер розвідки одного з відділків служби безпеки засвідчив, що обидва заявники свого часу перебували під таємним наглядом спецслужб.

У попередніх випадках, визнаючи факти порушень ст. 8 Конвенції, Комісія доходила таких висновків:

«... зберігання інформації щодо приватного життя особи в матеріалах таємної поліції означає втручання в право на повагу до приватного життя, гарантованого ст. 8.1 Конвенції ...»

«Відтак таємні наглядові дії в цілях збирання і зберігання інформації щодо приватного життя особи також становлять втручання в зазначене право».

У справі Г'юйтта і Гармана обидва заявники скаржились, що по відношенню до них вдавались до «непрямого перехоплення»: реєструвались ті дані, які стосувались їхніх телефонних розмов і поштових відправлень та перехоплювались у ході відповідних операцій по інших особах. З цього приводу Комісія зазначила, що «перехоплення та реєстрація такої інформації, навіть якщо по відношенню до заявників пряме перехоплення не застосовувалось, самі по собі становлять втручання у право заявників на повагу до приватного життя і кореспонденції».

Дослідивши, чи таке втручання здійснювалось «згідно із законом», Комісія заявила, що відповідне законодавство має бути достатньо доступним, щоби громадянин міг дізнатись, які дії, за окремих обставин, є належними з точки зору дотичних правових норм. Більш того, норма не

може вважатись законом, якщо «не викладена з достатньою чіткістю», котра уможливило відповідне коригування громадянином його поведінки. Такий громадянин має бути у змозі — за необхідності, із допомогою правника, — передбачити можливі наслідки конкретного вчинку, в мірі, яка є достатньою за обставин, що склалися.

Далі Комісія послалась на тлумачення Судом поняття «передбачуваності» у справі Мелоуна (див. вище).

У справі Г'юїтта і Гармана Комісія відзначила, що дії служби безпеки регулювались директивою, яка, хоч і була опублікована, не мала сили закону і не містила захищених позовом норм. Аналогічно ця директива не визначала меж, у яких із достатньою певністю можна було передбачити обсяг і характер проявів дискреційних повноважень державних органів при здійсненні операцій з таємного нагляду.

Комісія постановила, що за зазначених обставин втручання у право заявників на повагу до приватного життя не було здійснено «згідно із законом», як того вимагає п.2 ст. 8 Конвенції.

Справа Осман проти Сполученого Королівства — (87/1997/871/1083)

Заявниками в цій справі виступили британські громадяни, жителі Лондона. Перша заявниця, пані Мюлькі Осман, народилась на Кіпрі в 1948 р. Вона була вдовою пана Алі Османа, якого 7 березня 1988 р. застрелив пан Пол Пейджет-Льюїс. Другий заявник, Ахмет Осман, син заявниці, народився у Англії в 1971 р. Пол Пейджет-Льюїс раніш був його вчителем у школі Гомертон-гаус. У ході стрілянини, в якій загинув його батько, Алі Османа було поранено.

Заявники скаржились на те, буцімто державні органи не взяли до уваги і не відреагували на нібито численні й явні ознаки того, що Пол Пейджет-Льюїс являв нагальну загрозу фізичній безпеці Ахмета Османа та його родини. Пол Пейджет-Льюїс нібито мав до Ахмета Османа «прив'язаність, що викликала занепокоєння», і яка була «ганебною з професійної точки зору». Попри те, що психіатричне обстеження Пейджет-Льюїса не виявило психічної хвороби чи схильності до насильства, він постійно залякував, збиткувався і знущався з сім'ї Османів.

7 березня 1988 р. Пейджет-Льюїс застрелив Алі Османа і тяжко поранив Ахмета. Потім він на авті поїхав до дому пана Перкінса, заступника директора школи Гомертон-гаус, поранив його, а також убив його сина.

28 жовтня 1988 р. Пейджет-Льюїса засудили за два ненавмисні убивства по тому, як він визнав свою вину і пояснював свої дії обмеженою відповідальністю внаслідок психічної хвороби. Йому присудили необмежене перебування в психіатричній установі суворого режиму, відповідно до ст. 41 Закону про психічне здоров'я від 1983 р.

28.09.1989 р. заявники почали провадження перед Комісаром поліції Лондона. Вони звинуватили поліцію в недогляді, бо вона ще з травня 1987 р. знала про вчинки Пейджет-Льюїса,

але не затримувала його, не бесідувала з ним, не обшукувала його помешкання і не висувала йому звинувачень аж до березня 1988 р. Рішенням від 7.10.89 р. Апеляційний суд визнав, що не існує жодного прецеденту для притягнення поліції до відповідальності за неналежність розслідування чи недогляд у запобіганні злочинам, оскільки державні політика і публічний порядок вимагають імунітету поліції від переслідувань у судовому порядку.

По тому заявники звернулись до Європейської Комісії з прав людини, зазначаючи порушення ст. 2 ЄКПЛ (право на життя), ст. 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя), ст. 6.1 (право на доступ до суду) і ст. 13 (право на ефективний засіб правового захисту).

17.05.1996 р. Комісія визнала заяву прийнятною. У доповіді від 1.07.1997 р. Комісія висловила свою думку, що ст. 2 ЄКПЛ порушено не було, що ст. 8 ЄКПЛ порушено не було, що ст. 6.1 ЄКПЛ було порушено і що окреме питання щодо ст. 13 не поставало.

Справа була передана в Європейський Суд з прав людини, який виніс своє рішення 28 жовтня 1998 р. Висновки і рішення щодо застосування ст. 2 наведені у цьому ж Додатку вище, у Справах до Розділу 2. Висновки і рішення Суду щодо застосування ст. 6.1 і ст. 13 наведені в Справах до Розділу 6 (див. вище).

Посилаючись на ст. 8 Конвенції, заявники стверджували, нібито неспроможність поліції покласти край залякуванням, збиткуванням і знущанням Пейджет-Льюїса з їхньої родини і нездатність відвернути поранення другого заявника становили порушення ст. 8 ЄКПЛ.

Суд нагадав, що його не було переконано, нібито поліція знала чи мала на той час знати про наявність реальної та невідвортної небезпеки для життя Ахмета Османа через поведінку Пейджет-Льюїса, а те, як поліція відреагувала на події, що розгортались, не було неадекватним чи несумісним із передбаченим у ст. 2 Конвенції обов'язком державних органів гарантувати право на життя. На думку Суду, його попередні висновки у справі так само давали підстави постановити про відсутність будь-яких порушень будь-яких позитивних зобов'язань щодо гарантування фізичної недоторканності другого заявника, відповідно до ст. 8 Конвенції.

З огляду на твердження заявників, начебто поліція не змогла провести розслідування нападів на їхню оселю у спосіб, який поклав би край залякуванням сім'ї Османів, Суд повторив, що поліція схилилась до висновку про відсутність доказів проти Пейджет-Льюїса, через що обвинувачення йому не могло бути пред'явлене.

Відтак Суд дійшов висновку, що факти у справі не свідчили про те, що якийсь державний орган порушив будь-які позитивні зобов'язання, передбачені ст. 8 Конвенції.

Справи до розділу 7. Право на свободу думки, совісті і віросповідання; право на свободу вираження поглядів

Свобода думки, совісті та віросповідання

Справа Ероусміт — (Ероусміт проти Сполученого Королівства)

Заявницю в цій справі, активну пацифістку, було засуджено за розповсюдження серед вояків агіток із закликами відмовлятися від переведення до Північної Ірландії та ставати на шлях свідомого ухилення від військової служби.

Заявниця стверджувала порушення її свободи совісті та переконань, захищеної ст. 9 ЄКПЛ. Комісія дійшла висновку, що ідеологія пацифізму підпадає під захист цієї статтею, але розповсюдження агіток не було «сповіданням» пацифістських переконань, оскільки це поняття у ст. 9.1 «не поширюється на всі дії, вмотивовані чи зумовлені якимось віросповіданням чи переконанням». Комісія додала, що, дійсно, публічні декларації, які виголошують загальні ідеї пацифізму та закликають до відмови від насильства, можуть вважатись нормальними і визнаними проявами пацифістських переконань; утім коли дії осіб насправді не висловлюють зазначених переконань, такі дії, навіть якщо вони вмотивовані зазначеними переконаннями, не можуть вважатись захищеними статтею 9.1.

Справа Кокінакісів — (А № 260)

Заявники, чоловік і дружина, які належали до свідків Йегови, були засуджені згідно із грецьким законом, котрий забороняв прозелітизм. Обидва подали апеляції; дружину виправдали, але вирок проти чоловіка лишили без змін.

Європейський Суд з прав людини, розглядаючи аргументи грецького уряду щодо переслідування законом про прозелітизм законної цілі в розумінні ст. 9 («захист прав і свобод інших осіб»), розрізнив поняття «неналежний прозелітизм» від інших як таке, що передбачає «пропонування матеріальних чи соціальних переваг» задля навернення нових членів церкви або вчинення невинного тиску на людей у нещасті чи в скруті.

Доходячи рішення про порушення ст. 9, Суд постановив, що у цьому випадку засудження не було пропорційним до законно переслідуваної цілі; грецькі суди не зазначили, які вчинки заявника становили «неналежний прозелітизм» і відтак не змогли довести пекучої суспільної потреби в його засудженні.

Щодо важливості права на свободу думки, совісті та віросповідання, Суд виголосив, що така свобода, як вона викладена в ст. 9, «є однією з підвалин «демократичного суспільства», в його розумінні Конвенцією». В її релігійному вимірі ця свобода є одним із найважливіших чинників самобутності та світосприйняття віруючих, але водночас є «цінним здобутком» для атеїстів, агностиків, скептиків і тих, хто індиферентно ставиться до питань віри. Плюралізм, «невід'ємний

від демократичного суспільства» і виборений дорогою ціною протягом століть, залежить від цієї свободи.

Хоча свобода релігії є, в першу чергу, питанням сумління кожної конкретної людини, вона, окрім іншого, передбачає «свободу сповідувати свою релігію», а служіння словом і ділом невід'ємні від існування релігійних переконань.

Справа Калач проти Туреччини — (61/1996/680/870)

Заявником у справі виступив пан Фарук Калач, громадянин Туреччини, який обіймав посаду судді-адвоката у військово-повітряних силах своєї країни. 1 серпня 1990 р. Вища Військова Рада Туреччини своїм наказом звільнила із збройних сил трьох офіцерів, включаючи пана Калача, і 28 службовців сержантського складу за порушення дисципліни і ганебну поведінку. У рішенні, яке посилалось на різні правові акти щодо збройних сил, про заявника окремо зазначалось, що його поведінка і ставлення «виявляли сповідання незаконних фундаменталістських поглядів».

У рішенні від 30.05.1991 р. Вищий адміністративний суд ЗС Туреччини чотирма голосами проти трьох ухвалив, що не має повноважень задовольнити заяву про скасування наказу від 1.08.1990 р., бо згідно із 125 ст. Конституції рішення Ради було остаточним і оскарженню не підлягало.

13 липня 1992 р. пан Калач звернувся до Європейської Комісії з прав людини зі скаргою на те, що його звільнення з посади судді-адвоката через релігійні переконання мало незаконний характер і становило порушення ст. 9 ЄКПЛ. 10 січня 1995 р. Комісія визнала заяву прийнятною і одностайно висловила про те, що порушення ст. 9 ЄКПЛ мало місце.

Уряд Туреччини заперечував, що проблема, представлена Європейському Судові з прав людини, насамперед стосувалась питання про те, чи пану Калачу може бути дозволено залишитись у збройних силах. Його примусова відставка не була втручанням у його свободу совісті, релігії чи переконань, а була спрямована на очищення служби юстиції ЗС від людини, яка виявила брак лояльності до підвалини турецької нації, а саме до секуляризму, котрий збройні сили мали гарантувати. Заявник якщо не формально, так фактично належав до секти сулейманітів і брав участь у діяльності відповідної громади, якій, як відомо, притаманні незаконні фундаменталістські тенденції. Кілька документів, додані до подання уряду, показували, що заявник надавав секті правову допомогу, брав участь у навчальних заходах і в кількох випадках мав відношення до посадових призначень осіб, які належали до цієї секти.

Розглядаючи справу, Суд зауважив, що свобода віросповідання, будучи питанням сумління конкретної людини, водночас передбачає свободу сповідання своєї релігії разом із іншими, прилюдно і в колі однодумців, а також на самоті та приватно. Ст. 9 містить перелік способів сповідання своєї релігії — «в богослужінні, ученні, виконанні та дотриманні релігійних і

ритуальних обрядів». Проте ст. 9 не захищає кожний вчинок, вмотивований або натхнений віросповіданням чи переконаннями. Більш того, при здійсненні свободи сповідувати свою релігію кожній особі подеколи належить брати до уваги своє конкретне становище.

Обравши для себе військову кар'єру, пан Калач із власної волі визнав систему військової дисципліни, яка за своєю природою передбачає можливість обмеження прав і свобод військовослужбовців у мірі, неприпустимій по відношенню до цивільних осіб. Держави мають право приймати для своїх збройних сил дисциплінарні норми, які забороняють ті чи інші прояви поведінки і зокрема ставлення, які є несумісними з установленим порядком, котрий відбиває вимоги військової служби.

Те, що заявник мав змогу виконувати обов'язки, які становлять звичні форми сповідання мусульманами їхньої релігії, в заяві не оскаржувалось. Зокрема заявникові дозволяли молитись п'ять разів на день і виконувати інші ритуали, як-то дотримуватись посту протягом Рамадану і відвідувати моління в мечеті по п'ятницях.

Більш того, наказ Вищої Військової Ради не мав за основу релігійні переконання чи погляди полковника юстиції Калача або те, як він дотримувався релігійних чи ритуальних обрядів; наказ мав за основу його поведінку і ставлення, котрі, на думку турецьких державних органів, порушували військову дисципліну і зазіхали на принципи секуляризму.

Відповідно Суд дійшов висновку, що примусова відставка заявника не означала порушення права, гарантованого ст. 9, оскільки вона не була спричинена тим способом, у який заявник сповідував свою релігію. Таким чином, порушення ст. 9 ЄКПЛ не було.

Свобода вираження поглядів

Справа Ероусміт — (Ероусміт проти Сполученого Королівства)

Заявницю в цій справі, активну пацифістку, було засуджено за розповсюдження серед вояків агіток із закликами відмовляти від переведення до Північної Ірландії та ставати на шлях свідомого ухилення від військової служби.

Європейський Суд з прав людини постановив, що ця справа заслуговувала на застосування ст. 10, оскільки агітки та їхнє розповсюдження виражали політичні погляди. Утім втручання держави у здійснення цього права було виправданим в цілях «захисту національної безпеки» і «для охорони порядку», зазначених у п. 2 ст. 10. Зокрема, Суд визнав «важливість розмежування» вираження політичних поглядів щодо становища в Північній Ірландії, включаючи використання збройних сил, і обставин, притаманних цій конкретній справі. Заявницю було засуджено не за її заяви, котрі свідчили про її незадоволення британською політикою в Північній Ірландії, а за те, що

поширювані нею агітаційні матеріали закликали конкретних вояків до нелояльності та пропонували їм конкретні види допомоги.

Справи до розділу 8. Право на свободу мирних зібрань та об'єднань

Справа проти Греції — (Данія, Норвегія, Швеція і Нідерланди проти Греції, 3321 — 33232/67; 3344/67; 3344/67)

Ця справа набула особливого значення ще й тому, що по її розгляді (див. також Справи до Розділу 3) Комісія визнала свободу об'єднань «важливим складником політичного і суспільного життя країни» і «суттєвим складником діяльності політичних партій».

Справа «Платформ арцте фюр дас лебен» — («Платформ арцте фюр дас лебен» проти Австрії)

В якості заявника виступило об'єднання лікарів, котрі рішуче висловлювались проти абортів, — організація «Платформ арцте фюр дас лебен». Дві демонстрації, організовані об'єднанням, були розігнані групами противників діяльності «Платформ арцте фюр дас лебен». Поліцейські, котрі були присутніми в обох випадках, втручались лише тоді, коли фізичне насильство було вочевидь неминучим, але не реагували на такі дії противників демонстрацій, як застосування гучномовців чи кидання яйцями і грудками ґрунту та трави.

На думку заявника, державні органи зневажили справжнім значенням права на свободу зібрань, коли не вдалися до більш рішучих дій на захист демонстрації, а уряд Австрії зі свого боку стверджував, що ст. 11 ЄКПЛ не накладає ніяких позитивних зобов'язань щодо захисту демонстрацій.

Розглянувши справу по суті, Комісія пригадала ранішні висновки й постанови щодо права на свободу зібрань і заявила, що, на її думку, право на свободу зібрань, так, як воно викладене в ст. 11.1, має включати захист від контр-демонстрантів, бо тільки в такий спосіб можна забезпечити ефективне здійснення зазначеного права суспільними групами, які воліють провести демонстрацію на захист певних принципів щодо вкрай суперечливих питань.

Європейський Суд з прав людини також зайняв позицію на користь більш широких зобов'язань державних органів за подібних обставин і зазначив, що

«Якась демонстрація може своїми ідеями чи вимогами дошкуляти особам, які виступають проти цих ідей чи вимог, або образити таких осіб. Утім учасники демонстрації мають бути у змозі її провести, не боячись, що будуть піддані фізичному насильству своїми опонентами; такі пострахи могли б утримати об'єднання чи інші утворення на підтримку спільних цілей чи

інтересів від відкритого вираження своїх поглядів щодо вкрай суперечливих питань, важливих для населення.» Відтак у демократичній державі право на контр-демонстрацію не може поширюватись на дії, що заважають здійсненню права на демонстрацію.

Суд далі зазначив, що справжня і ефективна свобода мирних зібрань не може відтак бути «зведеною до простого обов'язку держави не втручатись», бо суто негативна концепція не була б сумісною з предметом і ціллю ст. 11. Подібно до ст. 8, ст. 11 подеколи «вимагає вжиття позитивних заходів» — навіть, як це необхідно, у сфері взаємин між окремими людьми.

Суд відхилив скаргу, оскільки не визнав, що державні органи не вдалися до розумних і належних дій.

У цьому відношенні цікаво відзначити деякі зауваги Комісії щодо стратегії й тактики, прийнятих органами держави:

«Той факт, що органи поліції активно не втруtilись у дії,.. які заважали демонстрації об'єднання-заявника, пояснювався урядом як спричинений міркуваннями пропорційності: на думку уряду, негайне поліцейське втручання майже невідворотно спричинило б до фізичного насильства. При виборі одного способу захисту демонстрантів із багатьох різних буває доцільно обмежитись запобіганням і стримуванням фізичного насильства і вдаватись до репресивних заходів по відношенню до інших заворушень. Такий підхід набуває особливої доцільності за обставин, коли, як зазначалось у цій справі, є вірогідність того, що превентивні поліцейські дії можуть самі по собі призвести до спалаху насильства. Відтак австрійським державним органам не можна закидати той факт, що вони з огляду на такого роду небезпеку зважили на міркування пропорційності та розігнали контр-демонстрантів лише тоді, коли це можна було зробити без конфронтації із застосуванням насильства. Діючи в такий спосіб, державні органи по суті прагнули відвернення безпорядків, за масштабами більших за ті, що вже мали місце, що було ціллю, безумовно охопленою положенням п. 2 ст. 11 відносно охорони порядку. Більше того, державні органи діяли стримано щодо будь-яких втручань у права контр-демонстрантів, тобто щодо прав інших осіб у розумінні п. 2 ст. 11. Отже, їхнє ставлення може бути виправданим також і в силу цієї причини. Відтак Комісія не може дійти висновку, що в цій справі позиція й дії австрійських державних органів по суті суперечили праву об'єднання-заявника на свободу зібрань. Скарга об'єднання-заявника щодо недостатнього захисту її демонстрацій виявляється очевидно безпідставною в розумінні п. 2 ст. 27 Конвенції».

Справа «Расамбльман жюрасьєн» — («Расамбльман жюрасьєн» проти Швейцарії. Заява № 8198/78)

У п. 3 свого рішення про прийнятність скарги Комісія зазначила, що мирне зібрання «є засадним правом в демократичному суспільстві», яке охоплює «як приватні зібрання, так і зібрання в публічних місцях».

Справа «Християни проти расизму і фашизму» проти Сполученого Королівства — (Заява № 10126/82)

Заявники у справі потерпіли від загальної заборони на публічні проходження, яку було накладено поліцією на термін у два місяці після низки порушень громадського порядку Національним фронтом — політичною партією екстремістського штибу. Заборона була накладена з ціллю попередження подальших безпорядків.

Розглянувши заяву, Європейська Комісія з прав людини визнала заборону виправданою, але висловила наступні застереження:

«Комісія визнає, що свобода мирних зібрань охоплює не лише збори, які відбуваються в конкретному місці, але й публічні проходження. Відтак цю свободу здійснюють не лише окремі учасники подібних демонстрацій, а й ті, хто організують їх, включаючи групові утворення...»

Згідно зі ст. 11.1 Конвенції право на свободу мирного зібрання гарантується кожному, хто має намір організувати мирну демонстрацію. На думку Комісії, «можливість агресивних контр-демонстрацій або можливість приєднання до демонстрації агресивно налаштованих екстремістів, які не є членами об'єднання, котре її організує, не можуть самі по собі позбавити права» на мирне зібрання. Навіть якщо є реальна загроза того, що публічне проходження призведе до безпорядку внаслідок подій поза межами контролю тих, хто це проходження організував, зазначена процесія лише із цієї причини не виходить за межі захисту ст. 11.1 Конвенції, бо «будь-яке обмеження, накладене на таке зібрання, має відповідати вимогам п. 2 зазначеного положення.»

«Загальна заборона» демонстрацій може бути виправдана лише тоді, коли існує реальна небезпека спричинення ними безпорядку, якого не можна запобігти іншими, «менш суворими заходами». У цьому зв'язку державний орган має також брати до уваги наслідки заборони процесій, котрі «самі по собі не становлять небезпеки для громадського порядку». Така заборона «може вважатись необхідною в розумінні ст. 11.2 Конвенції лише тоді, коли поширення заборони на процесії безумовно переважається міркуваннями безпеки, які призвели до накладення заборони», і коли «подібних небажаних побічних наслідків заборони не можна уникнути шляхом вузького обмеження її застосування» (щодо території, де проводяться такі заходи, або їхньої тривалості).

У цій справі Комісія дійшла висновку, що оскаржуваний захід, а саме загальна заборона публічних проходжень, міг бути виправданий як необхідний в демократичному суспільстві, в розумінні ст. 11.2 Конвенції, і що заява була очевидно безпідставною.

Справа Езелена — (Езелен проти Франції, А № 202)

Заявник, французький адвокат, який практикував у Гваделупі, взяв участь у демонстрації проти законодавства щодо підривної діяльності та проти судових процесів, де воно застосовувалось. Під час демонстрації на стінах будинків з'явилися відповідні написи. Заявник не мав до них відношення, але суди визнали його винним у порушенні професійної дисципліни, оскільки він не відмежувався від правопорушень, і оголосили йому догану.

Аналізуючи, чи ці факти становили порушення ст. 11 Конвенції, Суд зазначив наступне:

«Принцип пропорційності вимагає досягнення рівноваги між вимогами щодо цілей, викладених у ст. 11.2, і щодо вільного вираження поглядів словом, жестом чи навіть мовчанкою осіб, які зібрались на вулицях чи в публічних місцях. Прагнення справедливої рівноваги не має призводити до того, щоб адвокати, боячись дисциплінарних санкцій, за таких обставин утримувались від ясного вираження своїх поглядів».

Покарання, накладене на пана Езелена, безумовно належало до легких дисциплінарних санкцій. Воно мало суто моральну силу, бо не супроводжувалось ніякими заборонами, навіть тимчасовими, на адвокатську практику або членство у раді адвокатської колегії. Утім, Суд зазначив, що «свобода брати участь у мирній демонстрації, якої не забороняли, має таку важливість, що її не можна ні в який спосіб обмежувати, навіть по відношенню до адвоката, доки сама особа під час такого заходу не вчинить дії, яка заслуговує на засудження».

Суд постановив, що санкція проти пана Езелена не могла бути виправдана згідно із ст. 11.2 ЄКПЛ, бо вона не могла вважатись «необхідною в демократичному суспільстві» як диспропорційна по відношенню до переслідуваної цілі.

Справа Глімервена і Гагенбека — (Глімервен і Гагенбек проти Нідерландів. Заяви №№ 8348/78 і 8406/78)

Заявниками у справі виступили посадові особи Об'єднаної Народної партії, щодо публікацій та агітаційної діяльності на яку нідерландські суди наклали певні обмеження. Поширювані зазначеною партією матеріали закликали до примусового вислання всіх небілих мешканців країни, на котрих посилались як на «небажаних іноземців».

Європейська Комісія з прав людини, відхиливши скаргу заявників щодо порушення ст. 11 Конвенції, заявила, що скарги не можуть сподіватись виправдання Конвенцією діяльності, спрямованої на знищення прав і свобод інших осіб шляхом відкритого відстоювання расової дискримінації.

Справи до розділу 9. Право власності і право мирно володіти своїм майном

Кіпр проти Туреччини — (Заява № 8007/77)

Справа стосувалась третьої заяви Кіпру проти Туреччини щодо присутності турецьких збройних сил на півночі Кіпру. Уряд Кіпру стверджував, що відбулись порушення Конвенції — зокрема, її ст. 5 і 8, а також ст. 1 Протоколу № 1.

Відносно ст. 1 Протоколу № 1 уряд Кіпру заявляв, що греки-кіпріоти на півночі країни були позбавлені свого майна внаслідок окупації турецькими військами зазначеної вище території, де грекам-кіпріотам належать тисячі будинків, акрів землі та різних підприємств, шляхом виселення греків-кіпріотів із власних помешкань і споруд, шляхом захвату, привласнення земель і будинків, які на окупованій території належали грекам-кіпріотам, шляхом пограбування сільськогосподарської продукції, шляхом мародерства по відношенню до майна, власниками якого були греки-кіпріоти, і шляхом умисного знищення майна греків-кіпріотів на окупованій території.

Уряд Кіпру стверджував, що ці факти становили тривалі порушення ст. 1 Протоколу № 1 до ЄКПЛ.

Викладаючи свою думку, Комісія нагадала, що в своїй доповіді по попередніх заявах (№№ 6780/74 і 6950/75) встановлювала часткову доведеність фактів відчуження і зайняття будинків і землі турками-кіпріотами і турками з континентальної Туреччини, і що визнала доведеним відчуження сільськогосподарських, торгівельних і промислових підприємств від греків-кіпріотів. Вона також послалась на свої висновки про те, що в країні мали місце масштабні грабежі й мародерство, вчинені турецькими військами і турками-кіпріотами, і що в багатьох випадках майно було знищене.

Щодо згаданих попередніх заяв Комісія дійшла висновку, що греки-кіпріоти масово позбавлялись свого майна, що такі дії чинились Туреччиною і що вони не були необхідними в жодній із цілей, викладених у ст. 1 Протоколу № 1.

Дослідивши цю справу і, зокрема, скарги щодо втручань у право володіти майном, Комісія відзначила, що з моменту ухвалення її доповіді по попередніх заявах факти позбавлення греків-кіпріотів їхнього майна були підтверджені в Законі про надання житла і розподіл землі та майна рівної вартості від 16.08.1977 р., на який послався уряд держави-заявниці. Крім того, відбулись втручання в майнові права близько 7 тисяч греків-кіпріотів, які переїхали на південь країни після 18.05.1976 р., тобто після завершення Комісією розслідувань по двох попередніх заявах. Комісія також зауважила, що факти відчуження і привласнення майна греків-кіпріотів не заперечувались урядом Туреччини.

Комісія висловила думку, що заходи, описані в акті від 16.08.1977 р., закріплювали численні відчуження майна, котрі мали місце раніше, і з цієї причини становили порушення ст. 1 Протоколу

№ 1. Крім того, факти подальшого відчуження майна після ухвалення попереднього звіту Комісії не заперечувались.

Комісія дійшла висновку, що Туреччина порушила ст. 1 Протоколу № 1.

Справа Лозіду проти Туреччини — (40/1993/435/514)

Заявницею в справі була громадянка Кіпру, яка виросла на півночі острова. В 1972 р. вона вийшла заміж і з чоловіком переїхала до Нікосії. Заявниця стверджувала, що володіла землею в Киренії і що до турецької окупації північного Кіпру, яка сталась 20 липня 1974 р., на одній з її ділянок почались роботи з будівництва помешкань, одно з яких мало стати житлом для її родини. Заявниця стверджувала, що турецькі збройні сили не давали їй повернутись до Киренії і «мирно володіти» її майном, і скаржилась, що ці дії становили втручання в її майнові права, гарантовані в ст. 1 Протоколу № 1.

Європейський Суд з прав людини зауважив, що рішення Комісії про прийнятність скарги заявниці в світлі ст. 1 Протоколу № 1 не обмежувалось питанням щодо фізичного доступу заявниці до її майна. Власне, предметом скарги було те, що Туреччина, відмовляючи в доступі до майна, протягом останніх 16 років заважала здійсненню прав заявниці як власниці майна і, зокрема, здійсненню її права мирно володіти своїм майном, що становило тривале порушення ст. 1 Протоколу № 1.

Суд нагадав свою попередню постанову, відповідно до якої в цілях зазначеної статті заявник має вважатись таким, що зберіг своє право володіти землею. Утім внаслідок того факту, що заявниці з 1974 р. відмовляли в доступі до землі, Суд відзначив, що вона, по суті, втратила будь-який контроль над майном і всі можливості володіти й користатись цим майном. Тривала відмова в доступі до майна має відтак бути визнана втручанням у права заявниці, викладені в ст. 1 Протоколу № 1, і безумовно підпадає під зміст першого речення зазначеного положення як втручання у право мирно володіти майном. У цьому зв'язку Суд зазначив, що фактичне перешкоджання у здійсненні права може означати порушення Конвенції так само, як існування правової перешкоди здійсненню права.

Суд зазначив, що не отримав пояснень того, як потреба в забезпеченні житлом переміщених кіпрських біженців турецького походження після турецької інтервенції на острів у 1974 р. могла виправдати повне унеможливлення здійснення заявницею її майнових прав, шляхом повного і тривалого унеможливлення її доступу до свого майна і по суті експропріації цього майна без компенсації.

Суд дійшов висновку, що зазначені обставини спричинили і надалі становили тривале порушення ст. 1 Протоколу № 1.

Справи до розділу 10. Право на свободу пересування

Справа Раймондо — (А № 281)

Про заявника стверджували, що він належав до мафіозної організації, і помістили під особливий поліцейський нагляд. Він скаржився, що йому забороняли виходити з дому без попереднього сповіщення поліції, що у певні дні він мав особисто з'являтися у поліцейському відділку, що мав дотримуватись комендантської години з 21.00 до 7.00 і міг залишити в цей час домівку, лише як наведе об'єктивні причини необхідності бути не вдома і попередньо сповістити поліцію про свій намір.

Суд визнав це порушенням ст. 2 Протоколу № 4 не стільки через самі обмеження, скільки через недбале застосування процедури. При цьому Суд зазначив, що загроза, яку становить мафія, може надати ваги твердженням уряду про виправданість подібних обмежень свободи пересування в інтересах суспільного порядку і запобігання злочинності.

Справа Шміда — (Манфред Шмід проти Австрії. Заява № 10670/83)

Заявника підозрювали в кількох злочинах, включаючи спроби шантажу, шахрайство і кримінальна дифамація; в жовтні 1982 р. його арештували і до суду тримали під вартою через небезпеку втечі й приховування доказів. З кінця грудня 1982 р. утримання підозрюваного під вартою пояснювали лише небезпекою його втечі від правосуддя.

Після третього провадження апеляційний суд у квітні 1983 р. звільнив підозрюваного з-під варти на умовах, що він а) проживатиме за конкретною адресою, б) повідомлятиме про будь-яку зміну адреси, в) кожні два тижні з'являтиметься в суді, г) у нього заберуть паспорт і посвідчення водія, і д) він заплатить заставу в сумі 700 тисяч австрійських шилінгів.

У червні того ж року чи не всі ці умови були скасовані — окрім вимоги щодо вилучення паспорта.

Заявник скаржився на порушення ст. 2 Протоколу № 4, бо однією з умов звільнення під заставу була заборона виїзду з країни; йому також відмовили в оформленні подорожніх документів, що унеможливлювало його пересування в межах країни.

Комісія постановила, що коли звільнення особи з-під варти згідно із ст. 5.3 Конвенції передбачає гарантії, які обмежують свободу її пересування, такого роду втручання може вважатись необхідним для запобігання злочину.

Справа Параманатхана — (Параманатхан проти Федеративної Республіки Німеччина. Заява № 12068/86)

Заявникові, особі тамільського походження, дозволили перебувати на території Німеччини умовно; коли він залишив місцевість, де йому наказали перебувати під час провадження щодо надання дозволу на подальше перебування в країні, його заарештували.

Комісія зазначила, що державі належить визначати умови, які роблять присутність іноземця на її території «законним». Це означає, що іноземець, який перебуває на території країни тимчасово і умовно, поки органи держави розглядають його заяву про надання дозволу на постійне проживання, перебуває на території зазначеної країни «законно» доти, доки дотримується всіх умов, визначених щодо нього.

Справи до розділу 11. Право на ефективний засіб правового захисту і право на здійснення прав і свобод без дискримінації

Право на ефективний засіб правового захисту

Справа Класса — (Справа Класса та інших, А № 28)

Заявники стверджували, що одне з положень німецького законодавства про уповноваження державних органів щодо вжиття заходів з таємного нагляду суперечило Конвенції. Заявники не заперечували, що держава має право вдаватись до таких заходів, але критикували відповідне законодавство, бо воно вможлилювало спеціальні оперативні дії без обов'язкового сповіщення підданих стеженню осіб, вже після закінчення зазначених дій про вжиті заходи, а також тому, що це законодавство виключало можливість оскаржити в суді як ордери на стеження, так і здійснення таємних заходів.

Суд зауважив, що коли особа вважає себе потерпілою внаслідок заходу, який нібито порушував Конвенцію, така особа повинна мати засіб правового захисту в національному органі, який розгляне її скаргу та, якщо це належно, надасть компенсацію. Відтак ст. 13 має тлумачитись як така, що гарантує «ефективний засіб правового захисту в національному органі» для кожного, хто заявляє про порушення його прав і свобод, захищених Конвенцією.

У цій справі Суд постановив, що порушення ст. 13 не було, оскільки сукупність засобів правового захисту, передбачених німецьким законодавством, відповідає вимогам ст. 13 ЄКПЛ.

Справа Сільвера — (Справа Сільвера та інших, А № 61)

У справі йшлося про буцімто порушення ст. 6 (відмова в дозволі на забезпечення правової допомоги), ст. 8 (втручання у право на недоторканність кореспонденції), ст. 10 (право на свободу вираження поглядів) і ст. 13. Розглядаючи справу з огляду на ст. 13, Суд зазначив, що його практика застосування цієї статті виводить такі принципи:

1. Якщо особа має довідну скаргу, що стала жертвою порушення прав, викладених у Конвенції, вона мусить мати засіб правового захисту в національному органі, який прийме рішення по скарзі та, якщо це належно, надасть відшкодування.

2. Орган, згаданий у ст. 13, не обов'язково має бути судовим органом, але в будь-якому випадку його повноваження і надавані ним гарантії визначатимуть ефективність відповідного засобу правового захисту.

3. Хоча жодний із засобів правового захисту може повністю не відповідати вимогам ст. 13, сукупність засобів правового захисту, передбачених у національному законодавстві, може відповідати зазначеним вимогам.

4. Ані ст. 13, ані Конвенція в цілому не визначають для держав-учасниць ніяких конкретних способів забезпечення національним законодавством ефективної імплементації будь-яких із положень Конвенції — наприклад, інкорпорації Конвенції у внутрішнє законодавство.

Справа Ерджі проти Туреччини — (66/1997/850/1057)

Заявником у цій справі виступив Мугарем Ерджі, турецький громадянин курдського походження. Він подав заяву від свого імені й від імені своєї покійної сестри, Гавви Ерджі, та її юної доньки. Заявник скаржився на події навколо інциденту, який стався 29 вересня 1993 р. і в якому було вбито Гавву Ерджі.

В заяві до Комісії від 25.05.1994 р. пан Ерджі, посилаючись на ст. 2, 8, 13, 14, 18 і 25 ЄКПЛ, скаржився на незаконне убивство його сестри військовослужбовцями. Докладніше про цю справу див. Справи до розділу 2 у цьому додатку.

Розглядаючи твердження про порушення ст. 13, Суд нагадав, що ця стаття гарантує наявність на національному рівні засобу правового захисту для забезпечення матеріальних прав і свобод, викладених у Конвенції, незалежно від того, в який спосіб вони забезпечуються в національній правовій системі.

Таким чином, ст. 13 вимагає існування внутрішнього засобу правового захисту для розгляду скарг щодо порушень Конвенції та надання належної компенсації, хоча Договірні Сторони можуть на власний розсуд визначати, яким чином забезпечити відповідність зобов'язанням, котрі виголошені в зазначеній статті. Обсяги зобов'язань згідно зі ст. 13 різні та залежать від характеру скарги заявника щодо порушення Конвенції. Однак засіб правового захисту, котрий вимагається в ст. 13, має бути «ефективним» як на практиці, так і у праві — і, зокрема, в тому розумінні, що застосуванню такого засобу не повинні невинувато заважати аніякі дії чи бездіяльність владних органів держави-відповідача.

Водночас ст. 13 стосується лише тих скарг щодо порушення Конвенції, які мають довідний характер. Довідність скарги заявника щодо порушень ст. 2 має бути вирішена у світлі конкретних фактів і природи посталих правових питань. З огляду на ряд міркувань, включаючи той факт, що Комісія вже доходила висновку про достатність доказів того, що куля могла бути вистріляна силами безпеки, Суд постановив, що скарга заявника була довідною в цілях ст. 13 ЄКПЛ.

Відносно подальшого питання про дотримання вимог зазначеного положення Конвенції Суд нагадав, що природа права, яке нібито порушили державні органи і яке є одним із основних в системі Конвенції, мусить визначати характер тих засобів правового захисту, котрі мають

гарантуватись в інтересах родичів жертви. Зокрема поняття ефективного засобу правового захисту в цілях ст. 13 передбачає, окрім виплати компенсацій в належних випадках, проведення ретельного і ефективного розслідування, яке здатне призвести до виявлення і покарання винуватих та передбачає ефективний доступ родичів жертви до процедури розслідування. У цій системі понять вимоги ст. 13 є ширшими за передбачені ст. 2 Конвенції процесуальні зобов'язання Договірних Сторін щодо проведення ефективного розслідування.

На цьому тлі Суд нагадав свій висновок про те, що державні органи не провели ефективного розслідування обставин навколо смерті Гавви Ерджі. На думку Суду, це завадило заявникові та його небозі скористатись із будь-яких засобів правового захисту, передбачених для них у турецькому законодавстві. Відповідно Суд постановив, що ст. 13 Конвенції було порушено.

Справа Аксой проти Туреччини — (100/1995/606/694)

Заявником у справі виступив пан Зекі Аксой, громадянин Туреччини, який проживав у південно-східному регіоні країни. Сили безпеки заарештували його в кінці листопада 1992 р. і звільнили 10 грудня 1992 р. 16 квітня 1994 р. заявника було застрелено, і звідтоді його батько наполягав на доведенні справи до кінця.

Заявник скарживсь на порушення низки положень Конвенції, включаючи ст. 3, 5.3 і 13.

Європейська Комісія з прав людини заслухала свідків у справі в турецьких містах Діярбакир і Анкара відповідно у березні й квітні 1995 р. Комісія додатково заслухала в Страсбурзі усні свідчення по прийнятності справи і по її суті в жовтні 1994 р. і липні 1995 р.

Оцінюючи справу, Суд розглянув обов'язковість вичерпання заявником внутрішніх засобів правового захисту, чого вимагає ст. 35 ЄКПЛ. При цьому Суд зауважив, що вдаватись до таких засобів, які в цілому не є належними чи ефективними, не обов'язково. Суд також зазначив, що «загальновизнані норми міжнародного права», згадані в ст. 35 ЄКПЛ, передбачають існування особливих обставин, які звільняють заявника від обов'язку вичерпати наявні засоби правового захисту на національному рівні.

У справі Аксой уряд Туреччини стверджував, що заявник начебто міг поскаржитись на неналежне поведіння з ним прокуророві, з яким бачився 10.12.1992 р., однак ані в той раз, ані потім не заявляв, що потерпав під час перебування під вартою. Більш того, окрім можливості притягнути порушників до кримінальної відповідальності, пан Аксой буцімто міг скористатись із ще двох національних засобів правового захисту — він начебто міг подати цивільний позов і/або порушити провадження в адміністративному порядку.

На думку Суду із цього приводу, навіть якщо заявник не скаржився прокурору на жорстоке поведіння із ним під час перебування під вартою, завдані йому пошкодження було ясно видними, але прокурор не поставив йому ніяких питань щодо характеру, тяжкості та причин таких

пошкоджень, попри свій передбачений турецьким законодавством обов'язок провести розслідування.

Суд зауважив про необхідність урахування того, що зазначений факт бездіяльності прокурора мав місце після того, як пан Аксой перебував під вартою у поліції принаймні 14 діб, без медичної чи правової допомоги чи підтримки. За цей час він отримав тяжкі пошкодження, які потребували госпіталізації. Лише ці обставини давали йому підстави почуватись беззахисним і безсилим та боятись представників держави. Побачивши, що прокурор помітив його пошкодження, але не вдався до жодних дій, заявник мав підстави дійти переконання, що не може надіятись на захист своїх прав і отримання відшкодування в рамках національної правової системи.

Відтак Суд дійшов висновку, що наявні обставини особливого характеру звільняли заявника від обов'язку вичерпати всі національні засоби правового захисту.

Відносно вимог ст. 13 ЄКПЛ Суд зазначив, що згаданий в ній засіб правового захисту має бути «ефективним» як з точки зору практики, так і з точки зору права, і що, зокрема, його використанню не повинні невинувато заважати якісь дії чи бездіяльність владних органів держави-відповідача.

По тому Суд чітко зазначив, що його висновок відносно наявності обставин особливого характеру, які звільняли заявника від обов'язку вичерпати всі національні засоби правового захисту, не слід розглядати як такий, що означає неефективність засобів правового захисту в південно-східному регіоні Туреччини.

Суд прийняв без доказів той факт, що потерпілому від катувань під вартою у поліції вкрай важко довести такі факти, якщо його було ізольовано від зовнішнього світу і він не мав доступу до лікарів, адвокатів, рідних чи друзів, які могли б підтримати його та зібрати необхідні докази. Більш того, таке жорстоке поводження могло підірвати здатність або бажання потерпілого кудись звертатись зі скаргами.

Суд зазначив, що характер права, захищеного ст. 3 Конвенції, має відношення до ст. 13, і що, з огляду на засадну важливість заборони катувань і особливо вразливого становища жертв катувань, ст. 13, без будь-якої упередженості щодо інших засобів правового захисту, передбачених національними системами, вимагає від держав проведення ретельних і ефективних розслідувань випадків катувань.

Відтак, коли заявник має довідну скаргу, що був підданий катуванням представниками держави, відповідно до ст. 13 поняття «ефективного засобу правового захисту» передбачає, окрім виплати належної компенсації, проведення ретельного і ефективного розслідування, яке здатне виявити і покарати винних і передбачає ефективний доступ скаржника до процедури розслідування. Дійсно, в ЄКПЛ немає такого конкретного положення, як у ст. 12 Конвенції проти катувань та іншого жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження чи

покарання, прийнятої ООН в 1984 р., яка вимагає «негайного і безстороннього» розслідування усіх випадків, коли є обґрунтовані підстави вважати акт катувань вчиненим; утім, на думку Суду, така вимога міститься в понятті «ефективного засобу правового захисту», згідно із ст. 13 ЄКПЛ.

Дійсно, за турецькими законами прокурор мав провести розслідування, але, незалежно від того, скаржився чи не скаржився йому пан Аксой, прокурор проігнорував видимі докази катування, і розслідування не було. Суду не представили ніяких інших доказів того, що державні органи вдалися до будь-яких інших дій, хоча прокурор знав про отримані заявником пошкодження.

Більше того, Суд з огляду на обставини у справі пана Аксоє розцінив подібне ставлення офіційного представника держави до його обов'язку провести кримінальне розслідування як таке, що підірвало ефективність будь-яких інших засобів правового захисту, які могли існувати.

Враховуючи насамперед відсутність будь-якого розслідування, Суд постановив, що заявникові відмовили в ефективному засобі судового захисту по відношенню до його скарг щодо потерпання від катувань; відтак ст. 13 Конвенції було порушено.

Примітка: висновки і рішення Суду щодо ст. 3 і 5.3 див. у матеріалах по справі Аксоє у Справах до розділів 3 і 4 в цьому ж додатку.

Право на здійснення прав і свобод без дискримінації

Справа Бельгійської мовної асоціації — (А № 6)

Ця справа стосувалася деяких аспектів законів щодо користування мовами в бельгійській системі освіти. Заявники стверджували порушення ст. 2 Протоколу № 1, (яка гарантує право на освіту і вимагає від держав поважати «право батьків забезпечувати освіту і навчання відповідно до своїх релігійних чи світоглядних переконань») і ст. 14 Конвенції.

Щодо ст. 14 Суд зазначив, що хоча закладена в ній гарантія не має самостійного існування в тому розумінні, що в системі понять ст. 14 вона стосується лише «прав і свобод, викладених у Конвенції», захід, котрий як такий відповідає вимогам статті про гарантування зазначеної свободи, може, однак, в силу свого дискримінаційного характеру, порушувати цю статтю у поєднанні зі ст. 14.

Відтак особи, які перебувають під юрисдикцією Договірною Сторони, відповідно до ст. 2 Протоколу № 1 не наділяються правом на створення державними органами конкретних видів освітніх закладів; проте, держава, яка створила такий заклад, при розробці вступних вимог не могла вдаватися до дискримінаційних заходів у розумінні ст. 14.

В таких випадках мали би місце порушення гарантованих права чи свобод, виголошених у відповідній статті, взятої разом зі ст. 14. Таким чином, ст. 14 становить невід'ємний складник кожної зі статей Конвенції, які виголошують права і свободи людини.

Справа Енгеля — (Справа Енгеля та інших, А № 22)

Заявники, військовослужбовці сержантського складу строкової служби збройних сил Нідерландів, багаторазово піддавались дисциплінарним стягненням своїми командирами через порушення військової дисципліни.

При розгляді скарг щодо дискримінації в поводженні з військовослужбовцями при арешті чи затриманні з огляду на ст. 5.1 в поєднанні зі ст. 14, Суд заявив, що притаманна війську ієрархічна структура вможливує диференційоване ставлення до вояків залежно від звань. Кожному званню властива особлива відповідальність, що, в свою чергу, виправдовує певні нерівності у поводженні з вояками в дисциплінарному відношенні. Такі нерівності традиційно притаманні правовим системам Договірних Сторін і не заперечуються міжнародним гуманітарним правом. Відтак ЄКПЛ дозволяє компетентним національним органам доволі значний ступінь власного розсуду.

Справа Ейрі — (А № 32)

Основна скарга заявниці, громадянки Ірландії, полягала в тому, що держава не захистила її від фізичних і психічних потерпань нібито внаслідок жорстоких і спричинених алкоголізмом вчинків її чоловіка — включаючи той факт, що через надмірність відповідних видатків вона не змогла отримати розлучення в судовому порядку.

Окрім іншого, заявниця скаржилась на порушення ст. 6.1 — нібито їй ефективно відмовили у здійсненні права на справедливий судовий розгляд — і на порушення ст. 14 у поєднанні зі ст. 6.1. Підставою скарги, за твердженням заявниці, було те, що розлучення в судовому порядку начебто доступніші для тих, хто може заплатити, ніж для тих, хто не має коштів.

Суд постановив, що порушення ст. 6.1 було, оскільки заявниця не здійснила своє право ефективного доступу до суду.

Щодо ст. 14 Суд зазначив, що вона «не застосовується окремо від інших; вона проголошує заборону дискримінації як один окремий елемент гарантії всіх інших прав, передбачених Конвенцією». «Статті, в яких гарантуються ці права, можуть виявитись порушеними окремо та/або у поєднанні зі ст. 14. Якщо Суд не знаходить конкретного порушення однієї з цих статей, взятої окремо або разом зі статтею 14, він повинен також дослідити справу в контексті останньої статті. З іншого боку, такий розгляд, як правило, не потребується у випадках, коли Суд знаходить

порушення попередньої статті, взятої окремо. Протилежного вимагає ситуація, коли основним аспектом справи є явна дискримінація щодо здійснення права, яке розглядається...»

Із цих причин Суд не вважив за необхідне розглядати цю справу в контексті застосування ст. 14.

Справа проти Сполученого Королівства — (Ірландія проти Сполученого Королівства. А № 25)

Уряд Ірландії поскаржився на дискримінаційне застосування британським урядом Закону про спеціальні повноваження, який передбачав заходи проти терористичної діяльності. Уряд Ірландії стверджував, що положення цього Акту застосовувались проти католицького населення Північної Ірландії, але не проти протестантів. Скарги підкріплялись статистичними відомостями. Обидва уряди погоджувались, що на той момент мала місце надзвичайна ситуація, в розумінні ст. 15 Конвенції, і що ця ситуація вможлилювала відступи від деяких положень ЄКПЛ.

Ані Комісія, ані Суд не дійшли висновку щодо порушень ст. 14, взятої разом зі ст. 5 (позбавлення свободи), з огляду на межі розсуду уряду. Суд постановив, що будь-які відмінності в поводженні з тими, хто вчинив акти тероризму, могли бути виправданими як такі, що переслідували законні цілі, і що вжиті заходи не були диспропорційними по відношенню до переслідуваних цілей.